

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

147153

ERKAN GÖKSU

TÜRK KÜLTÜRÜNDE SİLAH

(En Eski Çağlardan Osmanlı Devletine Kadar)

Yüksek Lisans Tezi

TEZ YÖNETİCİSİ
PROF. DR. İSMAİL ÖZÇELİK
147153

KIRIKKALE-2004

ÖZET

Tarihin her döneminde çeşitli toplumlar tarafından savunma veya saldırı aracı olarak kullanılan silah, teknolojik bakımdan hızlı bir gelişme grafiği takip etmiştir. Ancak silahın bir savunma veya saldırı aracı olması dışında dikkat çeken diğer bir özelliği toplumlar için bir kültür unsuru haline gelmesidir. Askerlik ve savaş mefhumlarının birinci derecede önemli olduğu Türk toplumunda da geniş bir silah kültürünün oluştuğu görülmektedir. Öyle ki Türk toplumunda siyasî, sosyal, hukukî ve dinî bakımdan silaha verilen değer, onun bir savunma veya saldırı aracından ziyade, temel bir kültür öğesi olarak algılandığını ortaya koymaktadır.

ABSTRACT

Through history, weapon, which was used as an instrument for assault and defense, technologically has outlived a rapid development. Except being an instrument for assault and defence, it became a cultural element for the societies. Same as in the Turkish society, since military service and war had a primary role, it seems that there occurred a wide weapon culture moreover, the weapons political, social, judicial, and religious meaning in the Turkish society reveals that, it had a basic cultural value than being a tool for assault and defence.

KİŞİSEL KABUL/AÇIKLAMA

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “Türk Kültüründe Silah (En Eski Osmanlı Devletine Kadar)” adlı çalışmamı; ilmî ve ahlâkî geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografya da gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

..../..../2004

Erkan GÖKSU

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren savunma ve saldırı aracı olarak kullanılan silah, teknolojik bakımdan hızlı bir gelişme grafiği takip etmiştir. Bu hız Ancak silahın bir savunma veya saldırı aracı olması dışında dikkat çeken diğer bir özelliği toplumlar için bir kültür unsuru haline gelmesidir. Askerlik ve savaş mefhumlarının birinci derecede önemli olduğu Türk toplumunda da geniş bir silah kültürünün oluştuğu görülmektedir. Öyle ki Türk toplumunda siyasî, sosyal, hukukî ve dinî bakımdan silaha verilen değer, onun bir savunma veya saldırı aracından ziyade, temel bir kültür ögesi olarak algılandığını ortaya koymaktadır.

Silah insan beraberliği çerçevesinde Türk kültüründe silah konusunda incelediğimiz çalışmamızda giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde insan silah beraberliğinin antropolojik ve tarihsel kökenleri irdelenmiş ve silahın doğuşu ve gelişimi hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde Türk silahlarının kültürel ve teknolojik özelliklerinin belirlenmesinde önemli rol oynayan coğrafi çevre, hayat tarzı ve Türk savaş taktiği ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde Türk devletlerinin siyasî ve askerî başarılarında önemli rol oynayan silahların yapı ve teknik özellikleri, bazı silah isimlerinin etimolojileri üzerinde durulmuştur. Burada en eski Türk kavimlerine ait arkeolojik bulgular, kaya resimleri ve tasvirler, Türklerden bahseden yabancı kaynaklar ve son olarak da Türk kültür ve medeniyetinin temel kaynakları arasında yer alan Orhun Abideleri, Divanü Lûgat-it-Türk, Kutadgu Bilig ve Dede Korkut Kitabında verilen bilgilerden faydalanılmıştır. Bazı Türk devletlerinden örnekler verilmek suretiyle de bu silahların işlevsel özellikleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Dördüncü bölümde ise silahın Türk devlet ve toplum hayatındaki yeri ve önemi konu edilmiştir. Devlet hayatı bakımından özellikle ok ve yayın metbu tabii ilişkisi içerisinde nasıl bir rol oynadığı, hakimiyet telakkisindeki yeri ve bütün bunların Türk tarihi içerisinde ne şekilde tezahür ettiğine dair örnekler verilmiş, meselenin temelinde yatan unsurlar irdelenmiştir. Bunun yanında silahın toplum hayatının değişik alanlarında kültürel bir motif ve sembol olarak kullanımına dair tespitler yapılmıştır.

Türk kültür tarihi üzerine yaptığı değerli araştırmalar ile tanınan Bahaeddin Ögel'in, Türk kılıcının menşei ve tekamülü hakkında yaptığı bir araştırmasında belirttiği gibi, Türk silahları hakkında yapılan bir çalışma, belki Türk tarihi için büyük bir kıymet taşımaz. Ancak unutulmamalıdır ki çok farklı ve geniş coğrafyalarda hakimiyet tesis eden, Çin, Roma, Bizans gibi dünyanın en güçlü imparatorluklarını mağlup eden Türkler, bu başarılarını büyük ölçüde gelişmiş silahlarına borçludurlar.

Bu tezin ortaya çıkmasında birçok kişinin emeği geçmiştir. Bunların en önemlisi, çalışmam sırasında her türlü destek ve yardımlarını esirgemeyen, yapıcı eleştirileri ve özellikle temin etmekte sıkıntı çektiğim kaynakları bulmamda yardımcı olan değerli mesai arkadaşım, Yahya Kemal TAŞTAN'dır. Özellikle Dedem Korkut'un Kitabı ve Kazım Kadri'nin sözlüğünü, dağ gibi yığılmış kitaplarının arasından bulmak için sarfettiği gayreti takdir etmemek mümkün değil. İtiraf etmek gerekir ki bu iki eser dışında faydalandığım hemen hemen bütün kaynakları da bana o temin etmiştir. Eğer bunlar olmasaydı bu tez ortaya çıkmayabilirdi. Onun bana karşı sergilediği arkadaşlık, dostluk, yardımseverlik ve iyi niyet, tezime çalışabilmem için bana zaman kazandırmaya çabalaması, yanlışlarımı düzeltmem konusundaki gayreti, üstün bilgi birikimi, hayatım boyunca rehber niteliği taşıyacak dersler çıkarmama sebep olmuştur.

Çalışma süresince cesaret veren, sığ kalan düşüncelerime katkıda bulunan bir sözün, benim için anlamı büyüktür. Bunun yanında temin etmekte sıkıntı çektiğim birçok doküman ve kitaplara ulaşmak da iyi niyetli dostlar sayesinde olmuştur. Bu yüzden başta tez danışmanım Prof. Dr. İsmail ÖZÇELİK olmak üzere, bölümümüzün değerli hocaları Yard. Doç. Dr. Hamit PEHLİVANLI, Yard. Doç. Dr. Faruk AYIN,

Yard. Doç. Dr. Sıddık ÇALIK, Yard. Doç. Dr. Orhan AVCI, Dr. Eyüp AY ve Ahmet KARADOĞAN'a teşekkürü bir borç biliyorum. Ayrıca her konuda yardım ve desteğini esirgemeyen Yard. Doç. Dr. Ömer BUDAK'a da şükran borçluyum.

Bütün bunların dışında hayatın bütün olumsuzluklarına rağmen her zaman yanımda hissettiğim eşim, kızım Gökçe çiçek ve oğlum Berke'ye bana hayatın gülen yüzünü gösterdikleri için sonsuz teşekkürler.

Erkan Göksu

Kırıkkale-2004

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
KİŞİSEL KABUL/AÇIKLAMA.....	IV
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VIII
KISALTMALAR.....	X

GİRİŞ İNSAN VE SİLAH

A) İNSAN.....	1
B) İNSAN-SİLAH BERABERLİĞİNİN KÖKENLERİ.....	6
1- Şiddet.....	7
2- Savaş.....	14
3- Savaşızsız Bir Toplum Özlemi ya da Altınçağ Kuramı.....	22

BİRİNCİ BÖLÜM SİLAHIN DOĞUŞU, GELİŞİMİ VE TÜRK SİLAH KÜLTÜRÜNÜ BELİRLEYEN UNSURLAR

A) SİLAHIN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ.....	28
1- İlk Silahlar.....	29
2- Ateşin Silah Olarak Kullanılması.....	31
3- Barutun İcadı.....	32
4- Ateşli Silahlar.....	34
B) TÜRK SİLAH KÜLTÜRÜNÜ BELİRLEYEN UNSURLAR.....	40
1- Coğrafi Çevre.....	40
2- Türk Bozkır Kültürü.....	42
a) Orta Asya'nın Kültür Kronolojisi.....	42
b) Atlı Göçebe Kültür ve Özellikleri.....	46
2- Türklerde Savaş ve Savaşçılık.....	52
3- Savaş Taktiği.....	57

İKİNCİ BÖLÜM TÜRK SİLAHLARI

A) HAFİF SİLAHLAR	61
1- Saldırı Silahları	61
a) Ok ve Yay.....	61
b) Kılıç	77
c) Süngü, Kargı, Mızrak, Cıda, Gönder	83
d) Balta	89
e) Gürz	90
f) Bıçak, Hançer.....	92
g) Sapan.....	94
h) Çomak	96
ı) Çevgen/Çevgân	97
2- Savunma Araç ve Gereçleri	98
a) Zırh.....	98
b) Tulga, Miğfer.....	102
c) Kalkan	104
B) AĞIR SİLAHLAR	107

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM TÜRK DEVLET VE TOPLUM HAYATINDA SİLAHIN YERİ

A) TÜRK DEVLET TEŞKİLATI VE HAKİMİYET ANLAYIŞINDA SİLAHIN BİR SEMBOL OLARAK KULLANILMASI	109
1- Okun Tâbiyet ve Davet Sembolü Olarak Kullanılması	113
2- Yayın Metbûluk ve Hakimiyet Sembolü Olarak Kullanılması.....	116
B) SİLAHIN TOPLUMSAL İŞLEVLERİ.....	118
1- Yemin (And/ Kargış) ve Silah	119
2- Armağan Olarak Silahın Değeri.....	123
3- Defin Geleneği ve Silah	124
4- Ok Atma Geleneğinin Toplumsal İşlevi	125
5- Miras Hisselerini Ayırma, Kur'a ve Sayımlarda Silahın Kullanılması	127
6- Silahın Aman Verme, Teslim ve İtaat Sembolü Olarak Kullanılması.....	128
7- Güzellik Anlayışı ve Silah	129
8- Silahın Yer, Boy, Oymak ve Aşiret Adı Olarak Kullanılması.....	129
9- Atasözü ve Deyimlerde Silah Adlarının Kullanılması.....	130
SONUÇ	132
BİBLİYOGRAFYA	136
ÖZGEÇMİŞ	150

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi
b	: Beyit
bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
DİA:	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DKK	: Dede Korkut Kitabı
DLT	: Divanü Lûgat-it-Türk
DTCF	: Dil Tarih ve Coğrafya
Ed.	: Editör
İA	: İslam Ansiklopedisi
İÜFTED:	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi
İÜHF	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
KB	: Kutadgu Bilig
LO	: Lehçe-i Osmanî
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa
TDAV	: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TKAE	: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayın
YKY	: Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

İNSAN VE SİLAH

A) İNSAN

İnsan, bilinen geçmişi boyunca, evrenin oluşması, hayatın başlangıcı, modern toplumlarının kaynakları ve en önemlisi kendi varlığı ile ilgili bir çok soruya cevap aramıştır. İnsanın kendi varlığı ile ilgili cevap aradığı soruların başında “nereden geldiği ve kökeninin ne olduğu” meselesi gelmektedir. İnsanoğlu bu soruya cevap ararken, evrenin içindeki konumunu belirlemenin ve daha da önemlisi yeryüzündeki varlığına anlam kazandırmanın gayreti içerisinde. Diğer bir ifade ile insan, nereden geldiği ve kökeninin ne olduğu meselesini aydınlatmakla, varlık alemindeki yerini ve konumunu tespit etmeye çalışmaktadır.

İnsanın kendi varlığı ve çevresini anlamaya yönelmesi, kendine has özelliklerin bir sonucudur. Bu özellikler sayesinde fiziksel yaşamın sınırlarını aşmış ve kültürel varlığını tanımlayabilmek için yoğun bir zihinsel faaliyet sürecine girmiştir.

Mevcut bilgiler incelendiğinde insanın, kendisi ve çevresiyle ilgili tasavvurlarını ifade ettiği ilk zihinsel ürünlerin mitoloji ve söylenceler olduğu görülmektedir.¹ Tarih içinde genellikle çok tanrılı bir dinin tanrıları ile ilgili anlatılan efsaneleri konu edinmiş bir antik edebi tür olarak karşımıza çıkan mitoloji, zamanla

---

¹ Bazı yazarlar, insan bilgisinin ve teknolojisinin sınırlı olması nedeniyle, kendisiyle ilgili sorulara cevap vermede zorlandığı, bu nedenle de cevap bulmaya çalıştığı sorunlara büyük ölçüde mitler ve halk öyküleri ile açıklama getirdiklerini söylemektedirler. Nephân Saran, *Antropoloji*, İstanbul 1993, s.141.

metafizik ve her türlü dini değerden arınmıştır.² Gerçekten de dikkatle incelendiğinde mitolojinin dinle doğrudan doğruya ilgisi olmadığı, asıl ilgisinin doğaya yani doğa olaylarına yönelik olduğu dikkat çekmekte; insanların, hayvanların, ağaçların, çiçeklerin, güneşin, ayın, yıldızların, fırtınaların, depremlerin nasıl olduğunun izah edildiği anlaşılmaktadır.³ İnsanların kendileri hakkında cevap aradıkları soruları açıklama yolundaki ilk zihinsel faaliyetleri olan mit ve söylencelerde, insanın kökeniyle ilgili de anlatımlar farklı olmakla beraber, hemen hepsinde insanın bir Tanrı tarafından ve topraktan yaratıldığı fikri hakimdir.⁴

İnsanın nereden geldiği ve kökeninin ne olduğu konusunda birbirine taban tabana zıt iki görüş mevcuttur. Bunlardan ilki, tarih boyunca insan düşüncesini şekillendiren temel mefhumlardan birisi olan “dini” görüştür. Bu görüşün temelinde Tanrı mefhumu yer alır ve hangi dinde olursa olsun, insanın Tanrı tarafından yaratıldığı kabul edilir. İnsanın yaratılışı hadisenin Tevrat, İncil⁵ ve Kur’an’da⁶ aynı

---

² Bu değişim ilk olarak Ksenophanes (M.Ö. 565-470) ile Yunan Mitolojisinde görülmektedir. Eyyüp Ay, “Mythos, Ölümlü Tanrı ya da Gılgamesh Destanı”, *İDOL (Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Dergisi)*, Sayı. 9, Ankara 2001, s.35.

³ Bu durum, özellikle son dönem araştırmacılarında, mitolojinin eski toplumlarda anlaşıldığı biçimiyle benimsenmesi, yani gerçek bir öykünün anlatıldığı, “antik çağların ilk bilim belirtileri” olarak değerlendirilmesi gerektiği fikrini doğurmuştur. Nitekim mitoloji günümüzde etnologlar, sosyologlar ve din tarihçileri arasında yaygın olan biçimiyle “kutsal gelenek, en eski vahiy, örnek gösterilecek model” anlamında kullanılmaktadır. Bütün mitosların bir dereceye kadar sembolik ve ritüel ile ilgili oldukları ve tarih-üstü bir görüş noktasından hayatın bir yorumu, belirli bir kültürün kutsal geleneği yansıttıkları söylenebilir. Şu halde mitoloji, sıradan insanlara kainatın orijinini, tanrının ve tanrısal varlıkların faaliyetlerini, insanoğlunun ontolojik sorunlarını izah eden, özellikle kurgulanan ve hayal gücüne dayanan hikayeler olarak değerlendirilebilir. Ay, a.g.m., s.35-36

⁴ Mısır mitolojisine göre, Kral III. Amonhotap olarak betimlenen Tanrı Khnemu’nun, erkek ve dişi insanı çömlekçi çarkında yaratmıştır. Yunan mitolojisinde “hem Zeus’un hem de başta Zeus olmak üzere Tanrılara isyan eden Prometheus’un, insanı topraktan yarattıkları anlatılmaktadır. Dört bin yıl öncesine uzanan Sümer Efsanelerinde de, Tanrı Marduk’un insanı, toprağı kanla yoğurmak suretiyle yarattığı söylenmektedir. Bunlardan başka Gılgamış Destanında insanın yaratılışı şöyle anlatılır: Büyük gök tanrısı Anu Uruk halkının ah ve fğanlarını dinledi ve Aruru’yu çağırdı. Ona “Beni yarattın, şimdi de fikrimi yarat.” dedi. Aruru, Anu’nun fikrini önce kalbinde yarattı. Daha sonra ellerini yıkadı ve bir parça çamur koparıp yazıya attı. Böylece kahraman Engidu yaratılmış oldu.” Çin Efsanelerinde de Tanrı Pen-gu havayı toprak ve yeryüzü olarak ikiye bölmüş ve sonra da ölmüştür. Pen-gu’nun nefesinden rüzgarlar, sesinden gök gürültüsü, gözlerinden güneş ve ay, vücudundan dağlar, kanından ırmaklar ve denizler, saçlarından yıldızlar, terinden de yağmur meydana gelmiştir. Daha sonra ise çürtüyen bedeninde kaynaşan böceklerden insanlar oluşmuştur. Ancak zamanla gökyüzünün bir bölümü denizlere düşerek insanlığı yok etmiş, bunun üzerine Tanrıça Ngüho, gökyüzünü yukarıya kaldırmış, denizleri yeniden sınırlarına itmiş ve çamurdan yeni bir insan türü yaratmıştır.

⁵ İnsanın yaratılışı hakkında Tevrat ve İncil’deki kayıtlar için bkz. Muazzez İlmiye Çığ, *Kur’an, İncil ve Tevrat’ın Sumer’deki Kökeni*, İstanbul 1995, s.38 vd.

⁶ Kur’an’da, insan türünün ilk örneği kabul edilen Hz. Adem’le ilgili olarak zikredilen ayetlere göre Allah onu “iki eliyle” yaratmış, yani ilk insan özel bir yaratışla varlık alanına çıkarılmıştır. Aslı topraktan olan bu gelecekteki yeryüzünün hükümrana Allah “ruhum” dediği varlık ilkesinden bir

şekilde açıklanıyor olması, bu kitapların aynı ilahî kaynağın ürünü olmasından ileri gelmektedir.

İnsanın kökeni hakkında ileri sürülen diğer görüş ise, “evrim teorisi” olarak adlandırılan kuramdır. Evrim teorisi, yeryüzündeki canlıların değiştiğini, bu değişimin sürekli olduğunu ve bu nedenle yaşam formlarının ilkel ve basit olandan kompleks olana doğru evrimleştiğini ileri süren görüştür. Felsefi kökenleri Eski Yunan’a kadar uzanmasına ve bazı bilim adamları tarafından da zaman zaman dile getirilmesine karşın, ilk defa Charles Darwin tarafından ileri sürülen bu kuram, “kalıtsal çeşitlilik, yaşam kavgası, doğal seleksiyon, adaptasyon ve yeni türlerin oluşumu” kavramlarını içermektedir. Bu bağlamda, evrim tek bir olay veya olgu değil, dinamik bir süreçtir. Bu süreç, bir element çorbasından, günümüzün kompleks organizmalarına uzanan milyonlarca yıllık bir zaman dilimini içermektedir. Yıllar içerisinde yaşam formu basitten karmaşığa doğru evrilmiş ve ara yıllarda bazı türlerin soyunun tükenmesine rağmen, tür çeşitliliği artmıştır. Türlerin evrim hızlarının farklı olması nedeniyle günümüz dünyasında insanoğlu gibi son derece genç türlerle, köpekbalıkları gibi yüz milyonlarca yıldır değişime uğramayan türler bir arada bulunabilmektedir.⁷

İnsanın kökeni ile ilgili mitolojik, dini veya bilimsel açıklamalar birbirinden ne kadar farklı olursa olsun hepsinin ortak yanı, insanın kendine has özellikleri olduğunu kabul etmeleri ve onu doğadan ve diğer canlılardan ayrı bir yere oturtmalarındır.⁸ Bu özellikler ister Tanrı veya Tanrılar tarafından verilmiş, isterse bir evrim sonucunda kazanılmış olsun, hepsinin insana özgü olduğu şüphe götürmez bir gerçektir.

İnsanın, varoluşundan beri kendisiyle ilgili cevap aradığı diğer bir soru da “insan nedir” sorusudur. Tarih boyunca birçok düşünür buna cevap vermek amacıyla

---

soluk üflemiş, ona “isimlerin tamamını” öğreterek bu isimlerin gösterdiği varlık şemasını kavratmış, nihayet meleklerin insana secde etmesini istemiştir. Konu hakkındaki bazı ayetler şunlardır: Bakara: 30-31; Nisâ:1; A'râf: 11; Hicr: 26-31; Ahzab: 72; Sâd: 71-73; Müminun: 12-16; Safaat: 11; Ayrıca bkz. İlhan Kutluer, “İnsan”, *DİA*, XXII, İstanbul, 2000, s.321.

⁷ Evrim teorisi hakkında bkz., Charles Darwin, *İnsanın Türeyişi*, çev. Sevim Belli, Onur Yay., Ankara 2002.; Aynı yazar, *Türlerin Kökeni*, çev. Öner Ünalın, Onur Yay., Ankara 1996.; Ali Demirsoy, *Kalıtım ve Evrim*, Ankara 1984.; Aynı yazar, *Yaşamın Temel Kuralları: Genel Biyoloji*, Genel Zooloji, I-II, Ankara 1998.; Cemal Yıldırım, *Evrin Kuramı ve Bağnazlık*, İstanbul 1989.

⁸ Roger Lewin, *Modern İnsanın Kökeni*, çev. N. Öztüaydın, TÜBİTAK Yay., Ankara 1998, s.1.

çeşitli fikirler ileri sürmüş, her bilim dalı, kendi ilgi alanları ve bilimsel verileri ışığında “insanın ne olduğu” sorusunu açıklamaya çalışmışlardır.⁹ Bunu yaparken meseleyi felsefi boyutta değerlendirenler olduğu gibi, salt bilimsel verilere dayananlar, örneğin sadece biyolojinin, psikoloji ya da budunbilim (etnoloji)in elde ettiği sonuçları gündeme getirerek insan gerçeğini kavramağa çalışanlar da olmuştur.

Bütün bu verilere göre insanın, “dik yürüyen (Homo erectus), alet yapabilen (Homo faber), hem cinsleriyle anlaşmada bir dil kullanan (Homo lingua), kendi varlık alanı ve çevresindeki olay ve nesnelere simgeleştirebilen (Homo symbolicus), akıl ve düşünme yetisi olan (Homo sapiens) ve bu özellikleri birleştiren ve kuşaktan kuşağa geçmesini sağlayan bir unsur olarak, kültür yaratan, öğrenen ve öğreten (Homo culturalis) bir varlık olduğunu söylemek mümkündür.¹⁰

Buna rağmen insanın ne olduğu meselesi hakkında birçok bilinmeyen olduğu iddia edilebilir. Alexis Carrel bu bilinmezliği şu şekilde ifade etmektedir: “Uzmanların tanıdıkları insan, gerçek insan değildir. O sadece, her ilim tekniğinin belirlediği şemalardan oluşan bir şablondur. O hem anatomistlerin kesip parçaladıkları kadavra, hem psikologların, hem manevi hayata emredenlerin müşahede altında bulundurdıkları şuur ve hem de iç murakabemizin (introspection) bizlere ifşa ettiği şahsiyettir. Hakikaten cehlimiz pek büyüktür. İnsanları incelemekte olanların kendilerine sordukları soruların çoğu cevapsız kalmaktadır. Konusu insan olan bütün bilimlerin gösterdiği bu gayretin yetersiz kaldığı ve kendi hakkımızdaki bilgimizin çok eksik olduğu bellidir.”¹¹

⁹ Günümüzde insan veya insan davranışıyla ilgili bilimler genellikle sosyal bilimler adı altında toplanmaktadır. Bunlar sosyoloji, antropoloji, ekonomi, psikoloji, sosyal antropoloji, linguistik, tarih gibi bilimlerdir. Bu bilim dalları gerçekte tek bir bilim olarak da kabul edilebilir. Ancak insan davranışının son derece karmaşık ve çok çeşitli oluşu nedeniyle olaya bakış açısı da çeşitlenmiş ve çeşitli disiplinlerin toplumsal bilim alanında farklılaşmasına neden olmuştur. Nephân Saran, *Antropoloji*, İstanbul 1993, s.21.

¹⁰ Konu hakkında geniş bilgi için bkz., Orhan Hançerlioğlu, *Düşünce Tarihi*, Remzi Yay., İstanbul 1987, s.19 vd.; Güven Arsebük, “İnsan, Evrim, Alet”, *Bilim ve Teknik Dergisi*, TÜBİTAK Yay. Sayı. 332., Ankara (Temmuz) 1995, s. 18-24.; Jared Diamond, *Tüfek Mikrop ve Çelik*, TÜBİTAK Yay. Ankara 2002, 29 vd.; Ernest Cassirer, *İnsan Üstüne Bir Deneme*, çev., Nacla Arat, YKY., İstanbul 1997, s.41 vd.; Betül Çotuksöken, “Ernest Cassirer’de İnsan Felsefesi”, *Yüzyıllımızda İnsan Felsefesi*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 1997, s. 169.; Doğan Özlem, *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986, s. 127 vd.; Bozkurt Güvenç, *Kültür ve Eğitim*, Ankara 1995, s.19.; Nephân Saran, *Antropoloji*, İstanbul 1993, s.21-23; Calvin Wells, *Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası*, çev. Bozkurt Güvenç, İstanbul 1994, s.9.; Mahmut Tezcan, *Kültürel Antropoloji*, DTCF. Yay., Ankara 1996, s.1-3.

¹¹ Alexis Carrel, *Bilimleyen İnsan*, çev. Nasuhi Baydar, İstanbul, 1940, s. 11.

Bu eksiklik veya bilinmezlik, insanın ne olduğu sorusuna verilen cevapların veya eldeki bilimsel verilerin yanlış olduğu anlamına gelmez. Söz konusu olan, insanın çok karmaşık bir fiziksel ve ruhsal yapıya sahip ve bu yapı gereği, her geçen gün yeni sorulara hedef olmasıdır. Şu halde “insan nedir” sorusu, içinde sayısız cevapları barındıran, çok bilinmeyenli bir denklem şeklinde algılanabilir. Bu bitmek bilmeyen soruların kaynağı, zamana ve mekana bağlı gelişmeler karşısında insanın ürettiği değişik davranış biçimleridir. Herhangi bir davranış biçiminin nedenine ilişkin cevap arama gayreti, insan hakkında bilinmeyen bir soruya cevap aramakla aynı şeydir.

İnsanın mahiyetini açıklama konusunda sarf edilen çabanın bir diğer göstergesi, temel ilgi alanı olarak insanı ele alan müstakil bilimlerin doğmuş olmasıdır. Bunlardan biri, en genel anlamı ile “insan bilimi” demek olan ve “biz insanları inceleyen” antropolojidir.¹² Sosyal bilimlerin en genci olarak ortaya çıkan antropoloji, insanın canlılar dünyasındaki yerini, geçirdiği fiziksel, zihinsel ve kültürel evrim sürecini, içgüdü, dil, düşünce, teknik, us ve eylem alanlarına kadar insana özgü bütün özellikleri en ince ayrıntılarına kadar inceler.¹³ İnsanların dış şekillerinden nasıl beslendiklerine, insan topluluklarının yaşam ve inanç biçimlerinden ırksal özelliklerine kadar birçok konu antropolojinin ilgi alanı içindedir.¹⁴

Antropologların insan tanımına yaptıkları en önemli katkı, yukarıda saydığımız bütün özellikleri birleştiren ve kuşaktan kuşağa geçmesini sağlayan bir unsur olarak, insanın kültür yaratma, öğrenme ve öğretme (*Homo culturalis*) özelliğidir.¹⁵ Antropologlara göre; insan, bütün diğer özelliklerine sadece

---

¹² Antropoloji kelime yapısı olarak iki Yunanca kelimenin birleşiminden oluşmaktadır. Bunlar, insan anlamına gelen “anthropos” ve düzenli bilgi demek olan “logos”tur. Bu iki kelimenin birleşimi, “insanla ilgili düzenli bilgi” anlamını vermektedir. Buradan hareketle Antropoloji, “insan bilimi” olarak tarif edilmiştir. Ancak bu tarif, insanı konu alan diğer bilim dallarıyla antropoloji arasındaki farkı göstermemektedir. Bu nedenle antropologlar kendi disiplinlerini daha kesin çizgilerle sınırlamaya çalışırlar. Saran, a.g.e., s.21; Wells, a.g.e., s.9.

¹³ Hançerlioğlu, a.g.e., s.24.

¹⁴ Antropoloji, genel olarak fizikî, kültürel ve sosyal antropoloji olmak üzere üç bölüme ayrılır. Arkeoloji, etnoloji, etnografya ve linguistik gibi insanla ilgili bütün disiplinlerle de sıkı bir ilişki içerisindedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.; Mahmut Tezcan, *Kültürel Antropoloji*, DTCF Yay., Ankara, 1996, s.1-3; Saran, a.g.e., s.22-23.

¹⁵ Bozkurt Güvenç, *Kültür ve Eğitim*, Ankara, 1995, s.19.

kendisince geliştirilen, yalnız onda olan bir özellik, yani “kültür” sayesinde ulaşabilmiştir.¹⁶

İnsan ve insanlık sorununu temel konu edinen bir başka bilim dalı da Felsefi Antropolojidir. Felsefi antropoloji, “antropolojinin ulaştığı veriler üzerinde düşünen ve insanın varlık yapısıyla varlık bütünü içindeki yerini araştıran bir disiplin” olarak tanımlanabilir. İnsanı, ilk kez başlı başına bir soru konusu yapan ve felsefi antropolojinin özel bir disiplin olarak kurulması sağlayan Max Scheler’e göre insan, doğanın içinde doğayı değiştirmeye, kendisine uydurmaya çalışan, kendisini de anlamaya çalışan, dünyaya açılan, gerektiğinde yaşam zevklerine hayır demeyi bilen, sonsuzluk bilisine sahip olan, yaşadığı çevreyi dünyaya çevirip, hesap verebilen, sorumluluk taşıyan, yapıp etmelerini yaşamın içinde kuran ve hem dünyaya açılan hem kendisine bir dünya kuran ve bu dünyanın farkında olup bunu soru konusu edebilmeyi başaran bir varlıktır.¹⁷

B) İNSAN-SİLAH BERABERLİĞİNİN KÖKENLERİ

Daha önce de belirttiğimiz gibi insanın kökeni ile ilgili mitolojik, dinî veya bilimsel açıklamalar birbirinden ne kadar farklı olursa olsun hepsinin vurguladığı temel husus, insanda diğer canlılarda bulunmayan bazı özelliklerin olduğudur.

Bu görüşlerde dikkat çeken diğer bir konu da, insanın yeryüzündeki varlığıyla beraber önce tabiat, daha sonra ise hemcinsleri ile bir mücadeleyle karşı karşıya kalmaları, dolayısıyla insanlar arasındaki şiddet, saldırganlık ve savaş mefhumlarının çok erken devirlerden itibaren ortaya çıkmış olmasıdır. Nitekim Darwin, canlılar arasındaki ilişkiyi bir “ölüm kalım savaşı” olarak nitelendirir. Dinler tarihi bakımından ise yeryüzündeki tür içi şiddetin ilk örneği olarak insanlığın atası Adem’in oğulları arasındaki kavgaya yani Habil-Kabil mücadelesine rastlanmaktadır.

¹⁶ Robert J. Braidwood, *Tarih Öncesi İnsan*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1995, s. 44.

¹⁷ Scheler’in görüşleri için bkz., Max Scheler, *İnsanın Kosmostaki Yeri*, çev. Tomris Mengüşoğlu, İstanbul, 1968.

Teorik olarak silah, insanın, önce çeşitli hayvanlara ve tabiat güçlerine, daha sonra ise hemcinslerine karşı verdiği hayat mücadelesinde üstünlük sağlamak amacıyla geliştirilen aletlerdir. Tabiatdaki diğer varlıklarla karşılaştırıldığında biyolojik olarak güçsüz bir yapıya sahip olan insanın, kendisini diğer varlıklardan koruyabilecek, avlarını çabucak yakalamasına yardım edecek veya yiyeceklerini parçalamaya yarayacak güçlü fizikî özellikleri yoktur. Dolayısıyla hem tabiat karşısındaki bu aczini giderecek hem de kendisini diğer varlıklardan koruyacak çeşitli araçlar geliştirme çabasına girişmiştir. Ancak insanlık tarihi boyunca silahın korunma veya yaşamı sürdürme amacı dışında, saldırı amacıyla kullanıldığı bir gerçektir. Bu durumda insan-silah beraberliğinin savunma mefhumuyla izah edilmesinin yetersiz mümkün olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bunun yerine insandaki saldırganlık, şiddet ve şiddetin geliştirilmiş bir şekli olan savaş mefhumlarının incelenmesi, insan-silah beraberliğinin kökenlerini açıklama bakımından daha faydalı olacaktır.

1- Şiddet

Şiddet, sosyolojik, psikolojik, politik, felsefi, psikiyatrik yönleri olan geniş bir kavramdır. Bu yüzden şiddetin bütün yönlerini kapsayan bir tanımını yapmak oldukça güçtür.

Sözlüklerde “sertlik, katılık, sözle yola getirme yerine kaba kuvvet kullanma; azarlamada ve cezalandırmada aşırı gitme” şeklinde tanımlanan şiddet, saldırganlıkla bağlantılı bir davranış biçimidir. Bu anlamda şiddet, herhangi bir nesne, varlık ya da kişiye doğru yönlendirilmiş, yönlendirilişi kişinin istemediği ve o kişiyi tahrik edici, yıpratıcı bir eylemi, kimi zaman da eylemden kaçınmayı veya eylemsizliği içerir. Bu anlamda fiziksel anlamdaki her türlü saldırı, şiddet tanımı unsurları arasında yer alırken fiziksel olmayan kimi sözlü davranışlar da bu tanım kapsamına girer.¹⁸

İnsanın biyolojik olarak hayatta kalmak ve türün devamını sağlamak gibi iki nihai amacı vardır. İnsan bir tehlikeyle karşılaştığı zaman da iki davranış kalıbından

¹⁸ Şiddet kelimesinin etimolojik incelemesi için bkz.; Artun Ünsal, “Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi”, *Cogito (Şiddet)*, Sayı.5-6, Kış-Bahar, İstanbul 1996, s.29-30.

birini seçer. Ya kaçacak ya da savaşıacaktır. Savaşmak zorunda kaldığı zaman doğal olarak saldıracaktır. Yani şiddetin kökeninde yer alan saldırganlık davranışının, insanın hayatta kalmasına yarayan kesin bir fonksiyonu vardır. İşte bu yüzden psikolojik çözümleme ve antropolojik gözlemlerde anahtar sözcüklerden biri olarak kabul edilen şiddet, birçok canlı türünün varlığını sürdürme eşiği olarak değerlendirilmektedir.¹⁹

Şiddeti sadece bireysel değil, toplumsal ve siyasi olarak da ele alan araştırmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Ancak ne var ki üzerinde çok fazla araştırma yapılmasına, kuramcılar tarafından geniş açıklamalar getirilmesine karşın, şiddetin ne olduğu, kökeni, mahiyeti, şekli gibi konularda çok farklı görüşlerin ileri sürüldüğü görülmektedir.²⁰

Günümüzün uygar yaklaşımlarına göre şiddet kabul edilemez bir davranış şeklidir. Zira şiddeti kabullenmek, şiddetin artmasına yol açar.²¹ Ancak bu durum, şiddetin sosyolojik, psikolojik, politik, felsefi, psikiyatrik ve tarihî gerçekliğini ortadan kaldırmaz. Tarih ve siyaset üzerine düşünen hiç kimse, şiddetin insan ilişkilerinde oynadığı büyük rolü görmezlikten gelemaz. Geçmişe ilişkin kayıtlara anlamlı bir şeyler bulmak için bakan herkes, şiddeti marjinal bir fenomen olarak görmek durumundadır.²²

Biz burada şiddetle ilgili görüş ve tartışmaları ayrıntılı olarak verecek değiliz. Ancak şiddetin ortaya çıkışı, gelişimi ve tarihî olaylar üzerindeki etkileri üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

Tarihte şiddet veya şiddetin tarihi konusunda söz söylemek ve bu konuda tartışmak, bir çok bakımdan eğitimde şiddet veya aile-içi şiddet vs. gibi konuları tartışmaktan çok farklıdır. Zira tarih, şiddetin sonuçlarının, insanların şiddeti denetim altına alma çabalarının ve bunu yaparken yeni yeni şiddet biçimleri üretmelerinin tarihidir. Bu haliyle tarihi şiddet dışında düşünmek mümkün değildir. Şiddetin tarihte

---

¹⁹ Eyyüp Ay, "Din ve Şiddetin Anlak Karelerinden Kesitler", *İslamiyat*, V/1, 2002, s.13.

²⁰ Şiddet hakkında görüşler, tartışmalar ve toplu bilgi için bkz., Erich Fromm, *Sevgi ve Şiddetin Kaynağı*, çev. Selçuk Budak, İstanbul 1992.; Aynı yazar, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökeni*, Birinci Kitap, İstanbul 1993.; David Riches (der.), *Antropolojik Açından Şiddet*, çev. Dilek Hattatoğlu, İstanbul, 1989.; Yves Michaud, *Şiddet*, çev. Cem Muhtaroğlu, İstanbul 1991.

²¹ Rafael Moses, "Şiddet Nerede Başlıyor?", *Cogito (Şiddet)*, Sayı.5-6, Kış-Bahar, İstanbul 1996, s.24.

²² Hannah Arendt, "Şiddet Üzerine", *Cogito (Şiddet)*, Sayı.5-6, Kış-Bahar, İstanbul 1996, s.9-10.

o kadar yaygın ve derin bir varlığı vardır ki, insan toplumunun tüm ilişkilerinin ve kurumlarının içine o kadar yoğun bir biçimde sinmiştir ki, insanlık tarihini ve toplumu, en azından bugüne kadar varolan toplumları şiddet dışında düşünmek olanaksızdır.²³

İnsanlar arasında şiddetin ortaya çıkışı meselesi, şiddet konusunda yapılan temel tartışmalardan birisidir. Bazı yazarlar şiddetin, insanın doğasında varolan “içgüdüsel” bir özellik olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak bu görüş, şiddetin kökeni konusuna “çevreci” ve “davranışçı” yaklaşımlar geliştiren bilim adamları tarafından şiddetle reddedilmiştir.

İnsan davranışlarını insanın doğasından yola çıkarak açıklayan içgüdü kuramcıları saldırganlığı da içgüdülere göre açıklamakta, insanın doğadaki diğer canlılar gibi kendisini saldırgan davranışlarda bulunmaya eğilimli kılan bir saldırganlık içgüdüyle doğduğunu ileri sürmektedirler.

Şiddet veya saldırganlığın içgüdüsel olduğu kuramı, Evrim teorisinin temel dayanaklarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Canlılar arasındaki ilişkiyi bir ölüm kalım savaşı olarak nitelendiren Darwin, şiddetin insanın insanla ilişkisinden daha önce, diğer canlı türlerinde ve insanın doğa ile ilişkisinde de görüldüğüne dikkat çekerek, doğadaki şiddetin kaynağını doğal ayıklanma/seleksiyon (selection naturelle) mekanizması ile açıklamaya çalışmıştır. Evrim teorisinin temel dayanaklarından biri olan bu iddiaya göre, buldukları coğrafi konumun doğal şartlarına uygun yapıda ve güçlü olan canlılar hayatlarını ve nesillerini sürdürebilmişlerdir. Uygun yapıda olmayan ve daha güçsüz olanlar ise yok olmuşlardır. Şu halde saldırganlık ve şiddet, canlıların ortak kökenli bir dürtüsü yani içgüdüdür ve bu içgüdü insana “insan-öncesi” atalarından kalıtsal olarak geçmiştir.²⁴

Şiddetin içgüdüsel bir davranış olduğu iddiasının en güçlü savunucusu Sigmund Freud'tur. Freud, tüm normal ve normal dışı insan davranışlarının genetik olarak belirlenen iki temel içgüdüün etkisiyle çıktığını savunmuştur. Bunlar yaşam

---

²³ “Tarihçi Gözüyle ‘Şiddetin Tarihi’ Üzerine Bir Söyleşi”, Yöneten: Ahmet Kuyaş, Katılanlar: Halil Bertay-Zafer Toprak, *Cogito (Şiddet)*, Sayı.5-6, Kış-Bahar, İstanbul 1996, s.198.

²⁴ Alexander Rüstov, “Harbin Sosyolojik Mahiyeti”, *Cemil Birsal'e Armağan*, İstanbul 1939, s.491

ıçgüdüü (Libido-Eros) ve saldırganlık-ölüm ıçgüdüü (Destrudo-Thanatos) dür.²⁵ Freud, bu iki temel ıçgüdüünün doğuştan geldiğini, tüm insanlarda ortak olduğunu ve insanın ruhsal yaşamını ve davranışlarını belirleyen temel organizasyonun bu iki gücün etkisi altında biçimlendiğini söylemiştir.²⁶

Saldırganlığı ıçgüdüülerle açıklamak, kişiler arası ilişkilerde sorun olan bu davranışı olağan görmek anlamına geldiğinden, bu kurama “çevreci” ve “davranışçı” bilim adamları tarafından yoğun eleştiriler gelmiştir. şiddetin kökeni konusuna çevreci yaklaşımla açıklayan yazarlar, ıçgüdücü yaklaşımın tersine insanın davranışını yalnızca çevrenin etkisi yani toplumsal ve kültürel etkilerin biçimlendiğini, bu durumun insanlığın ilerlemesinin önündeki en büyük engellerden birisi olan saldırganlık söz konusu olduğunda özellikle doğru olduğunu savunmuşlardır. Aydınlanma Çağı düşünürlerinden ilham alan bu yaklaşımda, insanın iyi ve uysal bir varlık olduğu ileri sürülerek, cinsler arasındaki anatomik olan farklılıklar haricinde herhangi bir farklılık var ise bunun yalnızca eğitimden ve toplumsal düzenlemelerden ileri geldiğini iddia edilmiştir. Dolayısıyla iyi bir toplumsal çevrede yetişen insanlar, saldırgan ve yıkıcı olmayacaklar, insan yapısında bulunan güzellik ve iyi huylar açığa çıkacak bu da savaş ve çatışma olgularını ortadan kaldıracaktır.²⁷

ıçgüdü teorisini eleştiren davranışçılar ise, davranışın tamamen doğuştan programlanmış ve öğrenilemez olduğu fikrine karşı çıkmışlar ve iyi kontrol edilen çevresel koşulların olduğu ortamlarda bile beklenmedik, küçük bir çevresel uyarının bazı öğrenilmiş davranış kalıplarına yol açtığını deneyleriyle göstermeye

---

²⁵ Freud, teorisinin erken dönemlerinde tüm insan davranışlarının kökeninde Eros veya libidonun yani yaşam enerjisinin olduğunu öne sürmüştü. Ona göre saldırganlık da libidinal dürtülerin doyurulmasının engellenmesinden doğan ikincil bir tepkiydi. Sadece belli durumlarda uygun koşullarda ortaya çıkabilirdi, bu nedenle yaşamın kaçınılmaz bir parçası değildi. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın trajik günlerini takiben Freud, bu görüşü terkederek insan saldırganlığının Thanatos adını verdiği libidodadan farklı bir ıçgüdüden kaynaklandığını öne sürdü.

²⁶ Freud'a göre Thanatos yani ölüm ıçgüdüü, yaşamın tahrip edilmesine ve sona erdirilmesine yönelik olarak insanın içinde bulunan bir enerjidir. Saldırganlık da dahil olmak üzere, bütün insan davranışları Eros ve Thanatos arasındaki karmaşık ilişkiden ve gerilimden doğmaktadır. Ölüm ıçgüdüü eğer kısıtlanamazsa kişinin kendini tahrip etmesiyle sonuçlanır. Bu nedenle insanlar ölüm ıçgüdüüsünü kısıtlayabilmek için değişik savunma mekanizmalarına başvururlar. Bu savunma mekanizmalarıyla ölüm ıçgüdüüsünün enerjisi dışarıya aktarılır ve böylece saldırganlık ortaya çıkar. şu halde, saldırganlık, kişinin kendisini tahrip etmeye yönelik ölüm ıçgüdüüsünün diğer insanlara yönlendirilmesinden laynaklanmaktadır.

²⁷ Fromm, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökeni*, Birinci Kitap, s.57.

çalışmışlardır.²⁸ Dikkatlerini doğal koşullarda ortaya çıkan hayvan davranışlarının mekanizmaları üzerinde odaklayan davranışçılar, yeni doğan hayvanların davranışlarını incelemişler ve doğuştan gelen tekrarlayıcı gözlenebilir motor hareketlerin içgüdüsel kökeni konusunda biyolojik araştırmalar yaptılar. Çeşitli hayvan türleri üzerine yaptıkları araştırmalar sonucu, içgüdü teorisi ve davranışçı teori arasında kısmi bir uzlaşma sağlanmıştır. Sonuç olarak birçok hayvan davranışının ne çevreden hiç etkilenmeden, öğrenilmemiş içgüdüsel davranışlar olduğunu ne de tamamıyla çevreden etkilenmeye açık öğrenilmiş davranışlar olduğunu ortaya koyulmuştur.²⁹

Bu araştırmacıların en önemlisi yaptığı çalışmalarla Nobel Ödülüne layık görülen Konrad Lorenz'dir. Lorenz daha beş yaşındayken ördek ve kazlarla ilgili olarak başladığı ve 1920'li yıllarda devam ettiği çalışmalarında yumurtadan yeni çıkan ördek yavrularının nasıl olup da hemen hangi ördeğin annelerini olduğunu bilerek, onu takip etmeye koyulduklarını ve onların çağrularına cevap verdiklerini inceledi. Lorenz, ortaya koydu ki, ördek yavruları bu becerileri, deneyim yoluyla ancak çok özel bir biçimde öğrenmektedirler. Ördek yavruları, anne diye ilk gördükleri orta boylu ve hareket halindeki şeyin peşi sıra gitmektedirler ve zaten normalde de bu orta boylu ve hareket halindeki şey anne olmakta, böylelikle bu konudaki içgüdüsel bilgi de yavrular için bir avantaj oluşturmaktadır. Lorenz'in deneyinde de ördek yavruları kuluçka makinesinden çıkar çıkmaz gördükleri ilk hareket eden nesne olarak Lorenz'i anneleri kabul edip onu takip etmeye başlamışlardır. Lorenz'i anneleri olarak gören yavrular, araştırmacının sonradan ortama getirdiği gerçek anneleriyle hiç ilgilenmemişlerdir. Daha sonra yapılan araştırmalarda da yavru ördeklere doğru boyutta ve hareket halinde her nesneyle etkilenim yaptırılabilceği ortaya çıkmıştır. Bir grup yavru ördek, ipe çekilen büyük bir balonu bile anneleri olarak kabul etmişlerdir. Ancak bu özel etkilenimin

---

²⁸ Davranışçılara göre, Freud gibi davranışların içgüdüsel olduğunu söyleyen bilim adamlarının teorilerini ispatlama şansları yoktu zira teorileri deney ve gözlemlere uygun değildi. Onlara göre, zihin, gözlenebilir davranışın ta kendisiydi; içgüdü teorisyenlerinin gözlemle değil, masa başında düşünerek analizle ortaya çıkardıklarını ileri sürdükleri ve zihnin içsel mekanizmaları diye ilan ettikleri şeyler, gözlemlenemediklerinden deneysel olarak da ispatlanamazlardı. Davranışçılar, bir yaklaşıma gerçekten bilimsel denilebilmesi için davranışın gözlenebilir ve deneysel olarak müdahale edilebilir olması gerektiğini söylüyorlardı.

²⁹ Bu araştırmacılar, sosyal davranışı, biyolojik perspektiften inceleyen bir bilim dalı olan "etholoji"nin kurulmasını sağlamışlardır.

oluşabilmesi için doğru uyarının uygun zamanda verilmesi gerekmektedir. Doğdukları günlerde çevrelerinde uygun boyutta hareket halinde bir cismin hareket etmemesi halinde, yavru ördekler, hiçbir şeyi anneleri olarak kabul etmeyeceklerdir. Yavruların içgüdüsel bir biçimde, doğuştan bildikleri şey, hareket halinde ve uygun boyutta olan ilk nesnenin anneleri olduğudur. Bu içgüdüsel bilgiye sahip olduktan sonra artık geriye tek bir deneyime duyulan ihtiyaç kalmakta, ama bu deneyim ihtiyacı karşılanmazsa içgüdüsel bilgi işe yaramamaktadır.

Ancak Lorenz'in 1963 yılında yayınlanan "On Agression" (Saldırganlık Üzerine) adlı kitabında, şiddet ve saldırganlık konusunda oldukça farklı fikirler ileri sürdüğü görülmektedir. Lorenz bu eserinde saldırganlık ve şiddeti içgüdü teorisiyle açıklamış ve şiddetin, tıpkı hayvanlarda olduğu gibi kalıtsal (genetik) faktörlerden kaynaklandığını iddia etmiştir. Lorenz'e göre saldırganlık, tüm diğer organizmalarda da bulunan kavga etme içgüdüsünden kaynaklanır. Bu içgüdüyle ilgili enerji, değişen oranlarda her insanda üretilmektedir. Saldırganlığın ortaya çıkması, biriken bu enerjiye ve saldırganlık doğurucu uyarının varlığına ve gücüne bağlıdır. Saldırganlık kaçınılmaz bir şeydir ve zaman zaman kendiliğinden boşalabilir. Bu ilkel dürtüyü denetim altına alabilecek yegane unsur ise, ahlaki sorumluluktur.³⁰

Şiddetin kökeni konusundaki bu teoriler hala tartışılmakta beraber, insanlar tarih boyunca şiddetin varlığını kabul etmiş, şiddeti aklileştirip belirli kalıplarda biçimlendirmişlerdir.³¹ Ancak gerek şiddet algılamalarının birbirinden çok farklı olması, gerekse şiddetin yeni görünümeler altında tarih boyunca artarak devam etmesi, konunun belirli sınırlarının çizilmesini zorlaştırmaktadır. Bu da şiddetin kökeni ve mahiyeti konularının, insanın fiziksel ve biyolojik sınırlarını aşan bir çok faktörle izah edilebileceğini göstermektedir.

Şiddet, insanın insanla ilişkisinden daha önce insanın doğa ile ilişkisinde görülmektedir. İnsanın tabiat içerisindeki durumu karşısında baş vurduğu bu şiddeti, sosyal çevreyi dönüştürme aracı olarak değerlendirmek mümkündür.³² Zira biyolojik

---

³⁰ Lorenz'in saldırganlık hakkındaki görüşleri için bkz., Konrad Lorenz, "Ecco Homo (İşte İnsan)", *Cogito (Şiddet)*, Sayı.5-6, Kış-Bahar, İstanbul 1996, s.65 -77.; Aynı yazar, "Saldırganlığın Spontanlığı", *Cogito (Şiddet)*, Sayı.5-6, Kış-Bahar, İstanbul 1996, s.165-168.

³¹ Rafael Moses, "Şiddet Nerede Başlıyor?", *Cogito (Şiddet)*, Sayı.5-6, Kış-Bahar, İstanbul 1996, s.24.

³² Ünsal Oskay, "Efendi/Köle İlişkisi Açısından Şiddet ve Görünümleri", *Cogito (Şiddet)*, Sayı.5-6, Kış-Bahar, İstanbul 1996, s.185.

bakımdan tabiat karşısında güçsüzlüğünü gören insan, yaşamını sürdürebilmek için tabiatla mücadele etmek zorunda kalmıştır. İnsanın, kendisine zarar verecek diğer varlıklardan korunabilecek, avlarını çabucak yakalamasına yardım edecek veya yiyeceklerini parçalamaya yarayacak güçlü fiziki özelliklerinin olmaması, hem tabii hayatını devam ettirmek hem de kendisini diğer varlıklardan korumak için çeşitli araçlar geliştirmesini gerekli kılmıştır. Nitekim Prehistorik kazılarda, şiddet kullanımına ilişkin ilk araçlar, mağaralarda ve açık hava yerleşkelerinde, insan türüyle yaşıt ve onunla başat olarak ele geçmektedir. Günümüz insanının, atası olduğu kabul edilen Homo Sapiens Sapiens'in ortaya çıktığı üst paleolitik evrede, yakın mesafe silahı olan mızrak (ucu) ve (taş) baltalar ile uzak mesafe silahı olan ok (uçları) bol miktarda kullanılmaktadır. Bu silahların daha çok biophilia dürtüsünün yönettiği hayatta kalmaya (araççı amaç) yönelik bir şiddetin aracı olarak kullanıldığı varsayılmaktadır. Yani paleolitik insanının yaşamını sürdürmek, çevresinde bulduğu hayvanları avlamak için kullandığı araçlardır.³³

Lorenz'in kişisel arkadaşlık ve sevgiden daha eski olduğunu söylediği tür içi şiddete ait bazı kanıtlara ise Neolitik çağda rastlanmaktadır. Nitekim bu dönemde bazı insan kafataslarında silah yarası izi saptanmıştır. Bununla birlikte, silahların doğaya ve araççı amaca dönük olarak kullanıldığı görüşü egemendir. Bunun böyle kabul edilmesinin en önemli gerekçesi, ilk savunma yapılarının insan türünün ortaya çıkışından yaklaşık yirmi bin yıl sonra, M.Ö. 5000'li yıllarda, Kalkolitik çağda ortaya çıkmasıdır. Bu durum insanoğlunun yirmi bin yıl boyunca birbirini tehdit etmeyecek şekilde ve ahlaki ilkeler çerçevesinde barış içinde yaşadıkları bir dönem olduğu görüşünü doğurmuştur.³⁴ Kalkolitik çağdan itibaren yerleşim birimlerinin çevresi, bir ihata duvarıyla tahkim edilmeye başlanmış ve insan türünün kabileler düzeyinde örgütlenecek birbirini yağmalamaya başladığı döneme girilmiştir.³⁵ Bu noktada şiddetin, toplumlar ve ilkel veya gelişmiş siyasî teşekküller arasındaki şiddete, yani savaş şekline ulaşmıştır.

---

³³ Ay, a.g.m., s. 15-16.

³⁴ Bu iddia, daha önce belirttiğimiz belirttiğimiz Altınçağ kuramından mülhemdir. Bazı yazarlar da bu dönemi "ilkel kominal toplum" olarak vasıflandırmışlardır. Bu iddianın bilimsel gerçeklerden çok, ideolojik bir tanımlama olduğu söylenebilir. Ay, aynı yer.

³⁵ Ay, aynı yer.

2- Savaş

İnsanoğlu ilk çağlardan günümüze türünün yani varlığının devamı için önce diğer canlılarla, daha sonra ise hem cinsleri ile mücadele etme gereği duymuştur. Bu mücadele, insanın tabiat karşısındaki yaşam refleksi olarak nitelendirilebilir. Ancak bazı yazarların “ölüm kalım savaşı” olarak nitelendirdiği bu mücadele, asıl manasıyla savaş olgusundan oldukça uzaktır. Zira savaş, “devletler veya devlete benzer bölgeler arasındaki silahlı mücadele” ya da “uluslar veya aynı ülkelerdeki iki teşkilatın (iç savaş) arasında, başka bir yolla elde edemediği şeyi kuvvet zoruyla almak, istediklerini kabul ettirmek ve başkasının isteklerine boyun eğmemek amacıyla girişilen kuvvet denemesi” olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda şiddetin çeşitli tezahürlerinden biri olan savaşı, -diğer şiddet şekilleri gibi- “çok geliştirilmiş bir kültürel karmaşa” olarak değerlendirmek gerekmektedir.³⁶

Savaşın toplumsal gelişme, yani uygarlaşma düzeyindeki ilerlemelere bağlı olarak geliştiğini gösteren birçok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalara göre ilkel toplumların çoğu, günümüzde kullandığımız anlamdaki savaş yeteneğine sahip değildirler. Bu tür toplumlarda her erkek olası bir savaşçıdır ve her zaman silahlı bulunur. Ancak bunlar, bağımsız olarak dövüşmeyi yeğleyen birer birey durumundadırlar. Zaman zaman oluşan gruplaşmalarda bile, taktikler tasarlamak ve ötekilerin bu tasarıları benimsemelerini sağlamak için bir askerî önderin olmadığı görülmektedir. Birtakım kişilere yetenekli ve gözü pek savaşçılar olarak saygı duyulmasına ve bunların öğütlerine değer verilmesine karşın, öteki kişilerin onların peşinden gitmeleri zorunlu değildir. Savaşlarda merkezî örgütlenme ve değişmez şefler görülmemektedir. Bunlar fetih amaçlı ve çok düşman öldürmeyi amaçlayan büyük toplumlar arası savaşlar değildir.³⁷

Bu durum göstermektedir ki savaş eğilimi, ilkel toplumlarda ön plana çıkan diğer insan dürtülerinden ve ilk şiddet veya saldırganlık tezahürlerinden farklılık arz etmektedir. Zira savaş, sadece insan dürtülerinin bir sonucu değil, aynı zamanda da

³⁶ Fromm, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökeni*, Birinci Kitap, s.195.

³⁷ Çeşitli bilim adamlarının Avustralya’da yaşayan Walbiriler, Kuzey Amerika Kızılderilileri, Şosonlar ve Komançiler ve bir çok çeşitli avcı toplayıcı kabileler üzerinde yaptıkları araştırmalar için bkz.; Fromm, *ag.e.*, s.189 vd.

uygarlığın ilerlemesinin bir sonucu olarak çıkmaktadır. Bu noktada denilebilir ki, “insanın savaş eğiliminin bir içgüdü olmadığı apaçık ortadadır”³⁸ ve savaş “grupların ve ekonomik kalkınmanın artmasıyla birlikte gelişmiştir.”³⁹

Savaş, tarih boyunca bir çok filozof, siyasetçi, asker ve bilim adamı tarafından bazen bir bilim, çoğu zaman da bir sanat olarak değerlendirilerek büyük bir titizlikle incelemiş, çeşitli görüşler ve eserler ortaya koyulmuştur.⁴⁰ Ortak yönleri, savaş konusunda toplumlara ve devletlere geleceğe yönelik faydalar sağlamak olan bu eserlerin başında “dünyanın en eski savaş stratejileri kitabı” olarak bilinen ve tanınmış Çin klasiklerinden biri olan Sun Tzu’nun “Savaş Sanatı” adlı eseridir.⁴¹ Modern askerî stratejilerin hepsinin temelini oluşturduğu kabul edilen bu eserin, günümüzden 2500 yıl önce, eski Çin’de M.Ö. 5-3. yüzyıllar arasındaki “Savaşan Eyaletler” döneminde (Chou Hanedanının parçalanma dönemi) yazıldığı bilinmektedir. Taoist felsefenin hakim olduğu eserde savaş “devletler için hayatî önemde bir konu, bir ölüm-kalım meselesi, hayata ya da yok oluşa giden yol” olarak değerlendirilmekte ve bu yüzden “onu derinlemesine incelemenin kaçınılmaz

---

³⁸ Fromm, a.g.e., s.195.

³⁹ Fromm, a.g.e., s.193.

⁴⁰ 18. yüzyılda yaşamış olan Mareşal Saxe, “Reveries” adlı eserinde “ savaşın, içinde kimsenin güvenlikle ilerleyemeyeceği karanlıklarla dolu bir bilim olduğunu” söylemektedir. Tanınmış asker ve stratejist Antoine Henri Jomini ise bu görüşü reddederek “savaşın bütün olarak bilim değil sanat olduğunu, ancak savaşın strateji ve taktiksel boyutları ile de bilimden ayrılmayacağını” zikretmektedir. Antoine Henri Jomini, *Savaş Sanatının Ana Hatları*, İstanbul 2002, s.43, 161.

⁴¹ Ülkemizde birçok baskısı bulunan bu eser, 13 bölümden oluşmakta ve 384 savaş teorisi verilmektedir. İlk bölümü stratejinin önemine ayrılmıştır. İkinci bölümde savaşın, hatta başka ülkelerde girişilen savaşın içerideki sonuçları tartışılmaktadır. Kuşatmanın planlanması üzerine olan üçüncü bölüm de tasarrufun önemine değinmektedir. Savaş Sanatı’nın dördüncü bölümü strateji ve savaşın en önemli konularından biri olan saflaşma üzerindedir. Karakteristik bir Taocu tutumla Sun Tzu zaferin anahtarının uyarlanabilirlik ve çözümlilik olduğunu vurgular. Beşinci bölümünün konusu kuvvet ya da momentum, eylem halindeki grubun dinamik yapısıdır. Altıncı bölüm, savaş sanatlarına yaygınca uyarlanan temel Tao’cu kavramlardan olan “boşluk ve doluluk” konusunu ele alır. Savaş Sanatı’nın silahlı mücadele üzerine olan yedinci bölümü somut savaş alanı düzenlemeleri ve muharebe manevraları üzerindedir. Sekizinci bölümü sanatçının sanatının köşe taşlarından biri olarak değerlendirilen uyarlanmaya ayrılmıştır. Dokuzuncu bölüm orduların sevkine ilişkindir. Arazi üzerine olan onuncu bölüm taktik manevralar ve uyarlanabilirlik üzerine düşünceyi sürdürür, arazi tiplerini sayarken bunlara kendini uydurma yollarını da sıralar. “Dokuz Zemin” başlığını taşıyan on birinci bölüm, özellikle grubun araziye olan zaafî bakımından, arazinin daha ayrıntılı bir irdelenmesini oluşturmaktadır. Burada da “Dokuz Zemin”in (Uyuşmazlık zemini, hafif zemin, tartışma zemini, seferli yol, kesişme zemini, ağır zemin, kötü zemin, kuşatmalı zemin, ölüm zemini.) salt fiziksel araziye değil, onun toplumsal ve daha soyut anlamlarına uygulandığı anlaşılmalıdır. Savaş sanatının on ikinci bölümü, yangın çıkarmaya yönelik saldırıların çeşitli biçimlerinin yanısıra takibin teknik yönlerinin ve stratejilerinin kısa bir betimlemesi ile başlar. Savaş Sanatı’nın on üçüncü ve son bölümü casusluk üzerindedir ve istihbaratın aslî bir önem taşıdığı strateji üzerindedir.

olduğu” söylenmektedir.⁴² Ancak eserin temel doktrinini, “savaşmadan kazanmak” prensibi teşkil etmektedir.⁴³ Sun Tzu’nun birçok dile çevrilen eserindeki savaş teknikleri, halen birçok ülkenin askeri okullarında ders olarak okutulmakta ve esere büyük önem verilmektedir.

Eski Çin’de savaş ve savaş strateji üzerine yazılmış başka eserler de vardır. Bu eserler de Taoist öğretinin izleri taşımakta ve genel olarak savaşı “ahlak dışı”, “uğursuz” bir olgu olarak değerlendirmektedirler.⁴⁴ Ancak hepsinin birleştiği ortak nokta, savaşın bir ölüm kalım meselesi olması ve savaş meselesine gerekli özenin gösterilmemesinin riskinin büyük olmasıdır. Bir ülkenin ve üzerinde yaşayan insanların yaşamını sürdürmesi ya da yok olması çoğu zaman askeri hareketlere bağlıdır. Bu nedenle bu konu, olanca dikkatle incelenmelidir.⁴⁵

Eski Yunan’da Socrates öncesi doğa felsefelerinde savaş, oluşun vazgeçilmez bir unsuru olarak düşünülmekte ve bu yönüyle savaşın olumlu bir içeriğe büründüğü görülmektedir.⁴⁶ Bu görüşü savunan Herakleitos (M.Ö. 540-480) savaşın evrensel döngüyü sağladığı ve dolayısıyla savaş olmadan hiçbir şeyin olmayacağını söylemektedir. Ona göre savaş, “evrene hakim bir güç, yok oluş nedeni ve her şeyin babasıdır.”⁴⁷

Voltaire’in “Avrupa’ya savaş sanatını öğretti” dediği Machiavelli’nin (1469-1527) “Savaş Sanatı” adlı kitabı da savaş konusunda yazılmış temel eserlerden biridir.⁴⁸ Machiavelli bu eserde savaş sanatının bir yöneticinin bilmesi gereken en

---

⁴² Sun-Tzu, *Savaş Sanatı*, çev. Adil Demir, İstanbul 2001., s.43.

⁴³ Aynı eser, s.49.

⁴⁴ Zhuge Liang-Lium Ji, *Savaş Sanatında Ustalaşmak*, çev. Sibel Özbudun, İstanbul 1997, s.12, 15, 86.; Ayrıca yukarıda zikrettiğimiz Sun-Tzu’nun “Savaş Sanatı” isimli kitapta, “Yorumlarla Savaş Sanatı” başlığını taşıyan bölümde bir çok Uzak Doğulu askeri stratejistin görüşlerine yer verilmiştir.

⁴⁵ Askeri stratejist Li Quan ve Du Mu’nun görüşleri için bkz., Sun-Tzu, a.g.e., s.94 vd.

⁴⁶ Atilla Erdemli, *Savaş ve Aydınlanma, Felsefe Logos*, İstanbul 1999., s. 51-79.

⁴⁷ Yustrow, *Başkumandan ve Harb Fenni*, çev. N.Bürhan, Askerî Matbaa, İstanbul 1932, s. 4.; Hançerlioğlu, a.g.e., s.64.; Heraklitos ve diğer Yunan düşünürlerinin görüşleri için ayrıca bkz., Walther Kranz, *Antik Felsefe*, çev. Suad Y. Baydur, İstanbul 1978, s. 50 vd.

⁴⁸ İlk defa 1521 yılında yayınlanan “Savaş Sanatı” bir çok dile çevrilmiştir. Ülkemizde de değişik baskıları olan bu eser, Machiavelli’nin “Hükümdar”dan sonraki en önemli başyapıtı olarak bilinmektedir. Machiavelli’nin tespitine göre yaşadığı dönemde askeri düzenler tamamen yozlaşmıştır ve bu düzenler uzun süreden beri eski yöntemleri takip etmektedir. Dolayısıyla ordudan nefret edilmesine ve orduda görev yapanlarla konuşmaktan bile kaçınılmasına neden olan birtakım tehlikeli fikirler doğmuştur. Machiavelli, bu gidişatın değiştirilebilmesi için savaş sanatı ve askerlik üzerine düşüncelerini ve yapılması gerektiğine inandığı yenilikleri içeren bu kitabı kaleme almıştır. Kitap, dönemi için farklı bir özellik taşıyan diyalog formunu seçmiştir. Diyalog toplam yedi kitaptan

önemli şeylerin başında geldiğini vurgulamış ve bu nedenle hükümdarların savaş sanatını kendilerine tek çalışma ve meşguliyet haline getirmelerini önermiştir. Ona göre “İdare edenler için tek “bilim” budur. Bu sanat ihmal edildiği için ülkeler kaybedilir, geliştirildiği zaman kazanılır. Savaş ayakta kalmanın, yönetmenin, otoritenin ve gücünü ispatlamanın aracıdır.” Machiavelli’ye göre bir hükümdar devlet yönetmenin en önemli araçlarından biri olan savaşı kuramsal ve uygulayabilecek şekilde bilmek zorundadır.⁴⁹

Machiavelli’nin politik veya askeri düşüncelerinde, “kötü” varlıklar olarak nitelendirdiği insanların mutluluğu gibi bir düşüncesi yoktur.⁵⁰ Onun bütün amacı, devletin bekası ve mutluluğudur ve insanlar da bunun için vardır. İnsan ise bir doğa gücü, canlı bir enerji kaynağıdır ve tasarlanan devletin kurulmasında bir araçtır.⁵¹

Savaş konusunda önemli fikirler ileri süren bir başka düşünür de Hegel’dir. Ona göre savaş, toplumun birliğinin, devlet, toplum ahlak ve birey yaşamının gelişmesinin ya da yozlaşmanın ortadan kaldırılmasının vasıtasıdır. Diyalektik bir süreç olan tarihin dokusunu dünden bugüne devletler arasında sürüp giden savaş olgusu dokur. Savaş, gelişmenin devamının aracıdır. Tarihin diyalektiği savaşı

---

oluşmaktadır. Machiavelli’nin kitabında savunduğu tezlerin bazılarının günümüz askerlik sanatı ile karşılaştırıldığında tamamen yanlış oldukları ortaya çıkmaktadır. Ancak onun burada bahsettiği bazı temel hususlar bugün bile kullanılmaktadır. Machiavelli’nin diğer bir önemli yanı ise kendisinden sonra gelen Napoleon, Saint-Cry ve Clausewitz gibi bir çok askeri dehaya ilham kaynağı olmasıdır. Bunun yanında askerliğin, daha doğrusu savaşın politik unsurlarla iç içe kullanılması ve savaşın politikanın devamı olarak görülmesi fikrinin doğması da bir diğer önemli etkisidir. Machiavelli, savaşın bir sanat olduğu ve sınırları olamayan bir mücadele olarak nitelendirilmesi gerektiği fikrindedir. Ona göre disiplin en büyük öneme sahiptir. Zafer, diğer bütün düşüncelerin kendisine tabi olacağı bir hedeftir. Bu amaçla Machiavelli o güne kadar neredeyse hiç duyulmamış olan bir oluşumun sistematik düşüncesini kurmuştur. Kitabın değerlendirmesi için bkz., Niccolò Maciavelli, *Savaş Sanatı*, çev. Berna Hasan, İstanbul 1999., (Giriş Bölümü) s.1-73. (Eserin bu bölümü, Neal Wood tarafından hazırlanmıştır.)

⁴⁹ Machiavelli bu görüşlerini savaş sanatı ile politika arasında kurduğu ilişki ile temellendirmiştir. Aynı eser, s.43 vd.

⁵⁰ Machiavelli’ye göre insanlar; dinlere, politik sistemlere ve çağlara göre değişmez. Her zaman aynı kalmıştır. “Dünya her zaman hep aynı ihtiraslara sahip insanlarla dolu olmuştur.” İnsan doğuştan kirlenmemiştir. Kötü değildir. Ama kötüye karşı hep bir zaafi, eğilimi vardır. Devletin varlık nedeni, işte insanların bu yanındır. Mehmet Ali Ağaoğulları-Levent Köker, *Tanrı Devletinden Kral Devlete*, Ankara, 1991, s.186.

⁵¹ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul 1994, s.190.; George Sabine, *Siyasal Düşünceler Tarihi II*, çev. A. Öktem, Ankara 1969, s.14. (Machiavelli’nin savaş ve insan üzerindeki düşünceleri, daha önce de görüşlerine yer verdiğimiz Rousseau tarafından reddedilmiştir. Temelde insanların “kötü olmadığını” savunan Rousseau’nun düşüncelerinin temelinde devlet veya savaş değil insan yer almaktadır. Ona göre insandan her türlü özgürlüğü almak, davranışlarından her türlü ahlak düşüncesini kaldırmak olacaktır ve insanları bu duruma düşüren en büyük etken savaştır.”)

zorunlu kılmaktadır. Devletler, serbest, özgür ve bağımsız olarak varolmak için, gerekli ise savaşı bir araç ve bir şeref olarak kabul ederler.⁵²

Marks ve Engels gibi yazarlar da savaşın devrimci bir işleve sahip olduğunu iddia ederek savaşı, toplumsal hareketin donmuş ve ölmüş siyasal biçimlerini alt etmekte ve parçalamakta kullanılan bir araç olarak nitelmişlerdir. Bu yazarlar ayrıca savaşı iktisadi gelişmenin hızlandırıcısı olarak da görmektedirler.⁵³

Savaş kuramını gerçek anlamda sistematikleştiren, Napoleon savaşlarına katılmış deneyimli bir subay olan Prusyalı Carl Von Clausewitz'dir. Clausewitz, emeklilik yıllarında kaleme aldığı "Savaş Üstüne" adlı eserinde, geçmiş tecrübeler ile çağdaş yorumu bir araya getirerek savaşın tanımını, teorisini, ne olduğu veya olmadığını o döneme kadar yapılmış en doyurucu izahlarla açıklamayı başarmıştır.⁵⁴ Kitabın şöhretini artıran diğer bir husus ise, eserin yazılışından sonra gelişen olayların Clausewitz'in anlattıklarını doğrulaması olmuştur ki, bu durum onu savaş hakkında yazılmış en ünlü eser haline getirmiştir.

Clausewitz'e göre savaş, "çok daha büyük çapta olmak üzere, düellodan başka bir şey değildir. Bir savaşı oluşturan sayısız kişisel düelloları tek bir kavram içinde toplamak istersek, iki güreşçiyi düşünmemiz uygun olur. Her biri, fiziki gücü sayesinde, diğerini iradesine boyun eğdirmeye çalışır; en yakın amacı hasmını alt etmek, yıkmak, böylece tüm direnişini yok etmektir."⁵⁵ Yine ona göre, "şiddet, şiddeti göğüslemek için, bilim ve sanatların buluşları ile silahlanır. Gerçi kaydedilmeye değmez bazı ufak tefek sınırlamaları devletler hukuku yasaları adı altında kabul eder ama, bunlar uygulamada savaşın gücünü zayıflatmaz. Şiddet, yani fiziki kuvvet, (Devlet ve Kanun kavramlarının dışında manevi kuvvet diye bir şey yoktur) böylece savaşın aracı olmaktadır; amacı ise düşmana irademizi zorla kabul ettirmektir. Bu amacı tam bir güven içinde gerçekleştirebilmek için, düşmanı silahtan

---

⁵² Hegel'e göre savaş olmaksızın bütün ve birliğin anlamı yok olup gider ve insan yaşamı da ruhsuz bir doğa olarak kalır. Bu görüşünü şu sözleriyle ifade eder. "Yalnızlıkta, işsizlikte, kendi köşesine çekilip soyutlanmada özel-tikel sistemleri köklenmeye ve katılaşmaya bırakmamak için, yani bütünü parçalanmasına, çözümlü çökmesine ve ruhun uçup gitmesine izin vermemek için, hükümet zaman zaman savaş aracılığıyla onları, kendi özel-iç yaşamında ve benliğinde sarsmalıdır." Erdemli, a.g.e., s.52 v.d.

⁵³ Friedrich Engels, "Tarihte Şiddetin Rolü", *Cogito (Şiddet)*, Sayı.5-6, Kış-Bahar, İstanbul 1996, s.169-184.

⁵⁴ Carl Von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, çev. Şiar Yalçın, İstanbul, 1975.

⁵⁵ Clausewitz, a.g.e., s.43-44.

arındırmak gerekir ve işte bu silahsızlandırma, tanımlama gereği, savaş operasyonlarının gerçek anlamda ilk amacıdır. Bu amaç, son amacın yerini almakta, onu bir bakıma, savaşın kendisine ait bir şey değilmişçesine, bir kenara itmektedir.”⁵⁶

Clausewitz’in savaş kuramı konusunda ortaya attığı en önemli görüş ise, savaş ile politika arasındaki bağıdır. Clausewitz bu konu ile ilgili olarak şunları söylemektedir: “Bir toplum (bütün milletler ve özellikle uygar milletler) için savaş, mutlaka politik bir durumdan doğar ve politik bir etkenden çıkar. İşte bunun içindir ki savaş, politik bir eylemdir. Ancak eğer savaş hiçbir engel tanımayan tamamen başına buyruk bir eylem olsaydı, mutlak kavramından çıkarabileceğimiz gibi mutlak bir şiddet gösterisinden ibaret bulunsaydı, o zaman savaş politikanın yardımına çağrılır çağrılmaz onun yerini alır ve tıpkı bir kere atıldı mı artık önceden ayarlandığı yoldan başka bir yol izlemesine imkan bulunmayan bir torpil gibi kendi yasalarına uyardı. Nitekim, politika ile savaş yönetimi arasındaki ahenksizlik bu tür teorik ayrımlara yol açmaya görsün, mesele hep bu biçimde ele alınmıştır. Oysa, hiç de öyle değildir ve bu tamamen yanlış bir düşüncedir. Yukarda gördüğümüz gibi, gerçek alemde savaş böyle bir defada gerilimi boşalan aşırı bir şey değildir; hep aynı biçimde ve aynı ölçüde gelişen güçlerin değil, kah atalet ve sürtünmenin karşısına çıkardığı direnmeyi yenecek dereceye çıkan, kah hiç bir etkisi olmayan güçlerin eseridir. Savaş bir bakıma şiddetin düzenli kalp atışlarına benzer, kısa veya uzun bir süre içinde gevşeyip gücünü yitirir. Diğer bir deyişle, amacına erken veya geç ulaşır; fakat kat ettiği yol boyunca bu amacı şu veya bu yönde etkileyecek ve yol gösterici bir zekanın iradesine bağlı kalacak kadar sürer. Bu itibarla, savaşın politik bir amaçtan doğduğunu düşünecek olursak, bu amacın sonuna kadar ona yön vermesini doğal karşılamak gerekir. Bununla birlikte, politik amaç zorba bir kanun koyucu değildir; elindeki araçların niteliğine uymak zorundadır ve bunun için de zaman zaman değişikliklere uğrar, fakat yine de ön plandaki yerini muhafaza eder. Böylece politika savaş eylemi ile iç içedir ve onun üzerinde savaşın patlayıcı güçlerinin elverdiği ölçüde sürekli bir etki icra etmekten geri kalmaz... Savaş politikanın başka araçlarla devamından başka bir şey değildir... Şu halde savaş sadece politik bir

---

⁵⁶ Aynı eser, s. 44.

eylem olmakla kalmayıp gerçek bir politik araç, politik ilişkilerin bir devamı ve bunların başka araçlarla gerçekleştirilmesidir.”⁵⁷

Clausewitz’in bu görüşü, savaşın ne olduğu konusunda ilk akla gelen tanım olmakla beraber, zaman zaman eleştirilere de uğramıştır. Bazı yazarlar bu tanımının “sadece politika ile sınırlı bırakılmamasını doğru bulmayarak, savaş kuramında en az politika kadar ekonominin de etkili olduğu” gerçeğini dile getirmişlerdir. Bazı yazarlar ise “aslında savaş, politikanın devamını sağlayan bir araç değildir.” diyerek Clausewitz’in görüşünü tümünden reddetmişlerdir. Ancak savaşın politikaya hizmet edip etmediği bir yana, politika ile savaşın bir çeşit fonksiyonel birlik oluşturduğu fikrine hemen hemen herkes katılmaktadır. ⁵⁸

Clausewitz’in görüşünü tümünden reddeden yazarların başında İngiltere’nin önde gelen askeri tarihçilerinden olan John Keegan gelmektedir. Keegan, otuz yıllık okuma, araştırma, öğrenme ve yorumlama süresi içinde hazırlamış olduğu “Savaş Sanatı Tarihi” adlı çalışmasının⁵⁹ hemen başında Clausewitz ve eseri hakkın şu yorumu yapmaktadır: “Clausewitz ‘Politikanın uzantısı olarak savaş’ tanımını yaparak, düşünmesini bilen subaylara, mesleklerinin eski, karanlık ve temel niteliklerinden düşünsel düzeyde kaçış noktası oluşturmuştu. Ne var ki Clausewitz, savaşın kendi tanımından farklı olduğunun da farkındaydı. En tanınmış yazılarından birine, ‘Eğer uygar insanların savaşları, o vahşilerinkinden daha az zalimce ve daha zarar verici olsaydı’ diye başlamıştı. Bu düşünceye uzun süre bağlı kaldığı söylenemez. Çünkü, gerçekte savaşın ne olduğu değil ne olması gerektiği konusunda geniş kapsamlı bir kuram geliştirmeye çalışıyordu ve belli bir noktaya kadar başarılı oldu. Kültür açısından bakıldığı zaman Clausewitz’in ‘Savaş nedir?’ sorusuna verdiği yanıt hatalıdır. Ama şaşırtıcı değildir. Hepimiz kendi kültürümüze yeterince uzaktan bakıp, kişi olarak bizi nasıl şekillendirdiğini algılamayı çok zor buluruz. Modern

---

⁵⁷ Aynı eser, 62-63; Aynı görüş, eserin değişik yerlerinde de farklı şekillerde vurgulanmıştır.

⁵⁸ Machiavelli, *Savaş Sanatı*, çev. A. Berna Hasan, İstanbul 1999, (Giriş bölümü), s.23.

⁵⁹ Dünyanın önemli savaş alanlarını gezerek, çeşitli ordulara mensup askerlerle dostluk kurarak ve Lübnan ve Körfez savaşlarında muhabirlik yaparak edindiği izlenimlerini de katmıştır. Keegan, eserinde Taş devrinden Saddam Hüseyin’e uzanan savaş sanatının, yeni bir yorumu ve insanın savaşma içgüdüünün dünya tarihinde oynadığı rolün analizini yapmıştır. Kitap, savaşın insan kültürü içindeki merkezi önemini ve değişik kültürlerde nasıl farklı biçimler aldığını açıklamaya çalışmıştır. John Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, çev. Füsün Doruker, İstanbul, 1993.

Batılılar, bireysellik inancına tutkularından dolayı, bu algılamayı diğer insanlar kadar zor kabul ederler.

Clausewitz son derece iyi çalışan bir beyne sahiptir, ama eğer fazladan bir entelektüel boyuta sahip olabilseydi, savaşın politikadan çok daha fazlasını kapsadığını görebilirdi. Savaşın aslında kültürün bir göstergesi olduğunun, çoğu zaman kültürel biçimleri saptadığını ve bazı toplumlarda kültürün ta kendisi olduğunu algılayabilirdi. Kitabının gittikçe şöhret bulmasının en önemlisi Clausewitz'in yetiştiği alay düzeninin yaygınlaşmış olmasıydı. Kitabın ana fikri olan, savaşın politik bir davranış oluşu üzerinde yaptığı kendine özgü bir sapmayla şöyle diyordu; Savaşmak daima belirgin ve kişiye özgü bir iş olacaktır. Bundan dolayı, savaşıkları sürece askerler, kendilerini kurallar, yasalar ve töreleriyle savaşçılık ruhunun baş tacı edildiği bir kurumun üyeleri olarak göreceklerdir.

Görüldüğü gibi bazı yazarlar savaşı devletin varlığı, toplumun sağlığı ve ahlaki gelişmenin şartı olarak görmekte ve insanı araç olarak değerlendirmektedirler. Bazı ise insanı ve toplumu en önemli varlık olarak görerek savaşı sadece bir araç olarak ele almaktadırlar. Bu görüşlerin hepsinin ortaya koyduğu en önemli gerçek, savaş olgusunun inkar edilemez olduğu kadar, kaçınılmaz bir realite oluşudur. İnsanlar ve devletler, haklı veya haksız sebeplerle savaş olgusuyla karşı karşıya kalmışlar, çoğu zaman barışı sağlamanın yolunu bile savaşta bulmuşlardır.⁶⁰ Bu durum, fert veya toplumların hayatlarını devam ettirebilmeleri ve barış içinde yaşayabilmeleri için muhtemel savaşlara hazırlıklı olmalarını gerekli kılmaktadır.⁶¹ Nitekim gittikçe artan bir şiddetle insanlığa yönelen savaş tehlikesi, zaman zaman kendi topraklarında huzur içinde yaşamak isteyen, başka toplumların hayat hakkına ve bağımsızlığına karşı hiçbir olumsuz harekette bulunmayan topluluklara, milletlere ve devletlere de yönelmiştir. Şu halde bu konuda son söz olarak şunları söylemek mümkündür. "...Harp zaruri ve hayati olmalı... 'öldüreceğiz' diyenlere karşı

---

⁶⁰ Osmanlı Devleti döneminde Harp Okullarında okutulmak üzere, Fenn-i Esliha (Silah Bilimi) öğretmeni ve Topçu Binbaşısı Hasan Tahsin tarafından kaleme alınan, "Fenn-i Esliha" adlı kitapta savaş kuramı bu yaklaşımla ele alınmakta ve şu şekilde tanımlanmaktadır: "Savaş, düşmanı yenilgiye uğratarak bir barış imzalamak amacıyla yapılır. Faydalı bir barış ise düşmana karşı galip gelmek suretiyle yapılabilir..." Hasan Tahsin, *Fenn-i Esliha*, Mekteb-i Fünun-ı Harbiyye-i Şahane Matbaası, İstanbul, 1313 (1897), s.1-2.

⁶¹ Bu konuda Atatürk'ün şu sözü anlamlıdır; "Muharebe vasıtalarına malik olmayan ve muharebe vasıtası zayıf olan milletler, kuvvetlilerin zebunu, haraç güzarı, esiri olmuşlardır." Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, TTK Yay., Ankara, 1969, s.117.

‘ölmeyeceğiz’ diye harbe girebiliriz. Lakin, millet hayatı tehlikeye uğramadıkça, harp bir cinayettir.”⁶²

3- Savaşız Bir Toplum Özlemi ya da Altınçağ Kuramı

Birçok yazar, savaşı, insanın yaratılışından beri var olan ve insanla birlikte yaşayan bir olgu olarak tarif ederler. Nitekim tarih boyunca yaşanan bütün maddi ve manevi gelişmelerin, bilimsel ve ahlaki ilerlemelerin, insanın yaratılışından itibaren var olan savaş olgusunu yok etmeye yetmediği görülmektedir. Hatta bu maddi ve manevi gelişmelerin, gerek teknolojik gerekse fikrî bakımdan savaş olgusunu kuvvetlendirdiği, yayılma alanını genişletip yıkım gücünü artırdığı söylenebilir. Bu bakımdan insanlık tarihini, bir “savaşlar tarihi” olarak değerlendirmek mümkündür.

Savaşın tarih boyunca insanlığın gündeminden hiç eksik olmadığı gerçeği her bakımdan rahatsız edici olmakla beraber, bu durum genel olarak kabullenilmiş gibi görünmektedir. Ancak insanlığı savaş ve onun her türlü yıkımından kurtarma gayreti içinde olanlar da yok değildir. Bu gayretin düşünce dünyasındaki tezahürü, bir çok düşünür tarafından insanlığı her türlü olumsuzluktan ve tabii ki savaştan arındırmak amacıyla yönelik teorilerin ortaya atılması olmuştur. İnsanlar tarihin her döneminde insanların mutlu yaşadığı ve bu mutluluğu bozacak hiçbir şeyin olmadığı bir toplum modelini arzulamışlardır. Bu “mutlu toplum” tasavvurunun zamandan zamana değişmeyen adı; “Altınçağ” veya “doğa hali” (tabii yaşama hali)dir.

Çok eski geçmişe ait bir efsane olan “Altınçağ”, ilk defa Antikçağ Yunan düşünürü Hesiodos tarafından kullanılmıştır.⁶³ Ancak tarih boyunca birçok düşünür tarafından da çeşitli şekillerde ifade edilmiştir.⁶⁴ İnsanı, yalnızca kendi içgüdüsel

⁶² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, Derleyen. Nimet Unan, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 1959, s.124.

⁶³ M.Ö. 8. yy.'da yaşayan Hesiodos “İşler ve Günler” isimli eserinde insanlık tarihini “altınçağ-gümüşçağ-bronzçağ-kahramanlık çağı ve demirçağ” olarak beş devreye ayırır ve kendisinin, bencillik, yalan ve düzenbazlığın çağı olarak vasıflandırdığı Demirçağ'da yaşadığını söyler. Hesiodos, “altınçağ”ı insanların eşit, ortak ve özgür, geçim sıkıntısından azade, kavgasız, çekişmesiz ve tabiatın cömert olduğu bir çağ olarak tanımlar. Hesiodos, *İşler ve Günler*, çev. Sabahattin Eyüboğlu- Azra Erhat, TTK Yay., Ankara 1977.

⁶⁴ Altınçağ efsanesi, dinî terminolojide bile kendisine yer bulmuştur. Morgan, Engels, Laveleye, Marx gibi düşünürler, Altınçağı “ilkel komünizm” devrine izafe ederek Altınçağı bilimsel bir temele

kaynaklarını kullanarak kazandığı bir dünyada, özerk bir iradi varlık olarak tasavvur eden düşünürler, “tabii yaşama hali”ndeki “doğa insanı”nı tanımlamaya çalışmışlardır.⁶⁵ Buna göre, Altınçağ’da “doğal yaşam” süren insan, her türlü toplumsal öge ve bağdan uzak, yalnızca doğasına uyan davranışlarda bulunmuştur.⁶⁶ Dolayısıyla bu çağda insanlar, ne toplumsal düzen ne de bu düzen için gereken normlara ihtiyaç duymadan her türlü kötülükten uzak, rahat ve huzur içinde yaşamışlardır.

“Altınçağ” efsanesi veya “doğal yaşama hali” kuramı, tarih boyunca bir çok felsefi düşünceye, toplumsal ve ideolojik teoriye temel teşkil etmekle beraber, en önemli etkisini devlet ve hukuk teorilerinde göstermiştir. Burada da “doğal insan” kavramının, siyasi otoritenin yozlaşmış emredici karakterini eleştirmek ve temeli insan ve toplumun özünde yatan alternatif bir devlet kuramı oluşturmak amacını taşıdığını söylemek mümkündür.⁶⁷ Düşünürler doğal yaşama halinden bahsederken doğal yasalara atıflarda bulunmuşlar ve dolayısıyla insanın, olması gereken bu düzeni yakalama zorunluluğunu ileri sürmüşlerdir.⁶⁸

Devleti, akıl ve irade ürünü olarak gören doktrinlerin ortak sistematüğını teşkil eden toplumsal sözleşme teorisi, ilhamını bu kuramdan almıştır.⁶⁹ Toplumsal sözleşme teorisine göre, “toplum hayatı, insanlar için doğal bir hal değildir. İnsanlar, tabii yaşama hali denilen dönemde, tam bir inziva ve mutlak bir özgürlük içinde yaşamışlardır. Toplum bilincinden de yoksun olan bu insanlar, sonraları çeşitli

---

oturtmaya çalışmışlardır. Fransız Saint-Simon gibi bazı düşünürler ise, diğerlerinin aksine Altınçağın geçmişte değil gelecekte olduğunu ileri sürmüşlerdir. Cemil Meriç, *Saint Simon İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*, İletişim Yay., İstanbul, 1995, s. 35 vd.

⁶⁵ A. Heller-F. Feher, *Postmodern Politik Durum*, çev. Şükrü Argun-Osman Akınhay, Öteki Yayınevi, Ankara, 1993, s.79; Vadim Mejuyev, *Kültür ve Tarih*, çev. Suat H. Yokova, Başak Yay., Ankara, 1987, s.31.

⁶⁶ Louis Althusser, *Politika ve Tarih*, çev. A. Enel-Ö. Sezgu, Varlık Yay., Ankara, 1987, s.13.; Mejuyev, a.g.e., s.33.

⁶⁷ John Dewey, *Özgürlük ve Kültür*, çev. V. Günyol, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1987, s.20.; İrving Fetscher, “Tarih Felsefesi”, *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, Derleyen. Doğan Özlem, İstanbul, 1990, s.420; Mehmet Ali Kılıçbay, *Doğunun Devleti Batının Cumhuriyeti*, Gece Yay., Ankara, 1992.; s.116.; Heller-Feher, a.g.e., s.79.

⁶⁸ Kılıçbay, a.g.e., s.116

⁶⁹ Hüseyin Nail Kubalı, *Devlet Ana Hukuku*, İÜHF. Yay., İstanbul, 1950, s.130.

sebeplerle bir araya gelmek ihtiyacı hissetmişler ve aralarında bir anlaşma yaparak toplumu ve toplum hayatının gerektirdiği hukukî düzenlemeleri yapmışlardır.”⁷⁰

Oldukça eski bir fikir olan toplumsal sözleşme teorisinin izlerine bazı Eski Yunan filozoflarında (Epikür, Platon gibi) ve Ortaçağ düşünürlerinde (Saint Agustin, Saint Thomas, Marcile de Padoue) rastlanmakla beraber, bu teori kesin şeklini Yeniçağda almıştır. Bu dönemde Thomas Hobbes (1588-1679)⁷¹ ve John Locke (1632-1704)⁷² gibi düşünürler tarafından bazı farklılıklarla savunulan bu teori, en kapsamlı ve ses getirici haline ise Jean Jacques Rousseau ile ulaşmıştır.⁷³ “İnsanlar

---

⁷⁰ Kubalı, a.g.e., s.131.; Sadri Maksudi Arsal, “Beşeriyet Tarihinde Devlet ve Hukuk Mefhumu ve Müesseselerinin İnkişafında Türk Irkının Rolü”, *II. Türk Tarih Kongresi Zabıtları*, İstanbul 1943, s.1064.

⁷¹ Hobbes, bütün sosyal sözleşme doktrini taraftarları gibi, insanın sosyal bir mahluk olduğunu inkar etmektedir. Ona göre insan, yaratılış itibarıyla, en vahşi hayvanlar kadar vahşidir. “İnsan, insan için bir kurttur”. İnsanın en tabii iç güdüsü, nefsinin muhafaza güdüsüdür. Eğer hak insanın tabii melekelerini akla uygun olarak serbestçe kullanması demek ise, her şahıs, nefsinin muhafazası için lüzumlu gördüğü her şeyi yapmak veya elde etmek hakkına tabii olarak maliktir. Fakat akıl, insana böyle ölçsüz bir hak iddiasının tehlikeli olduğunu, çünkü başkalarının hakkıyla karşılaşacağını göstermektedir. Ölçsüz hak iddiaları insanları birbirine düşürür. Bu ise, nefsin muhafazasını imkansız kılar. Anlaşıyor ki, akıl ile sevk ve idare olunan tabiat, yani nefsin muhafazası düşüncesi, insanlara, bunun ancak sulh ve sükun ile tatmin olunabileceğini öğretmektedir. Sulh ve sükun ise ancak hudutsuz hak iddialarından vazgeçmekle mümkündür. Bu da insanların tabii haklarının bir kısmından, diğerlerinin tabii haklarının serbestçe kullanılmasını temin maksadıyla, vazgeçmek üzere aralarında bir anlaşma, bir mukavele yapmaları zarureti doğurur. Hobbes ve görüşleri için bkz., Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev. Semih Lim, İstanbul, 1993, s.92 vd.; İlhan Akın, *Kamu Hukuku*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1980, s.102-115.; Kubalı, 132-133.

⁷² Locke da insanın içtimai bir mahluk olmadığı kanaatinde. İnsanlar tabii yaşama halinden cemiyet haline bir mukavele ile geçmişlerdir. Fakat Locke, içtimai mukavele teorisini müdafaa eden bütün tabii hukuk müelliflerinin müşterek bir kanaatini tekrarlayarak, tabii yaşama halinin her türlü hukuk ve ahlak kaidelerinden mahrum bir hal olduğunu kabul etmemekte ve bu hususta Hobbes’dan ayrılmaktadır. Hobbes’un iddiası hilafına olarak, tabii yaşama halinde tabii, rasyonel bir kanun mevcuttur. İçtimai mukavelenin de bu kanuna uygun olarak yapılması lazımdır. Dolayısıyla, cemiyetin kurulmasına tekaddüm eden bir takım tabii haklar vardır. Locke ve görüşleri için bkz., Akın, a.g.e., s.126-139.; Kubalı, a.g.e., s.134.

⁷³ Dijon Akademisi, 1749 yılında “Bilimlerin ve sanatın gelişmesi, insanları daha iyi, daha mutlu kılmış mıdır?” konusunda bir yarışma düzenledi. Dönemin bütün önde gelen düşünürleri, “bilim ve sanatın, insanlığın gelişmesi noktasında en büyük etken olduğunu ve bu alanlardaki gelişmelerin devam ettirilmesinin insanlığı daha iyi, daha mutlu kılmanın tek yolu olduğu” düşüncesindeydiler. Ancak yarışmaya katılan bir deneme, bu düşüncelerin tam tersini savunmaktaydı. Henüz ismi pek duyulmamış bir yazara, Jean Jacques Rousseau’ya ait olan bu denemede (*Discourse on The Sciences and The Arts*), “insanoğlunun doğuştan iyi olduğu, ancak uygarlığın ilerlemesi ve toplumun gelişmesinin onu kötüleştirdiği; mutluluğun doğaya yakınlıkla orantılı olduğu” iddia edilmişti. Rousseau’nun “uygarlığa, doğanın iyiliğini çürüten şey” olarak saldırdığı bu denemesi, yarışmada birinci oldu. Bunun üzerine düşüncelerini toplumun diğer alanlarına da yayarak bir sistematik kurmaya çalışan Rousseau, giderek toplumsal eşitsizlik üzerine yaptığı vurguyu arttırdı. Rousseau’nun siyaset, hukuk, ahlak ve felsefe üzerine yazdığı bundan sonraki yazıları da büyük yankılar uyandırmıştır. Rousseau ve görüşleri için bkz., N.J.H. Dent, *Rousseau Sözlüğü*, çev. B. Gözkan-N. Ilgıcioğlu-A. Çitil-A. Kavanlıkaya, İstanbul 2002.

Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temeli Hakkında” isimli eserinde Rousseau⁷⁴, özel mülkiyet hakkını insanlık için temel yıkım sebebi olarak görmüş ve Altınçağ olarak vasıflandırdığı doğa durumundan medenî topluma geçişi, özel mülkiyetin ortaya çıkışına bağlamıştır.⁷⁵

Rousseau’ya göre de, insanların bir düzene bağlı olarak toplu yaşamaları, yani toplum hayatı, insan tabiatına aykırıdır. İnsan tabiatına uygun olan, insanların toplum hayatına girmeden evvel buldukları mutlak inziva ve özgürlük hali, diğer bir tabirle tabii yaşama halidir. Tabii yaşama halinde açlığını gidermek ve dinlenmekten etmektan başka bir mutluluk tanımayan, açlıktan ve fiziksel sıkıntılardan başka bir acı bilmeyen, başkalarına muhtaç olmayan ve belki de kendisinden başka kimseyi tanımayan insan, sonsuz bir mutluluk içindedir.⁷⁶

Doğal yaşama halinde basit ve önemsiz olan ihtiyaçlarla onların karşılanması arasında tam bir ölçülülük vardır. Hobbes’un bu hali hırs ve gurur devri olarak göstermesi yanlıştır. Bilakis, ilkel çağlarda ormanlarında tek başına hayat süren, gülbüz ve sağlıklı olan, hayvanları taklit ederek yaşayan insan, saldırı ve savunma için lüzumlu kuvvete ve çevikliğe sahip, değişmez tabiat karşısında ilgisiz, yarını düşünmekten uzak, aynı zamanda nefis sevgisi ve merhamet hislerine sahip bir varlıktı.

---

⁷⁴ Voltaire, Rousseau’nun “İnsanlar arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı” adlı eserini kendisine yollaması üzerine Rousseau’ya yazdığı mektupta tabii yaşama hali hakkında şu alaylı tenkitleri yapmıştır: “İnsanlık aleyhinde yazdığınız yeni kitabınızı aldım. Teşekkür ederim. Kendi hakikatlerini yüzlerine söylediğiniz insanlar sizden hoşlanırlar, fakat onları ıslah edemezsiniz. İnsan cemiyetinin, zaafımız ve cehlimiz yüzünden, tesellisini bulduğumuz çirkinliklerini bundan daha kuvvetli renklerle tasvir etmek imkansızdır. Bizleri hayvanlaştırmak arzusu uğruna hiç bir zaman bu derecede fikri maharet gösterilmemiştir. İnsanın, eserini okuduğu zaman, dört ayak üzerinde yürüyeceği geliyor. Ne yapayım ki, dört ayak üzerinde yürümek alışkanlığını kaybedeli altmış seneden fazla geçtiği için bu alışkanlığı yenilemek imkanını maalesef göremiyorum ve bu tabii yürüyüşü, ona sizden ve benden daha ziyade layık olanlara bırakıyorum. Kubalı, a.g.e., 140.

⁷⁵ Rousseau’ya göre “bir toprak parçasını çevirerek “bu benimdir” demeyi düşünen ve kendisine inanacak kadar saf insanlar bulan kişi, medenî toplumun gerçek kurucusudur. Kazıkları çekip atarak veya hendeği doldurarak insanlara, “bu yalancıyı dinlemekten sakınınız, meyvelerin herkesin olduğunu ve toprağın kimseye ait olmadığını unutursanız batarsınız” diyen adam, insanlığı ne kadar cürümden, savaştan ve cinayetten korumuş olurdu.”

⁷⁶ Filozoflar, fikirlerini doğru zamanda, eski teorilerin yıprandıkları ve ölmeye yüz tuttıkları bir sırada, insanlığın düşünce seyrine yeni bir yön çizicekmiş veya bu seyri, beklenmedik istikametlere sevk edebilecek çizgiler getirecekmiş gibi ortaya koydukları zaman önem kazanırlar. Böyle bir zamanda ileri sürülen fikirlerin yeni olmaları gerekmez. Bunlar, eski ve yarı unutulmuş fikirlerin yenilenmiş halleri olabileceği gibi, benzer fikirlerin kendilerini yeni bir ışık halinde sunan ve taze çözümler teklif eden yeni düzenlemeleri de olabilir. İşte Rousseau’nun fikirleri ve uyandırdığı etki bu şekilde açıklanabilir. David Thomson, “Rousseau ve Genel İrade”, *Siyasi Düşünce Tarihi*, Derleyen. David Thomson, Şule Yay., İstanbul, 1997, s.114.

Ancak bu doğal yaşama hali bir takım iç ve dış sebeplerle devam edememiştir. İnsanda varolan zeka ve dil kabiliyetlerinin gelişmesi, fertleri birbirleriyle münasebette bulunmağa sevk etmiştir. Diğer taraftan, bir takım dış sebepler de insanın doğal yaşama halinden uzaklaşmasına yardım etmiştir. Kurak yıllar, uzun, dondurucu kış ve yakıcı yaz mevsimleri ve daha birçok etken onu, yaşayabilmek için başkalarıyla önce geçici topluluklar halinde, daha sonraları da devamlı topluluklar halinde birleşmeğe mecbur etmiştir. Böylece, tabii yaşama halinden çok farklı olan “vahşet hali” başlamış ve bu hal ile, henüz hiç bir kanuna bağlı olmayan, yalnız intikam korkusunun frenlediği insanlar ilk kıskançlık, kavga ve ihtiras devrine girmişlerdir. Bu devirde kurulmaya başlayan aile müessesesi, ihtiyaçların daha kolay giderilmesi ve ahlakî hislerin meydana gelmesini temine yaramakta ve insanlık için daha mutlu bir devrin başlamasını hazırlamakta iken uğursuz bir tesadüf cemiyet halinde yaşamının bütün fenalıklarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu uğursuz tesadüf, madenlerin ve ziraatın keşfidir. Madenleri işlemek ve çiftçilik insanlar arasında eşitsizliği, ferdi mülkiyeti, serveti ve sefaleti doğurmuş, kıskançlıkları, ihtirasları, kavgaları arttırmıştır. Zenginlerin gaspları, fakirlerin haydutlukları, herkesin ölçsüz ihtirası, insanlardaki tabii merhamet ve şefkat duygularını ve adaletin henüz zayıf olan sesini boğarak insanları kindar, hırslı ve kötü yapmıştır. Bayağılaşmış, acı çeken insanlık, ne geriye dönebilmiş ne de uğursuz kazançlarından vazgeçebilmiştir. Kendisine şeref veren meleke ve kabiliyetlerini kötüye kullanmak yüzünden, kendi kötülüğüne çalışmaktan başka bir şey yapmayan insanlık, kendi çöküşünü ve felaketini hazırlamıştır. İnsanlık kendisini bekleyen bu çöküş ve felakete düşmemek için, tam eşitlik, özgürlük ve mutluluk içinde devam etmekte iken, bozulan doğal yaşama haline veda etmek zorunda kalmıştır. Bozulan doğal yaşama halinin insanlığı felakete sürüklemesine engel olmak için birbirleriyle çarpışan kuvvetleri ve çıkarları bir araya toplamak, bir toplum halinde birleştirmek gerekmiştir ki, bu gayeyi gerçekleştirecek olan da ancak bir toplumsal sözleşmedir.⁷⁷

Rousseau, insanlar arasında toplumsal sözleşmenin gerekli olduğunu izah amacıyla “doğal yaşama hali”ni bir hipotez olarak kabul etmiş ve zamanındaki insanlar ve müesseseler hakkındaki kötümser düşüncelerinin etkisiyle, ideal bir toplumun ahlaki temellerini kurmak ve göstermek gayretiyle doğal yaşama halini

---

⁷⁷ Kubalı, a.g.e., 135-138

tasavvur etmiştir. Yani gerek Rousseau gerekse diğer düşünürlerin insanların mutlak bir rahatlık, özgürlük ve mutluluk içinde yaşadıklarını iddia ettikleri “Altınçağ” veya “doğal yaşama hali” betimlemesi, yeni bir toplum modelinin ilkelerini yaratmak amacıyla yönelik sosyo-politik ve ideolojik bir amaca hizmet etmektedir.⁷⁸ Yaşadığı çağın her türlü karmaşa ve insanî yozlaşmasına şahit olan düşünürler, “doğal yaşama hali” veya “Altınçağ” tasavvurunda, oluşturulmasını istedikleri toplumsal düzenin temelini teşkil edecek bir model oluşturmaya çalışmışlardır. Nitekim “doğal yaşama hali” kuramında insan, bir zamanlar yaşamış olması gereken ideal bir varlık olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu durum, tarihî bir gerçek olarak görülmemekte, bugüne ve geleceğe yönelik tasarlanan bir toplumsal hayat modeli için hareket noktası teşkil etmektedir.⁷⁹ Dolayısıyla “doğal yaşama hali” veya “altınçağ” kuramının, hem tarihî, hem de ideolojik bir efsane olduğu rahatlıkla söylenebilir.⁸⁰

---

⁷⁸ Althusser, a.g.e., s.12-13.

⁷⁹ Althusser, a.g.e., s.13.

⁸⁰ Karl Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları*, çev. Mete Tunçay, I, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989, s.89.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİLAHIN DOĞUŞU, GELİŞİMİ VE TÜRK SİLAH KÜLTÜRÜNÜ BELİRLEYEN UNSURLAR

A) SİLAHIN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Varlığını sürdürme ve bunun için mücadele etme düşüncesinin ortaya çıkardığı silah, hayvanlar ve bitkiler tarafından da yaratılıştan gelen bir özellik olarak kullanılmaktadır. Fillerin diş ve hortumlarını, boğanın boynuzlarını, kirpinin fırlattığı dikenlerini, böcekkapan bitkisinin yapraklarını ve daha birçok hayvan ve bitkinin savunma veya saldırı araçlarındaki içgüdüsel yapı özelliklerini, hayatta kalabilmek amacıyla kullandıkları bir silah olarak görmek mümkündür. Hatta insanların silah olarak kullandıkları ilk aletlerin ortaya çıkmasında, bu bitki ve hayvanlardan etkilendikleri görülmektedir. Tarih boyunca fizik gücünün dışında kalan zorlukların üstesinden gelebilmek için daima kolaylaştırıcı ve güven verici araçlar arayan ve insanoğlu, silah yapımında önceleri taş, kemik, ağaç ve diğer doğal araçları kullanmış; ancak akıl, zeka ve mantık üstünlüğü sayesinde çevresindeki olayları uzun bir zaman gözlemleyerek karşılaştığı tabiat varlıklarının silahlarını taklide çalışmıştır. İlkel kabilelerin kullandıkları kirpi dikenî büyüklüğündeki zehirli oklar, böcekkapan bitkisini andıran vahşi hayvan kapanları, ortaçağda kale kapılarını kırmak için kullanılan koç başları gibi silahlar bu etkileşimin en güzel örnekleridir.¹

---

¹ İhsan, "İnsanların Hayvanlarda Buldukları Silahlar", *Havacılık ve Spor Dergisi*, Sayı: 27, Ankara 1927, s. 85-89.; T. Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, TTK Yay. Ankara, 1993, s.3.

Silah yapımı ve kullanımı konusunda görülen gelişme, insanlık tarihinin geçirdiği tekamül safhaları ile doğrudan alakalıdır. Her insan topluluğu, yaşadığı çağa ait bilgi, beceri ve zekasının ürünü olan silahları kullanmıştır. Bu silahların mahiyetini ve dünya medeniyetinin tekamülüne göre gelişimini, yapılan araştırmalar neticesinde ortaya çıkan bulgulardan takip etmek mümkündür.

1- İlk Silahlar

Bilim adamları insanlık tarihini iki büyük devre ayırırlar. Bunlardan birincisi yazının icadıyla başlayan “Tarih Çağlar”, diğer ise yazının bilinmediği “Tarih Öncesi Çağlar”dır. Yazı, ilk olarak M.Ö. 3000’in başlarında Mezopotamya ve Mısır’da kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla, tarih öncesi çağlar, M.Ö. 3000 tarihinden önceki dönemi kapsar. Bu dönem, genel olarak Paleolitik Çağ, Mezolitik Çağ, Neolitik Çağ, Kalkolitik Çağ ve Maden Çağı olarak sınıflandırılmaktadır. Tarih öncesi çağlar hakkındaki bilgiler, bu çağ insanların bıraktıkları maddi kültür unsurları ışığında aydınlatılmaktadır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi prehistorik kazılarda, şiddet kullanımına ilişkin ilk araçlara insan türüyle yaşıt ve onunla başat olarak rastlanmaktadır. Paleolitik (Eskitaş çağı) olarak adlandırılan bu devirde insanlar doğa şartları nedeniyle mağaralar ya da kaya sığınaklarında yaşamaktaydılar. Avcılık ve toplayıcılık yapan bu çağ insanlarından kalan ilk aletler, taşların, özellikle çakmak taşlarının çeşitli şekillerde yontularak şekillendirilmesi ile elde edilen delici ve kesici aletler/silahlardır.²

Alt Paleolitik Çağ’ın sonlarından beri kullanılan yonga çıkarılması yöntemi ile yapılan bu ilk silahlar, Orta Paleolitik Çağda da devam etmiştir. Bu dönemde taş alet çeşidiyle beraber silah çeşitlerinin de arttığı ve mızrak gibi fırlatılabilen dolayısıyla insanlara daha büyük fayda sağlayan silahların yapıldığı bilinmektedir.³

² Avrupa, Asya, Afrika ve Türkiye’nin çeşitli bölgelerinde tespit edilen Paleolitik devir endüstrileri ve bu bölgelerdeki silah örnekleri için bkz., Şevket Aziz Kansu, *İnsanlığın İlk Kaynakları, İlk Medeniyetleri*, I., TTK Yay., Ankara, 1946., s.190-238.

³ Roger Lewin, *Modern İnsanın Kökeni*, çev. N. Özüaydın, TÜBİTAK Yay., Ankara 1998., s. 40.

Günümüz insanının, atası olduğu kabul edilen Homo Sapiens Sapiens'in ortaya çıktığı üst paleolitik evrede de mızrak (ucu) ve (taş) baltalar ile uzak mesafe silahı olan okun (uçları) bol miktarda kullanıldığı görülmektedir. Bu silahların daha çok biophilia dürtüsünün yönettiği hayatta kalmaya (araççı amaç) yönelik bir şiddetin aracı olarak kullanıldığı varsayılmaktadır. Yani paleolitik insanının yaşamını sürdürmek, çevresinde bulduğu hayvanları avlamak için kullandığı araçlardır.⁴

Daha sonraki dönemlere ait buluntularda ise, medeniyetin tekamülüne paralel olarak, taş silahların yavaş yavaş daha etkili ve gelişmiş hale getirildiğini göstermektedir. Bu dönemde kaba ve yontulmuş taştan yapılan silahların yerini, değişik taş çeşitlerinin cilalanıp işlenmesi suretiyle elde edilen ve bıçak, balta, asa gibi şekiller verilen silahlar almıştır.⁵ Bazı yazarların uygarlık tarihinde "devrim" olarak nitelendirdiği Neolitik (Yenitaş veya Cilalıtış Çağı) devirde, üretim ve mağara dışında ilk yerleşimler başlamış buna bağlı olarak da tarım ve hayvancılık yapılmıştır. Bu gelişme her alanda olduğu gibi silah yapımında da önemli bir merhaleyi teşkil etmiştir. Tükettiğinden çok besin üreten ve ürünlerini depolamak için köyler kuran neolitik çağ insanların, bu gelişme ile savaş olgusuyla da tanıştıkları anlaşılmaktadır. Nitekim bu dönemden kalan yerleşkelerin savunma amaçlı yapı özelliklerine sahip olduğu görülmektedir.

Neolitik çağ sonlarında alet yapımında çeşitli madenlerin kullanıldığı görülmektedir. Özellikle tunç ve ardından da demir madenleri işlemedeki bilgi ve becerisini gittikçe artıran insanoğlu, farklı kullanım amaçlarına göre daha sağlam, daha etkili ve daha kullanışlı silahlar yapmaya başlamıştır. İlk olarak bakır, sonra bakırın kalayla karıştırılmasından elde edilen tunç elde edilmiş, daha sonraları ise demir kullanılmıştır.⁶

Maden çağı, farklı coğrafyalarda farklı zamanlarda görülmektedir. Nitekim Tunç Çağı Anadolu'da M.Ö. 3000, Girit, Ege Adaları ve Yunanistan'da M.Ö. 2500, Avrupa'da ise M.Ö. 2000 yıllarında yaşanmıştır. Bu tarihlerde, Anadolu, Mısır, Mezopotamya, Afrika, Asya ve Avrupa'da birçok devlet/devletçik ve medeniyet

⁴ Ay, a.g.m., s. 15-16.

⁵ Celal Esad Arseven, "Silah", *Sanat Ansiklopedisi*, IV, Maarif Vekaleti Yay., İstanbul, (Tarihsiz), s.1801-1802.; Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1995, s.12-15.; Hasan Tahsin, a.g.e., s.245-246.

⁶ John Guy, *Silahlar*, çev. Nimetullah Üner, İstanbul 2001, s.2.

ortaya çıkmıştır. M.Ö. 4. binin sonlarından itibaren Mezopotamya ve Mısır'da yazı kullanılmıştır ki, bu gelişme ile tarih çağlarına geçilmiştir. İnsanlık tarihinde yaşanan bu gelişmeler, devletler, toplumlar ve medeniyetler arasında süregelen siyasî, sosyal ve ekonomik mücadele, silah teknolojisine büyük bir ivme kazanmıştır. Her toplum, en üçlü, en etkili silahları yapmaya ve bu silahlar sayesinde savaşlarda üstün gelmenin yollarını aramaya başlamışlardır. Bu ise silah yapımının bütün toplumlarda büyük bir endüstri haline gelmesini sağlamıştır.

2- Ateşin Silah Olarak Kullanılması

İnsanlar silah yapımında taş ve madenin gücünü kullanmaya devam ederken, diğer yandan da yeni teknolojilerin, silah yapımında kullanılacak yeni maddelerin arayışına girmişlerdir. Ateş ile silah arasında kurulan ilişki ve barutun bulunmasıyla da silah teknolojisinde bir devrim yaşanmış ve ateşli silahlar ortaya çıkmıştır.

Tarihin ilk devirlerinden itibaren insanlar, ateşten yararlanın yollarını aramıştır. Tarih öncesinde vahşi hayvanlara, yabancı topluluklara karşı kullanılan tutuşturulmuş ağaç ve dallar bu arayışın ilk ürünleridir.⁷ Ateşin savaşlarda silah olarak Çin'de M.Ö. 1000 yıl önce kullanılmış olduğuna dair vesikalar vardır. Bu vesikalarda göre Çin ordusunda çömlekler veya güleler içerisinde yanıcı maddeler atarak ateş saçan “yıldırım arabaları”ndan bahsedilmektedir. Aynı vesikalarda ateşli okların kullanıldığına dair kayıtlar da mevcuttur.⁸

Ateşin veya ateşli silahların ilk örneğini teşkil eden savaş aletlerinin Batı toplumlarında kullanılması yukarıdaki tarihten daha sonraki zamanlardadır. Buna göre bu teknolojinin Batı'ya Uzak Doğu'dan geçtiği söylenebilir. Nitekim M.Ö. 428-424 tarihlerinde yapılan Peloponez savaşlarında, içerisinde yanar halde kükürt, zift ve kömür dolu kapların kullanıldığı, yine M.Ö. 100 yıl önce yaşamış olan Bucretias

---

⁷ Eralp, a.g.e., s.101.

⁸ *Türk Ansiklopedisi*, “Barut”, V, Mili Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara, 1952, s.302.

Canus adındaki Romalı şairin ifadelerine göre, o dönem savaşlarının diğer ilkel harp aletlerinin yanında alev ve ateşin kullanıldığı silahlarla yapıldığı bilinmektedir.⁹

M.S. VII. yüzyılda ise, ilk ateşli silah olarak kabul edilen ve yüzeye sızan petrol birikintilerinden elde edilen Rum veya Grek Ateşinin kullanıldığı görülmektedir.¹⁰ Bu silah, patlayıcı ve parlayıcı özelliği olmamasına rağmen, kullanıldığı dönemlerde büyük bir korku uyandırmış ve bu silahı kullanan ordular savaşlarda büyük avantaj sağlamışlardır.¹¹

XII. yüzyılın sonları ile XIII. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise ateşin yanıcı ve yakıcı gücünün savaşlardaki etkinliğini kaybettiği görülür. Bunun sebebi çeşitli şekillerde kullanılan ateşin kum, su, toprak gibi tabii maddelerle kolayca söndürülebilmesidir. Bu durumda insanlar, ateşi daha etkin ve çağa göre daha mükemmel olarak kullanma düşüncesine yönelmişlerdir. Ateşi doğrudan silah olarak kullanma yerine, ateşin yanıcı, yakıcı, patlayıcı ve parlayıcı gücünü ön plana çıkaran daha etkili silahlar yapılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda elde edilen ilk ürünler ise önce güherçile daha sonra ise baruttur.¹²

3- Barutun İcadı

Barut; ateşli silahlarda, mermilerin atılmasında ve bazı muharebe araçlarının fırlatılmasında gerekli olan itici gücü sağlayan patlayıcı maddedir. Güherçile, kömür ve kükürten yapılan barut, yapımında kullanılan bu maddelerin bir özelliği olarak, sürtünme veya çarpma sonucunda ateş alır ve infilak eder. Bu ilkel barutlar “karabarut” olarak bilinir ki, topçuluğun gelişmediği yıllarda toplarda kullanıldığında, namluda büyük birikinti (rüsüp) yapardı. Bunun da temizlenmesi külfetliydi. Bu

---

⁹ Aynı yer.

¹⁰ Rum ateşinin kimyasal özellikleri günümüzde hala çözülmüş değildir. Ancak güherçile, kükürt ve katrandan oluşan bir karışım olduğu tahmin edilmektedir. Birol Çetin, *Osmanlı İmparatorluğunda Barut Sanayi, 1700-1900*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001, s.1.

¹¹ Keegan, a.g.e., s. 472; Çetin, aynı yer.

¹² Eralp, a.g.e., s.101.

tür barutlar günümüzde yemleme veya ateşleme barutu olarak kullanıldığı gibi, havai ve av fişeklerinde de kullanılmaktadır.¹³

Barutun ilk olarak Çinliler tarafından kullanıldığı bilinmektedir.¹⁴ Ancak bazı Avrupalı yazarlar, barutun XIII. Yüzyılda yaşayan Roger Bacon ve XIV. Yüzyılda yaşayan Barthold Schwartz gibi bilginlerce icat edildiğini ileri sürmüşlerdir.¹⁵

Daha barutun icadından önce, barutun temel maddesi olan güherçilenin Uzak Doğu'da kullanıldığı görülmektedir. "Hintkari" adıyla da bilinen bu madde, ilk defa Çinliler tarafından petrolün yüzey sızıntıları ile karıştırılmak suretiyle patlayıcı madde haline getirilmiş ancak bu madde ilk zamanlarda sadece havai fişek olarak kullanılmıştır. Zamanla kükürt oranı yüksek topraklarda yakılan kömür ateşinin ortaya çıkardığı kükürdün de patlama özelliğine sahip olduğu keşfedilmiş ve bu iki madde yani güherçile ve kükürt birbirine karıştırılarak, bu günkü adıyla "kara barut" meydana getirilmiştir. Barutun savaşlarda kullanılabilir hale getirilmesi ise, Çin'deki Tao tapınaklarında bulunan ilkel laboratuvarlarda yapılan çalışmalar sonucunda olmuştur.¹⁶

Barut teknolojisi, Uzak Doğu'dan diğer Asya ülkelerine, buradan Araplara ve daha sonra da Avrupa'ya geçmekle beraber, barutun önemini ve üstünlüğünü ciddi anlamda fark edenler Avrupalılar olmuştur. Avrupa'da kara barut ve bazı durumlarda esmer renkli barut olarak bilinen yanıcı ve patlayıcı madde, 75 kısım potasyum nitrat, 15 kısım odun kömürü ve 10 kısım da kükürt karıştırılarak yapıyordu. Bu barut yandığı zaman, nitrojen ve karbondioksit gazının meydana getirdiği bir duman hasıl ediyordu. Yukarıda belirtilen 75-15-10 karışımı uzun süre başlıca yöntem olarak kabul edildi. Bu ilkel formülden elde edilen barut yavaş yanmakta ve düşük basınç meydana getirmekteydi. Bu barutlar ilk imal edilen toplar için bir sorun olmuyordu. Yaklaşık olarak 1450'lerde barut imalâtçıları barutu granüle şekilde yapmaya başladılar. Gren şeklindeki bu barutlar ateşlemede daha üstün ilk hız

¹³ Muzaffer Erendil, *Topçuluk Tarihi*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1988, s.6.

¹⁴ Mahmut Şakiroğlu, "Barut", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, V., İstanbul, 1992, s.92.

¹⁵ Hasan Tahsin, a.g.e., s.246.; *Türk Ansiklopedisi*, "Barut", V, s.302.

¹⁶ Keegan, a.g.e., s.473.; Çetin, a.g.e., s.1-2.

sağlamaktaydı. Bu arada makarna şeklindeki barutlar da yapıldı. Bu dönemde, barut yapımı zor olduğundan, barut imalatçılarına bir sanatkar gözüyle bakılırdı.¹⁷

Barutun icadı ve beraberinde ateşli silahların gelişmesi, savaş ve onun temel aracı silahların, teknolojik gelişme ile ilgisini ortaya koymaktadır.¹⁸ Barut, yalnızca silah alanında, yeni ve tesirli ateşli silahların ortaya çıkışını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda da bu silahların kullanıldığı savaşlarda stratejik ve taktik değişme ve gelişmelere de yol açmıştır. Ayrıca bugünkü silah fabrikalarının ilk şekli olan silah sanayisinin kuruluşu, fabrikalaşmaya yönelme, dünyanın birçok ülkesinde oluşturulan baruthane, tophane ve tüfekhaneler, kükürt ocaklarının büyük önem kazanması barutla başlayan teknolojik gelişmelerin en önemlileri olarak sayılabilir.

Barutun çeşitli yollarla bütün dünya ülkelerinde tanınması ve yayılması, aynı zamanda ateşli silahların gelişimi ve yayılmasında en büyük sebeplerden birini teşkil etmiştir. Krallar, imparatorlar güçlerini ispatlayabilmek, kendi hegemonyalarını kurabilmek; kuvvetli derebeyleri artık temelleri çatırdayan feodal sistemden krallık olarak çıkabilmek için süratli bir silahlanma yarışına girmişlerdir.

4- Ateşli Silahlar

Barutun bulunmasından sonra ortaya çıkan ateşli silahların başında toplar ve tüfekler gelir. Bu silahlar, ülkeler arasındaki savaşlarda büyük değişiklikler meydana getirmiş, özellikle kale kuşatmalarını etkileyerek dünya tarihinin seyrini değiştirmiştir.

Topların veya genel olarak bütün ateşli silahların temel prensibi; ağır bir cisim, bir kuvvet uygulamak suretiyle uzaklara veya hedefe göndermektir. Buradan yola çıkan bazı araştırmacılar, barutun icadı veya silahlarda kullanılmasından daha önce de bu düşünceye rastlanıldığını, bunun en belirgin örneğini de mancınıkların teşkil ettiğini ileri sürmüşlerdir. Bu araştırmacılara göre, eski kavimlerin, özellikle şehirlerin fethinde kale bedenlerini (duvarları) veya kapılarını kırıp parçalamak için

¹⁷ Erendil, a.g.e., s.7.; Şakiroğlu, a.g.m., s.92-93.

¹⁸ Clausewitz, a.g.e., s.45.

kullandıkları mancınıklar, her ne kadar barut kullanılmamış olsa da, “bir kuvvet uygulamak suretiyle ağır bir cisim uzaklara veya hedefe gönderme” ilkesini gerçekleştirdiklerinden topçuluğun temelini teşkil etmişlerdir.¹⁹

Gerçekten de mancınıkların insan gücünden üstün bir kuvvet elde ederek taş veya madenden ağır bir cisim fırlatma işlevi, tarih boyunca geliştirilmiş ve daha sonraları baruttan yararlanma düşüncesinin temelini oluşturmuştur.²⁰

Barutun kullanılması suretiyle yapılan topun, bir eğlence vasıtası olarak Mağripliler tarafından 1118’de Saragassa’da kullanıldığı öne sürülmektedir. Çinlilerin de XIII. yüzyılda bambu ağacından imal ettikleri yanıcı ve patlayıcı bir silah kullandıkları bilinmektedir. Araplar ise 1365-1376 yıllarında midfa adında daha ziyade havan topunu andıran bir silahı kullanmışlardır.²¹ Yine Batıda yapılan bir başka araştırmada ise ateşli silahın ilk kez Avrupa’da bulunduğu, 1300 yılında İtalyanların top kullandığı ve 1325’te Almanların bir fitil aracılığı ile uzaktan kumanda edilen küçük bir top imal ettiği bildirilmektedir.²²

¹⁹ Erendil, a.g.e., s.8-9.

²⁰ Mancınıkların askeri alanda kullanılmaları çok eskidir. Örneğin M.Ö. VIII. yüzyılda Kudüs duvarlarında kullanılan makinelere Kitab-ı Mukaddes kayıtlarında rastlıyoruz. Eski çağların ülkeler fetheden ordularında mancınık bir tahrip aracı olarak Asurlular, Persler, Romalılar ve Türkler tarafından da kullanılmıştır. Başarılarında askeri gücünün etkili olduğu Makedonyalı İskender, Perslere karşı yaptığı harekatta, o dönemin önemli bir kültür ve uygarlık merkezi olan Babil’den çok etkilendi. Mezopotamya’nın bu önemli merkezinden matematik ve astronomi bilgilerini de öğrenen İskender bu bilgileri Batıya aktardı. İskender’den sonra Ortadoğu’da ortaya çıkan Hellenistik Dönem Eski Yunan ve Ortadoğu uygarlıklarının bir sentezidir ki, bu dönemde mancınıkların fırlattığı güllelerin çizdiği parabol bir inceleme konusuydu. Yine başkentleri Ninova’dan çıkan Asur orduları, Anadolu, İran ve Mısır gibi ülkelere yaptıkları fetihlerde kalelere ve şehirlere ağır taş atan sapanlar (mancınıklar) kullanmışlar ve bunların payı çok büyük olmuştur. Avrupa’da ise Arkhimedes (Arşimed)’den önceki bilginler, Asurluların sapanlarından daha güçlü tahrip makineleri çizmişlerdi. Ancak bir fikir vermek bakımından bu manivelalar yedi kiloluk bir cisim 180 metreye atabiliyordu. Romalıların havan prensibine uygun mancınıklar kullandığı da bilinmektedir. Daha sonraları, gerilen yay sistemine göre çalışan mancınıklar kullanıldı. O dönemde bunlara ballista (fırlatma sözcüğü ile ilgili) deniliyordu. Hayvan derisi ve insan saçı gibi araçlardan yararlanılarak yapılan yatık mermi yollu sapanlar, tarihçi Marcellinus’ın değindiği “Akrep” adı verilen ve gerilen iplerin arasında bir tahta kol olarak anlaşılan fırlatma aletleri, taşları uzağa atan, tahterevalli prensibiyle açıklanan araçlarla, Syrakuzayı kuşatan Roma gemilerine taşlar fırlatan Arkhimedes’in aletleri, barutun toprakla kullanılmasından önceki buluşlardandır. Bunlarda ana düşünce, bir gerilmeye dayalı gücün elde edilerek, ağır cisimleri uzağa fırlatma prensibiydi. Erendil, a.g.e., s.9-10.

²¹ Mücteba İlgürel, “Osmanlı Devletinde Ateşli Silahlar”, “Osmanlı Devletinde Ateşli Silahlar”, *Osmanlı*, VI., Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s.605.

²² Tülin Çoruhlu, *Osmanlı Tüfek, Tabanca ve Techizatları (Askeri Müzeden Örneklerle)*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1993, s.1.; Cemalettin Taşkiran-Nasır Yüceer, *Kuruluşunun 700. Yılında Osmanlı Devleti*, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1999, s.32-32.

Barutun patlamasından faydalanılarak maden bir borudan (namludan) bir merminin atılmasından ibaret olan ateşli silahların özellikle topun doğuşu konusunda, başka bilgiler de bulunmaktadır. Bunlardan birinde top konusuyla ilgili en eski belgenin, 1304 tarihinde ve Arap dilinde yazılmış bir eser olduğu; başka bir belgeye 1313-1314 tarihinde “Gand” şehrinde rastlandığı ve 1326’da yazılan ve halen Oxford’da Christ Church Koleji’nde bulunan elyazması bir eserde mermi kabı adıyla gösterilmiş eski bir top şeklinin mevcudiyetinden bahsedilmektedir ki, bu son kayıttaki ilkel topun, 1324 Metz (Meç) Muhasarası’nda ve 1327’de İskoçya’da III. Edward tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca 1339’da ilk defa olarak, aynı zamanda ateş edebilen birkaç demir namlulu bir silahın varlığı da bilinmektedir.

Bunların dışında İsmail Hakkı Konyalı tarafından ileri sürülen; “topun esasen bir Türk silahı olan tüfeğin, yine Türkler tarafından geliştirilmiş hali olduğu” iddiası da mevcuttur.²³

Görüldüğü gibi, ilkel top modellerinin ilk defa kimler tarafından yapıldığı tartışması yukarıda derlenen bilgiler ışığında açıklığa kavuşmamıştır. Ancak, ilk top modelini basit bir boru olarak kabul ederek barutun icadında olduğu gibi, ilkel top modellerinin de Çin’de yapılmış olduğunu söylenebilir. Araplar, Müslümanlığın ortaya çıkışıyla çok geniş alanda fetihlere girişmişler ve Uzakdoğu’dan barutla birlikte ilk top düşüncesini almışlar ve Avrupa uygarlığına aktarmışlardır. Buna göre ilkel top modellerinin Avrupa’da 1320’lerden sonra (1320-1325 arası) yapılmaya başlandığı, 1324’te Fransa’da Metz (Meç) Kuşatması’nda ve 1327’de İskoçya’da Kral III. Edward tarafından da kullanıldığı kabul edilebilir.²⁴

Yapılan ilk toplar önce bakır, sonra demir ve tunçtan yapılmıştır. Bu ilk toplar, kullanım açısından birçok zorlukları da beraberinde getirmiştir. Çağın teknolojisine göre kütle ağırlıkları çok fazla, doldurma ve ateşleme süreleri zaman alıcıydı. Ayrıca o döneme göre çok zor elde edilen barutu da çok fazla harcamaktaydı. Dolayısıyla toplardan henüz yeterince faydalanamıyor, savaşların sonucunu yine kesici, vurucu ve delici silahlar belirleniyordu. Fakat buna rağmen

---

²³ İsmail Hakkı Konyalı, “Sultan Selim’in Eşsiz Topu”, *Tarih Hazinesi*, III, Ankara, 1950, s.107-108’den naklen, Salim Aydın, “XIV.-XVI. Asırlarda, Avrupa’da Ateşli Silah Teknolojisinin Osmanlılara Aktarılmasında Rol Oynayan Avrupalı Teknisyenler (Taife-i Efrençiyân)”, *Bellekten*, LXII/285, Aralık, 1998, s.787.

²⁴ Erendil, a.g.e., s.11-12.

topların çıkardığı korkunç gürültü, kale ve şatoların surlarının yıkılmasındaki tesirleri, bu yeni silaha karşı ilgiyi artırmış, topun daha kolay ve etkili kullanılması için çalışmalar sürdürülmüştür. Zamanla topların namluları kısalmış, ağırlığı azalmış, hareket kabiliyeti artırılmıştır. Namlulara yiv açılması, ağızdan doldurma yerine kuyruktan doldurulması, 1777'de Fransız Topçu Yüzbaşısı Gribeauval'in, harp tarihinde bir devrim olarak kabul edilen sınıflandırma (Sahra topu, Muhasara topu, Müstahkem mevki topu, Kıyı topu gibi) sistemi ve 1827'de toplara büyük hareket kabiliyeti kazandıran Valliere sisteminin uygulanması, topu savaşlarda en belirleyici ve etkili silah haline getirmiştir.²⁵

Topların kullanılmaya başlaması ile surların muhasarası ve alınması kolaylaşmış, muharebelerde saf düzeni halindeki ilerleyiş ortadan kalkmıştır. Ancak özellikle ilk topların hem gövdelerinin hem de cephanelerinin çok ağır olması, atışların süratli ve seri olarak yapılmayı ve birden fazla personel ile kullanılmaları, bu olumsuzlukların bulunmadığı yeni bir ateşli silahın yapılmasını gerektirmiştir.²⁶ Böylece toptan sonra, bu silahın küçük modeli sayılabilecek olan tüfekler ortaya çıkmıştır.

Tüfek, ahşap bir kundak üzerine yerleştirilmiş namlu ve namlu gerisinde nişangah ve ateşleme tertibatı bulunan, taşınabilir bir silah olarak önem kazanmıştır.²⁷ Ancak, tüfeklerin de toplar gibi 14. yüzyıldan itibaren kullanılıp kullanılmadığı kesin değildir. Kaynaklar en eski ateşli silahı, bir fitil aracılığı ile uzaktan ateşleme, taş (granit) gülle atan, bir namludan ibaret olarak tarif etmekte, bu silaha tüfek ya da top diye bir ayırım getirmemektedir. Zaten başlangıçta teknik yetersizlikler nedeni ile bu ilk dönemlerde bizim anladığımız anlamda bir tüfek kullanıldığı düşünülemez. Top ve tüfek gerçek anlamını bir gelişim sonucu tamamlamıştır. Bu konuda İstanbul'un fethi önemli bir adım sayılmaktadır.²⁸

XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar bir takım değişikliklerle gelen hafif ateşli silahlar bu dönemde daha çok kullanılmaya başlamıştır. Ancak uzun bir süre tüfeğe

---

²⁵ Eralp, a.g.e., s.103-104.

²⁶ Eralp, a.g.e., s.104.

²⁷ Elimizde mevcut olan en erken tüfeklerin ilk ortaya çıktığında bu günkü biçiminde olmadıklarını yani piyade veya süvarinin taşıyabileceği cinsten olmadığını göstermektedir. Çoruhlu, a.g.e., s.6.

²⁸ İlgürel, a.g.m., s.605.

alışılmamış ve ok gibi eski atıcı silahların kullanımına devam edilmiştir. Zira ilk tüfeklerin atışa hazırlanması, nişan alma ve ateşlenmesi bu silahı kullananlar için bir hayli zaman kaybına yol açmaktaydı. Dolayısıyla ateş eden bir asker, tekrar silahını dolduruncaya kadar silahsız kalmakta, silahını yeniden doldurmağa vakit bulamadan düşman saldırısına hedef olmaktadır.²⁹

Fitilli tüfekler tam bir asırlık bir gelişim dönemi geçirmiştir. 1425'te kullanılan ilk fitilli tüfekleri (Coulenvrine), 1510 yılında daha hafif olan (Arguebuse) arkebüzler, 1520 yılında (Mousquet) Musketler izlemiştir. Tüfeklerin gelişiminde boy, ağırlık, atış mesafesi ve isabet unsurları göz önüne alınmakla beraber, gelişimde ana unsur kilit adı verilen ateşleme tertibatı olmuştur. Fitilli tüfeklerde üç temel kilit düzeni tespit edilmiştir. Bunlar; Alman Martin Merz tarafından yapılan ilk manivela ve yaylı sistemden oluşan düğme kilit düzeni; İngiliz Cornelius Johnson tarafından geliştirilen tazyik kilit düzeni ve 1568-1596 yılları arasında kullanılan Snap kilit düzeni olmak üzere üç çeşittir.

Bütün bu düzenlerle yapılan ateşlemede esas yanan fitil, falya tavası adı verilen namlu gerisindeki küçük barut havuzuna serpilmiş barutu ve tava dibindeki küçük delikten namlu içerisindeki barutun ateşlenmesine dayanıyordu. Wheel-Lock adı verilen çarklı sistem ise 1505'te Nuremberg de Martin Löffenholt tarafından icat edilmiştir. Tıpkı bir cep saatindeki çarkların çalışmasına benzeyen sistem bir anahtarla kuruluyor, çarkların harekete geçmesiyle büyük çarka temas eden çakmak taşının çıkardığı kıvılcımlar falya tavasındaki barutu tutuşturuyordu

Fitilli tüfekler üzerinde yapılan çalışmalar bu silahlardaki kusurları tamamen ortadan kaldırmaya kafi gelmemiştir. Zira fitilin parıltılı bir alevle yanması, karşı taraftaki düşmana uyarıcı bir işaret oluyor, hedefin yer değiştirmesi ve aynı zamanda silahı kullananın görülür hedef haline gelmesine sebep oluyordu. Ayrıca aşırı yağışlı ve rüzgarlı havada ateşleme çok güç, hatta imkansızlaşıyordu. Bu mahzurlar göz önüne alınarak çarklı-çakmak taşlı tüfeklerde kullanılan sistemin geliştirilmesi yoluna gidilmiştir.

1612 yılında ilk defa Fransa'da geliştirilen bu yeni tür tüfeklere Çakmaklı Tüfek adı verilmiştir. Bir horoz gagasını andıran ateşleme çekicindeki (Horoz) iki dil

---

²⁹ Eralp, a.g.e., s.105.

arasına yerleştirilip sıkıştırılan çakmaktaşı tetiğin çekilmesi ile hızla ileriye doğru hareket etmekte ve hemen önünde bulunan küçük çelik kalkana çarparak kıvılcım çıkmasını sağlamaktadır. Bu kıvılcımla tutuşan namludaki barut tüfeğin ateşlenme işlemini tamamlamaktadır.³⁰

Avrupa, bütün yüzyıl boyunca çakmaklı tüfekleri geliştirip kullanırken, henüz gelişme döneminde bulunan Amerika bu yeni tüfeğe karşı kayıtsız kalmıştır. XVII. yüzyılın başlarında Amerika'ya gelen Alman ve İsviçreli göçmenler çakmaklı tüfekler için ilk çalışmaları başlatmışlar Heinrich ve Peter Lehmann kardeşler bu çalışmaların başarılı öncüleri olmuşlardır. 1763 yılında Fransız Charleville patentinin alımı ile Amerika'da da çakmaklı tüfek imalatına geçilmiştir.

Çakmaklı tüfekler, fitili tüfeklere nazaran çok daha kullanışlı idi. Fakat yine de istenildiği gibi değildi. Bir çakmaklı tüfeğin ele alınmasından doldurma ve ateşleme işleminin tekrarına kadar 40 hareket gerekiyor, bunlardan 12 hareketi tüfeğin atışa hazır hale getirilmesi teşkil ediyordu. Bu hareketler dikkatle incelendiğinde tüfeğin mahzurları da kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Ayrıca günümüzde gösteri mahiyetinde yapılan denemelerde bu hareketler için 10 dakikalık zaman ihtiyaç olduğu, kullanılan çakmaktaşının taşın cinsine göre en fazla 40 atış için yeterli olduğu görülmüştür. Bu sebeplere yedek taş ihtiyacı, ağız otu barutunun her zaman ve her personel tarafından aynı miktar konulamayışından doğan isabetsiz atış gibi kusurlarda eklenince silah ustaları ateşleme düzenlerini değiştirme yollarını aramışlardır.

1793 yılında İngiltere'de, Aberdeenshire'ın Belhevie eyaleti bakanlarından Alexander John Forsyth araştırmalarını geliştirerek denemelere başladı ve İngiltere'den imtiyaz aldı. Fülminat asidi ile cıvadan meydana gelen karışımı küçük kapsüllerle patlatmayı başardı. 1805'de ise kapsüllerin tüfeklerde kullanılması sonucu ilk kapsüllü tüfekler icat edildi.

XIX. yüzyıla gelinceye kadar ağır sayılabilecek bir tempo ile gelişen silah teknolojisi bu asırdan itibaren korkunç bir hıza ulaştı. XIV. yüzyılın ilk yarısından XVIII. yüzyıl sonuna kadar olan 4,5 asır içerisinde ilk ateşli silahtan kapsüllü tüfeğe

---

³⁰ Eralp, a.g.e., s.105-106.

kadar ancak ulaşabilen silah teknolojisi, XVII. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyılın ikinci yarısına kadar çok büyük bir gelişme takip etmiştir.

B) TÜRK SİLAH KÜLTÜRÜNÜ BELİRLEYEN UNSURLAR

1- Coğrafi Çevre

Coğrafyanın, ortaya koymuş olduğu yaşama imkanlarının, kültür ve medeniyet oluşturma konusundaki etkisine dikkat çeken araştırmacılar, üç temel muhitten bahsederler. Bunlar orman, tarım ve bozkır bölgeleridir. Bu iddiaya göre orman bölgesinde yaşayanlar “avcı toplayıcı” kültürünü, ziraata elverişli yerlerde oturanlar “köylü-çiftçi” kültürünü, bozkırlarda bulunanlar ise hayvancılık yapmak suretiyle “çoban” kültürünü geliştirmişlerdir.³¹

Tabiat güçlerine karşı koyma gücünün çok sınırlı kaldığı dönemlerde insanların coğrafi çevrenin etkilerine maruz kalmamaları düşünülemez. İnsan toplumlarının iktisadî hayatından dinî inançlarına kadar bir çok faaliyet, yaşadıkları coğrafyanın izlerini taşır. Bununla beraber coğrafyanın kültür ve medeniyet yaratma konusunda tek başına yeterli olduğu iddia edilemez. Aksi halde tarihin sürekliliği içinde herhangi bir değişikliğin meydana gelmemesi, aynı coğrafyada yeni dünya görüşleri ve zevklere sahip toplumların ortaya çıkmaması ve sosyal gelişmenin olmaması gerekir.³² İnsan topluluklarının aynı coğrafyada yaşasalar bile farklı özelliklere sahip olmaları, coğrafyaya rağmen kendi düşünce tarzı ve yaşayışına uygun öğeleri benimsediklerini göstermektedir.³³

Türklerin tarih sahnesine çıktıkları ve üzerinde uzun müddet hayat sürdükleri coğrafya, Orta-Asya denilen geniş sahadır. Bu saha, Sibirya'nın güneyinden Himalaya Dağlarına, Ural Nehrinden Balkaş Gölüne, Hazar Denizinden Çin'e kadar uzanır. Başka bir tarifte ise Orta Asya, Aral Gölü ile Altay ve Tanrı Dağları

³¹ Kafesoğlu, a.g.e. s.213-214.

³² Lev Nikolayeviç Gumilëv, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, çev. Ahsen Batur, İstanbul 2002, s.95.

³³ Kafesoğlu, a.g.e. ,s.27, 28.

arasındaki -Balkaş Gölü de dahil- büyük üçgen olarak ifade edilmektedir. Ancak bu genel coğrafya içerisinde bir anayurt tespit etmek bir hayli zordur. Bazı tarihçiler, Çin kaynaklarına dayanarak Altay Dağları ve çevresini; etnograflar, Orta Asya'nın kuzey bölgelerini; antropologlar, Kırgız Türklerinin yaşadığı bozkırlar ile Tanrı dağları arasında kalan bölgeyi; sanat tarihçileri Altay Dağları ile Kırgız bozkırları arasını ve Baykal Gölü'nün güneybatısını Türklerin anayurdu olarak göstermişlerdir.³⁴

Orta Asya, dağ silsileleri, çöller, bozkırlar ve yaylalardan meydana gelmiş geniş bir sahadır. Bu geniş sahanın genel özelliği, ortalama yükseltisi 1200-1400 metreyi bulan yüksek bir yayla görünümünde oluşudur. Hatta Altay Dağlarının 4600 metreyi, Tanrı Dağlarının ise 7300 metreyi aştığı yerler mevcuttur. Batıya doğru gidildiğinde bu yüksekliğin yavaş yavaş azaldığı görülür.³⁵

Bu geniş sahada kışlar son derece soğuk, yazlarsa çok sıcak geçer.³⁶ Denizlerden uzaklığı, sıradağ engelleriyle birleşince buralara doğru hava kitlelerinin esmesine izin vermez ve özellikle orman kuşağının güneyinde kalan yörelerinde sürekli bir nem eksikliğine neden olur.³⁷

Orta Asya'da, uçsuz bucaksız uzayan bozkırlar ve zirveleri gökleri delen dağlar ile iklim ve tabiatın çetin şartları her şeye hakimdir. Bu dağların dışında hayat imkanı olarak beliren kültürel muhit, ova ve bozkır sahasıdır. Bozkır, Orta Asya'nın dünya tarihindeki yerini anlamak için "anahtar kavram"dır.³⁸ Türk kültürünün teşekkül ettiği bozkır bölgesi, koyu, siyah kestane rengini havi topraklardan müteşekkil ve açık bir havzadır. Sert karasal iklimin hakim bulunduğu bu sahaların yüksekliği 500 metrenin, yıllık yağış miktarı ise 550 mm'nin altına düşmez.³⁹

Orta Asya'da yerleşik tarımın gelişmemesi fizikî-coğrafi şartlardan kaynaklanır. Orta Asya'da yaşanan iklim değişiklikleri, bölgeyi kuraklaştırmış ve bu

³⁴ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., A. P. Okladnikov, *Tarihin Şafağında İç Asya-Erken İç Asya Tarihi*, İstanbul 2000, s.61.; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1998, s.48 vd.; László Rásonyi, *Tarihte Türklük*, TKAE Yay., Ankara, 1993., s.1 vd.

³⁵ Robert N. Taaffe, "Coğrafi Ortam", *Erken İç Asya Tarihi*, Ed.Denis Sinor, İstanbul 2000., s.40.

³⁶ Lev Nikolayeviç Gumilëv, *Hunlar*, çev. Ahsen Batur, İstanbul 2003, s.31-32; Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi*, İstanbul 1995, s.78.; Koca, *Türk Kültürünün Temelleri*, II., s.10.

³⁷ Taaffe, a.g.e., s.35; Gumilëv, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, s.93-94.

³⁸ Denis Sinor, *Erken İç Asya Tarihi*, İstanbul 2000., s.18.

³⁹ Kafesoğlu, a.g.e., s.213.

coğrafyada yaşayan insanların hayatın önemli rol oynamıştır.⁴⁰ Su yetersizliği, bitki büyüme mevsimlerinin kısalığı, sık rastlanan kasırgalar ya da yolları üstündeki bozkırları kurutan güçlü sıcak rüzgarlar ve toprağın tarım için uygun olmaması da etkili olmuştur.⁴¹

2- Türk Bozkır Kültürü

a) Orta Asya'nın Kültür Kronolojisi

Orta Asya, dünyanın en eski kültür merkezlerinden biri olarak tarih boyunca çeşitli medeniyetlere sahne olmuş, bir yanda yerleşik hayat, diğer yanda ise göçebe kültür yan yana devam etmiştir. Nitekim M.Ö. 5000'e kadar uzanan kültür ve medeniyet kalıntılarında hem göçebe kültürüne, hem de eski şehir kültürlerinin izlerine rastlanmıştır. Yontma Taş Çağı (Mezolitik) olarak adlandırılan bu devir de Orta Asya'da buzlar çekilmiş, bataklıklar, göller ve geniş ormanlar meydana gelmiş, iklim ılıklaşmıştır. Bu devirde orman bölgesinde yaşayan insanların taşları yontarak basit silahlar yaptıkları, avcılık ve balıkçılıkla geçindikleri hatta bazı küçükbaş hayvanları evcilleştirip ve çeşitli bitkilerden yararlanmasını öğrendikleri bilinmektedir.⁴²

Daha sonraki dönemlere ait kültür buluntuları, Orta Asya coğrafyasında yaşayan en eski toplumlar hakkında daha aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Genellikle buldukları bölgenin adıyla tanınan bu kültürlerden en eski ve önemli olanlarının başında Türkmenistan'daki Aşkabat yakınlarında Anav Kültürüdür. MÖ 4000-1000

⁴⁰ Lev Nikolayeviç Gumilëv, *Muhayyel Hükümdarlığın İzinde*, Ahsen Batur, İstanbul 2002., s.40-43.

⁴¹ Taaffe, a.g.e., s.42. Ancak Orta Asya'nın her bölgesi için bu şartlar geçerli değildir. Mesela Tarım Havzası'nın kuzeybatısında ve deniz seviyesinden alçakta bulunan Turfan Çukuru, aşırı soğuklardan fazla etkilenmez. Uzun ve sıcak bir bitki yetiştirme mevsiminin olması ve vahaların mevcudiyeti bu bölgeyi yerleşik tarımı elverişli bir hale getirmiştir. Aynı eser, s.38.

⁴² Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri*, II, Ankara 2003, s.11-12.; Leonid B. Vishnyatsky, "Orta Asya'nın Tarih Öncesi: Alt, Orta ve Üst Yontma Taş Çağı", *Türkler*, I, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002., s.486-492

yıllarına ait olduğu bilinen⁴³ Anav Kültürü, dört devreye ayrılmaktadır. Birinci devre M.Ö. 4500 yıllarında başlar. En geç devre yani dördüncü kat ise, M. Ö. I. yüzyıla kadar ulaşmaktadır. R. Pumpelly'nin yaptığı kazılardan, bu bölgenin birinci devresinden itibaren önemli bir uygarlığa sahne olduğu anlaşılmaktadır. Çıkan bulgular insanlığın uygarlık alanındaki gelişmesinin ilk basamağını tanıtmaya bakımından önemlidir.⁴⁴ Anav'da yapılan kazılarda oldukça gelişmiş yerleşik bir kültüre rastlanmıştır. Anav insanı, güneşte kurutulmuş tuğlalardan yapılan evlerde oturuyor, at, koyun, sığır gibi hayvanlar besliyor ve daha da önemlisi çiftçilik yapıyordu.⁴⁵

Anav kültürünü yaratanların milliyetleri kesin olarak tesbit edilememiştir.⁴⁶ Ancak bazı yazarlara göre proto-Türkler olma ihtimaline dikkat çekmişlerdir. Bunun önemli bir göstergesi Türk kültürünün önemli bir unsuru olan atın, ilk defa Anav kültüründe görülmüş olmasıdır.⁴⁷

Anav yakınlarında MÖ. 2500 yıllarına ait başka bir kültür çevresine de Namazgah-tepe'de rastlanmıştır. Bu iki bölgenin kültür buluntuları arasında benzerlikler dikkat çekmektedir. Namazgah-tepe'de yapılan kazılarda dibekler ve bakırdan çeşitli süs eşyaları ortaya çıkarılmıştır. Buna göre bu kültürün insanının, arpayı ve buğdayı dibeklerde öğütüp, un ve ekmek yapmayı, madeni işlemeyi öğrenmiş oldukları anlaşılmaktadır.⁴⁸

Orta Asya'nın diğer bir kültür bölgesi de MÖ. 3000'li yıllara ait olan Kelteminar Kültürü'dür. Aral gölü çevresinde aynı adlı yerde tespit edilen bu bölgenin de ahalisi tam olarak tespit edilememiştir. Ürünlerinden bazı örnekler:

⁴³ Togan'ın verdiği bilgiye göre bu kültür bölgesi M.Ö. 10.000-9000 yıllarına aittir. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1946, s.8.

⁴⁴ Nejat Diyarbekirli, *Hun Sanatı*, MEB Kültür Yay., İstanbul 1972., s.4.

⁴⁵ Koca, a.g.e., s.12-13.

⁴⁶ Bazı Batılı bilginler, bu kültürü, ciddi bir delil göstermeksizin Ari topluluklarına mal etmişlerdir. Ancak bu toplulukların Hazar denizinin kuzeyinden Orta Asya'ya yayılışları ve Hindistan'a inişleri, M.Ö. 1500 yıllarından sonra meydana gelmiştir. Halbuki, Anav kültürü M.Ö. 4000 yıllarına kadar geriye gitmektedir. Koca, a.g.e., s.13.

⁴⁷ Şevket Koçsoy, "Türk Tarihi Kronolojisi", *Türkler*, I, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002., s.73.; Togan, a.g.e., s.8., Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1991, s.5-6.

⁴⁸ Koçsoy, aynı yer.

Kemik iğneler; çakmak taşından ok uçları; bakırdan bıçak ve küpeler; basit çömleklerdir.⁴⁹

Türk ana yurdunda görülen en eski kültür çevresi ise 2500-1700 Afanesyevo Kültürü'dür. Sibirya'da Tunç çağı ile ilgili en önemli bilgileri veren bu bölge, Abakan bozkırlarında görüldüğü için Abakan veya buluntu yerine izafeten Afanesyevo adıyla tanınan bu kültür, sadece bu bölge ile sınırlı kalmayıp Altay dağlarından İdil nehrine kadar uzanan geniş bozkır alanında etkili olmuştur. Çakmak taşından ok uçları, kemik iğneler, bakır bizler, bıçaklar, küpeler, kırmızı ve beyaz bantlı basit çömlekler ile çeşitli maden işlemeli aletler bu kültürün başlıca buluntulardır. Bu buluntular, Afanesyevo insanının maden devrine girdiğini, avcılık ve hayvancılık yaptığını göstermektedir. Zira, at ve koyuna ait kemikler, ilk defa Afanesyevo kültürünün kurganlarında yan yana görülmüştür. Özellikle at ile ilgili buluntular, daha "atlı kültür"ün ilk izleri olarak değerlendirilmektedir. Afanesyevo insanının kültürel bakımdan elde ettiği en önemli başarı, hayvan yetiştirme dışında ilkel biçimde de olsa ziraat yapmaya başlamasıdır.⁵⁰

Afanesyevo Kültürü'nün devamı ve daha gelişmiş şekli olan Andronovo Kültürü (1700-1200) ise Altay ve Tanrı dağları ile Yayık nehri arasında kalan bozkır sahasını, Doğuda Baykal gölü ve Selenga kıyılarına; güneyde Tanrı dağlarına; güneybatıda Kazakistan'a ve Harezm'in güneyine; batıda Sibirya üzerinden Don nehrine kadar tamamen içine almaktadır. İnsanları savaşçı ve göçebe olan bu kültürün en önemli buluntuları, geniş ağızlı, düz tabanlı, kulpsuz ve süslü çömlekler, taş kaşıklar, kemikten ok uçları ve iğneler, kabzalı hançerler, saplı baltalar ile inci ve küpe gibi süs eşyalarıdır. Taş levhalarla kapanmış mezar grupları bu dönemde ortaya çıkar. Ancak Andronovo kültüründe en önemli gelişme, metal işlemede (metalurji) gerçekleştirilmiştir. En çok kullanılan maden, toprağın üzerinde tabii olarak birikmiş olan metal oksit cevheridir. Metal cevheri, genellikle Altay ve kuzey Kazakistan'daki Kalbin sıradağlarında bulunan Sığ ve açık maden ocaklarından sağlanmıştır. Andronovo insanı, madeni silahların dökümünde hem balçıktan hem de taştan kalıplar kullanmıştır. Ayrıca, tunç ve altından yapılmış eşyalar da ilk defa bu kültürde görülmüştür. Çinliler, tunç yapmayı Andronovo insanından, yani Türklerin

⁴⁹ Diyarbekirli, a.g.e., s.5.; Ögel, a.g.e., s.15.; Koca, a.g.e., s.13.

⁵⁰ Diyarbekirli, a.g.e., s.7.; Ögel, a.g.e., s.18-19.; Kafesoğlu, a.g.e., s.49-50.

atalarından öğrenmişlerdir. Diğer taraftan, bu kültürün temsilcileri, atın ve koyunun yanında deve ve sığır gibi hayvanları da beslemeye başlamışlardır.⁵¹

Atlı kültürün temeli olarak kabul edilen bu kültürün mensupları, Altay'larda ve Tanrı dağlarında Hun dönemine, hatta Göktürk çağına kadar gelmişlerdir. Bazı yazarlar, bunları Türk ırkının prototipi olarak kabul etmektedir.⁵² Devrinin sonuna doğru kuvvetli aristokraziye işaret eden büyük mezar taşları meydana çıkar. Yenisey civarında, Karasuk kültürünün ortaya çıkışı ile Andronovo devri sona erer. Altay'larda ise bu kültür bir müddet daha hükmünü sürdürür.⁵³

M.Ö. 1200-700 yıllarına ait bir kültür bölgesine de Yenisey'in kollarından Karasuk ırmağı civarında rastlanmıştır (Güney Sibiry, Baykal bölgesi, Moğolistan, Yedisu havzası etki sahasıdır). Andronovo'nun devamı olmakla birlikte demir madenin bulunması ve işlenmesi ayırt edici özelliğidir.⁵⁴ Atlı kültürün devam ettiği bu bölgede tespit edilen mezarlar, Andronovo devresinden daha çoktur ki, bu bir nüfus artışına işaret etmektedir.⁵⁵ Bundan başka, dört tekerlekli arabalar ve keçeden kurulup sökülebilen çadırlar ilk defa bu kültürde görülmüştür. Daha da önemlisi, Karasuk kültürünün insanı, çok miktarda beslediği koyunun yapağını dokuyarak, elbise yapmasını öğrenmiştir⁵⁶

M.Ö. 700-100 yıllarında da Abakan ve yukarı Yenisey Minusinsk bölgesinde, Karasuk kültürünün takipçisi olan Tagar ve Taştık kültürü ortaya çıkmıştır. Bir birinin devamı olan Türk kültürlerinin en gelişmiş şekli olan bu kültür bölgesinde, tunç bıçaklar, hançerler, çok sayıda ok uçları ve saplı aynalar ile süslü altın ve tunç tokalar, iğneler, taşlar, bilezikler, küpeler, taraklar ve üç ayaklı süslü tunç kazanlar bulunmuştur. Otağ şeklinde ağaç evler; tunçtan küçük hayvan heykelleri ve çeşitli hayvan tasvirleri bulunmaktadır.⁵⁷ Tagar kültürü, M.Ö. 300 yıllarından sonra Taştık bölgesinde yeni bir gelişme gösterir. Tagar ve Taştık kaya

---

⁵¹ Diyarbekirli, aynı yer.; Ögel, a.g.e., s.25-26.; Kafesoğlu, a.g.e., s.51.; Koca, a.g.e., s.14.

⁵² Ögel, a.g.e., s.7.

⁵³ Diyarbekirli, a.g.e., s.7.

⁵⁴ Koçsoy, a.g.m., s.73.

⁵⁵ Diyarbekirli, a.g.e., aynı yer.

⁵⁶ Koca, a.g.e., s.14.

⁵⁷ Nikolai Bokovenko, "Tagar Kültürü", çev.Alesker Aleskerov, *Türkler*, I., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.518-525.

resimleri ve bu kültürlerin kurganlarında ortaya çıkarılan tunçtan küçük hayvan heykelleri ile dağ keçisi, geyik, at, kurt, boğa, kaplan, pars ve yırtıcı kuş tasvirleri, Türk kültürünün bütün özelliklerini yansıtmaktadır. Bundan dolayı bu kültürlerin temsilcilerinin Türklerin ataları oldukları kabul edilmektedir.⁵⁸

Bu kültür bölgelerindeki buluntulardan anlaşıldığı kadarıyla Orta Asya'da bir yandan yerleşik hayat, diğer yandan ise göçebe kültür iç içe yaşanmıştır. İlk zamanlarda avcılık ve toplayıcılıkla geçinen insanlar, zamanla "avcılık kültürü" içinde çeşitli hayvanları evcilleştirmek ve bunları beslemek suretiyle "çoban kültürü"nü geliştirmişlerdir. Avcılık ve toplayıcılık kültüründen çoban kültürüne geçiş, Orta Asya halklarının hayatında önemli bir aşama olmuştur. Nitekim ormanlarda yaşayan avcı-toplayıcı kitleler, bozkırlara doğru göçmüşler, dolayısıyla bu coğrafyada büyük bir nüfus hareketi meydana gelmiştir. İklim ve tabiat şartlarının da etkisiyle hayvan sürülerine uygun bölgeler arayan topluluklar, kendilerine has bir hayat tarzı oluşturmuşlardır. Bu kültürün yaylak ve kışlak gibi kısa mesafeli ve mevsime bağlı göçleri, hayvan sayısı ve nüfusun artışına bağlı olarak zamanla daha bol su ve otun bulunduğu otlakları hedefleyen uzun mesafeli göçlere dönüşmüştür. Buna imkan sağlayan unsur ise, at ve araba olmuştur. Bunlardan at, daha önceleri evcilleştirilen ren geyiği, keçi, koyun gibi hayvanların aksine, binek hayvanı olarak kullanılmış, hızı, kuvveti, çevikliği ve diğer özellikleri ile insan topluluklarına uzun mesafeli göç imkanını vermiştir.⁵⁹ Böylece Orta Asya bozkırlarında Afanesyevo'dan itibaren izleri görülmekle beraber, yaygın olarak Andronovo kültür bölgesinde rastlanan "atlı göçebe kültür" doğmuştur.⁶⁰

b) Atlı Göçebe Kültür ve Özellikleri

Orta Asya'nın kültür kronolojisini gösteren bu ilk kültürler, genellikle Rus arkeologlar tarafından ortaya çıkarılmış ve bu araştırmacılar ortaya çıkardıkları

⁵⁸ Yusuf Halaçoğlu, "Türk Tarihi Üzerine Çalışmalar", *Türkler*, I., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.57.; Koca, a.g.e., s.15.

⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Ali Abbas Çınar, *Türklerde At ve Atçılık*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1993., s.13-14.

⁶⁰ Diyarbakirli, a.g.e., s.7.

arkeolojik malzemeyi genellikle buluntu yerlerinin adlarıyla tanıtip değerlendirmişler, ancak bu kültürlerin hangi millete ait olduğu konusunda herhangi bir bilgi vermemişlerdir.⁶¹ Ancak birçok araştırmacı, bunların Türklerle veya prototürklerle bağlantılı olduğunu ileri sürmektedirler.⁶² Bu iddianın en önemli dayanaklarından birisini ilk kültür bölgelerinden rastlanan “atlı göçebe kültür” buluntularının, daha sonraları Türk adını alan topluluklarda da görülmesidir. Öyle ki atlı göçebe kültür, Orta Asya bozkırlarda en örgütlü ve ideal şekline Hunlar ve daha sonraki Türk devletleri ile kavuşmuştur. Bu benzerlik veya devamlılığa dikkat çeken bazı araştırmacılar, “bu atlı göçebe kavimlerin M.Ö. 500’lerden itibaren Türk adı ile anılan topluluklarla aynı olması gerektiği” görüşündedirler.⁶³

Orta Asya’nın coğrafi özellikleri ve iklim, bu coğrafyada yaşayan bütün toplulukları olduğu gibi Türklerin de sosyo-ekonomik ve kültürel hayatlarını etkilemiştir. Hatta bu coğrafyada şekillenen atlı göçebe kültürün öncüsü ve en güçlü temsilcisinin Türkler olduğu görülmektedir. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi Türkler, atlı göçebe kültür kalıbı içinde kendilerine has maddi ve manevi unsurlarla şekillenen bir Türk kültür ve medeniyeti oluşturmuşlardır ki buna “Türk Bozkır Kültürü” adını vermek mümkündür.

Göçebeliğin kültür ve yaratıcılık konusunda kabiliyetsiz oldukları inancı, günümüzde “kara bir efsane” olarak nitelendirilmekte ve bozkır göçebelerinin insanlık tarihi ve kültüründe en az Avrupalılar, Çinliler, Mısırlılar, Persler, Aztek ve İknalar kadar rol oynadıkları kabul edilmektedir.⁶⁴ Bu göçebe⁶⁵ (nomad) kültürün

---

⁶¹ Sakaoğlu, a.g., s.15-16.

⁶² Toplu bilgi için bkz., Wilhelm Koppers, “Etnolojiye Dayanan Cihan Tarihinin Işığı Altında İlk Türklük ve İlk İndo-Germenlik”, *Türkler*, I., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.323; Emel Esin, *Türk Kültür Tarihi-İç Asya’daki En Erken Safhalar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 1997, s.4.; Emel Esin, “İç Asya’da Milattan Önceki Bin Yılda Türklerin Atalarına Atfedilen Kültürler”, *Türkler*, I., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.495.; Şaban Teoman Duralı, “Tarihte Türklüğün Oluşması”, *Türkler*, I., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.342.

⁶³ Tuncer Baykara, “Türklüğün En Eski Zamanları”, *Türkler*, I., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.291-294, 305.; Mümin Köksal, “Orta Asya’nın Paleocoğrafik Evrimi ve insan Topluluklarına Etkisi”, *Türkler*, I., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.484. (Buna karşılık bazı araştırmacılar ise, “aynı tabiat şartlarının, insanlar için hemen hemen aynı ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçları ortaya çıkardığı dolayısıyla yapılan alet veya malzemenin aynı veya benzer olmasının doğal olduğu” düşüncesindedirler. Bu araştırmacılara göre, “yaşadıkları dönemden çok sonra kayıtlara geçmiş bilgilerden, geçmişe yönelik sonuçlar çıkarmak bazı hatalar doğurabilir.” Özkan İzgi, “Orta Asya’nın En Eski Kültürleri ve Çin Medeniyeti İle İlişkileri”, *Türkler*, I., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.464.)

⁶⁴ Gumilëv, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, s.95.

dünya tarihine damgasını vurmuş iki önemli özelliği vardır. Bunlardan biri, hayvan yetiştiriciliğini geliştirmek ve yaymak suretiyle iktisadî; diğeri ise olağan üstü devlet kurma kabiliyetine yönelik sosyal özelliklerdir. Birinci noktanın önemi, avcılık ve devşiricilik gibi yalnız alan, karşılığında bir şey üretip vermeyen asalak ekonomi yerine, insanları üretici konumuna sokmasından kaynaklanmaktadır. İkinci noktanın önemi ise insanları basit yığınlar halinden çıkarıp sosyal ve hukukî kaidelere bağlamak suretiyle iktisadî, içtimaî, askerî ve siyasî bir teşekkül ruhunu vermesidir.⁶⁶

Bu iki özellik, göçebe hayat tarzının bir neticesidir. Çünkü yeme, içme, giyinme gibi temel ihtiyaçların karşılandığı hayvanlar, göçebe toplumun en değerli varlığı olup, bunların bir kısmı avlanarak bir kısmı ise ehlileştirilerek elde edilir. Bu noktada yabanî hayvanları ehlileştirmek, bitkilerin ehlileştirilmesinden daha üstün bir sanat olarak karşımıza çıkar. Üstelik, avcı ve toplayıcılar bir yana, çiftçiler bile ham mahsulü doğrudan doğruya elde ederlerken, göçebeler hayvanları ehlileştirdikten sonra da onları besler, yetiştirir ve sonuçta et, süt, yapağı vb. ürünler elde ederler. Diğeri bir ifade ile göçebe ekonomisi, bütünüyle kendi kendine yetme üzerine kuruludur. Bu yaşam biçimi, arkeolojik kanıtlardan anlaşıldığı gibi, küçük çapta madencilik ve metal işçiliğini de engellememiştir.⁶⁷

Diğeri yandan bu tür bir topluluğun gelişi güzel ve plansız bir şekilde dolaşması da beklenemez.⁶⁸ Zira hayvanlar için en uygun yerin seçilmesi gerekli olduğundan, kurak geçen yaz mevsimlerinde, sert ve soğuk geçen kış aylarında en elverişli muhitler aranır. Böylece göçebe toplum belli bir hedefe ve amaca yönelik olarak bir düzen fikriyle iç içe yaşar. Büyük sürülerin idaresi, geniş sahalarda ve çok güç şartlarda sürekli dolaşma, mera ve mülk hukuku bakımından kaçınılması imkansız olan çatışmalar, cemiyet içerisindeki fertlerde pratik zeka, cesaret, cemiyete

---

⁶⁵ Bugünkü dilimizde en çok kullanılan göçebe sözlüğün göç-oba'dan veyahut Farsça göç-âve'den geldiğini söyleyenler vardır. Fakat bu deyim, artık bugünkü dilimizde eski ve iyi manasını kaybetmiştir. Osmanlılarda, göçerevli, göçkün, göçkücü sözleri daha geniş olarak yayılmıştı. Ögel, a.g.e., s.5.

⁶⁶ Râsonyi, a.g.e., s.4-5.;

⁶⁷ Sinor, a.g.e., s.18.

⁶⁸ Gerek kışlak ve gerekse yaylağın eski Türkler'de, kesin töre ve gelenekler ile bir düzen altına alınmış olduğu görülür ki bu Osmanlı Devleti döneminde bile devam etmiştir. Ögel, a.g.e., s.1.

bağlılık şuurunu, hükmetme yetki ve becerisi, teşkilatçılık anlayışı ve askerî kabiliyeti geliştirir.⁶⁹

Bazı yazarların verdiği bilgiye göre, göçebeler otu ve suyu takip etmekle beraber tundra ve taygada oturanlardan farklı olarak büyük bir hızla toparlanabilirler ve uzun dönem bir arada kalabilirler. Başka bir ifadeyle, bozkırın, belirli bir alan içinde, nüfus taşıma gücü, tundraninkine de ormaninkine de üstündür.⁷⁰ Boy, boy ayrılmış olarak yaylalarda atlarını ve sürülerini yetiştiren insanların komşuları ve düşmanları da atlıdır. Herkes süratle hareket eder, her hadise süratle olur ve baskınlar, baş döndürücü bir sürat içinde olup biter. Aynı süratle teşkilatlanıp düşmanı karşılamak lazımdır. Cemiyet, buna göre düzenlenmiştir. Göz açıp kapayınca kadar, herkesin hazırlanmış ve yerini almış olması gerekir.⁷¹

Bozkır göçebesine bu sürat ve hareket kabiliyetini sağlayan başlıca unsur ise attır. Bazı yazarlar atın vatanının bozkır olduğunu ve bozkır insanının doğuştan süvari olduğunu söylemektedirler.⁷² Gerçekten de Türk bozkır kültürünün at üzerinde kurulduğunu söylemek mümkündür.⁷³ Türklerin atı evcilleştirmeleri ve diğer toplumların aksine fonksiyonel bir araç konumuna getirmeleri, dünya tarihi bakımından oldukça önemli gelişme olarak kabul edilmektedir. Nitekim Dünya tarihinde “atlı bozkır kavimleri” adıyla yerini alan medeniyetin öncüleri Türkler olmuşlardır.⁷⁴

Göçebe veya yarı göçebe hayat tarzını benimsemiş olmalarına rağmen, Türkler arasında tarım ve yerleşik hayatın mevcut olduğu da bilinmektedir.⁷⁵ Nitekim bazı bilim adamları tarafından Türklere ait ilk kültür merkezi olarak kabul edilen Andronovo kültüründen itibaren, Türkler arasında göçebe hayat tarzının yanında yerleşik kültüre ait özelliklere de sıkça rastlanır. Altay ve Sayan dağlarında hububat

---

⁶⁹ Gumilëv, *Muhayyel Hükümdarlığın İzinde*, s.37-38.

⁷⁰ Sinor, a.g.e., aynı yer.

⁷¹ Ögel, a.g.e., s.63-68

⁷² René Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. M. Reşat Uzmen, İstanbul 1999, s.15.

⁷³ Hatice Palaz Erdemir, “Yabancı Yazarlara Göre Türklere Savaş Ve Taktik”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.940.

⁷⁴ Keegan, a.g.e., s.277.

⁷⁵ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 1997, a.g.e., s.52

ziraatının en az üç bin yıldan beri yapıldığı arkeolojik kazılardan anlaşılmaktadır.⁷⁶ Hun çağından kalan ve çeşitli kültür çevrelerine ait olan buluntular, iskan ve yerleşmeye ait bir çok ipucu vermektedir. Bunun yanında yaylak hayatı dışında, kışın barınmak için evler inşa etmişler, evlerini dövülmüş çamurdan veya ahşaptan yapmışlardır. Hatta kurban sunmak için ev yaptıkları da verilen bilgiler arasındadır.⁷⁷

Hun çağında ziraat kültürüyle ilgili buluntularda tespit edilmiştir. Bunlardan en önemlileri, Selenga nehri ve Baykal gölü kıyılarındaki kazılar sırasında ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında çeşitli saban demirleri, muhtelif büyüklükteki oraklar, zahire saklamak için açılmış çukurlar, hububatı öğütmek veya ezmek için kullanılan toplar, bu kültürün en önemli eserleri arasında idi. Bulunan saban demirleri üzerinde Çin yazılarının bulunması kuzey Moğolistan'daki ziraat kültürü üzerinde Çin tesirlerine delil olabilir.⁷⁸

Göktürk çağına gelindiğinde yerleşik kültür ait bilgi ve buluntuların arttığı görülmektedir. Ele geçen bulgular arasında Göktürk çağından kalan ve müstahkem mevki olmak üzere inşa edilen kaleler dikkat çekmektedir.⁷⁹ Bu kaleler ve kugan-korugan adı verilen merkezler, Türk iskân hareketleri içerisinde kendisine has özelliklerle gelişen yerleşik hayat birimleri olarak göze çarpmaktadır.⁸⁰ Bundan başka mevsime bağlı olarak oluşturulan (yaz ayları için zaruri olan yaylak hayatı dışında) kışlaklar inşa edilmiştir. Çin kaynaklarına göre Göktürk hakanlarının sağlam meskenlerden kurulu merkezleri vardır. Esasen Türk hükümdarlarından biri yaylakta, öteki vadi ve su kıyılarında olmak üzere iki merkezleri bulunmakta ve bu ikincisi evlerden oluşmaktadır. II. Göktürk Devletinin kışlık başkentinin Orhun Kitabelerinin bulunduğu yerde bir şehir olması muhtemeldir. Zira bu kitabelerdeki mesaj ve öğütlerin dağ başına, ıssız yerlere dikilmesi bir anlam ifade etmemektedir. Yine kitabelerde kurgan ve balık adlarıyla anılan iskan bölgeleri ve şehirler mevcuttur.⁸¹

Göktürklerde ziraat hayatı ile ilgili de bilgiler bulunmaktadır. Özellikle Bilge Kağan'ın amcası Kapağan Kağanın büyük bir "ziraat reformu" ile meşgul olması,

⁷⁶ Kafesoğlu, a.g.e., s. 329

⁷⁷ Kafesoğlu, "Kültür ve Teşkilat", *Türk Dünyası El Kitabı*, C.I., TKAE Yay., Ankara, 1992., s. 219.

⁷⁸ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. II, Ankara, 1991, s.88

⁷⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, TDAV Yay., Ankara 1998., s.173 vd.

⁸⁰ Tuncer Baykara, *Türk Kültürü Araştırmaları*, İzmir 1997, s. 44-45.

⁸¹ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.322-323.

Göktürk ülkesinde ziraatı geliştirme ve teşvik etme yolunda gayret sarf ettiği bilinmektedir. Atlı ve savaşçı Türklerin elinde ne iyi cins hububat tohumu, ne ziraat aletleri, ne de bunları ekip biçecek çiftçilerin olmaması, Kapağan Kağan'ın Çin'den iyi cins tohum ve ziraat aletleri istemesine sebep olmuştur. Kağanın bu isteğinin Çin tarafından reddedilmesi üzerine, tarihte "Tohum Savaşları" adıyla geçen savaşlar başlamıştır. Kapağan Kağan'ın Çin ile yaptığı 696 tarihli antlaşmanın bir maddesi, Çin'in Göktürlere 3 bin ziraat aleti ile 100 bin hu (aşağı yukarı 1250 ton) tohumluk darı teslim etmesi hükmünü taşımaktadır.⁸²

Türkler'in şehirlerde daha ziyade asker ve idareci olarak yaşadıklarını görülmektedir. Bunun sebebi yerleşik hayata geçtikleri, şehirlerde oturdukları taktirde siyasi hakimiyetlerini kaybedeceklerine, varlıklarını koruyamayacaklarına inanmalarıdır. Nitekim Tonyukuk, yerleşik hayata geçmeyi düşünen Bilge Kağana bunu açıkça ifade etmiştir. Faruk Sümer'in belirttiğine göre şehirlerde oturarak devletlerini oradan idare etmeye başlayan ilk Türk hükümdarları Türgiş kağanlarıdır.⁸³

Eski Türklerde yerleşik hayatın en yaygın olduğu devlet Uygurlardır. VIII. yüzyılın sonunda Doğu Türkistan şehirlerine yerleşmeğe başlayan Uygurlar, 795 senesinin sonunda Turfan, Kuça, Karaşar, Beşbalıg gibi şehirler kurmuşlardır. Bunda şüphesiz Mani dininin etkisi olmuştur.⁸⁴

Türk şehirleşmesinin yerleşik hayat özentililiği olmadığına dikkat çekmek gerekir. Zira sadece istemekle şehir kurulamayacağı gibi, bunun için gerekli olan şartları (yoğun ziraî kültür, köylerin varlığı vs.) Türkler taşımamışlardır. Bununla beraber -önceden mevcut olup Türklerin sonradan çeşitli sebeplerle yerleştikleri şehirler hariç- savunma ve mevsim şartlarına bağlı olan bir iskan hareketi, kendiliğinden şehir aşamasına dönüşmüştür denilebilir. Dolayısıyla bu özelliği Batı şehirleşmesi veya medeniyeti şablonuyla değil, bizzat Bozkır Türk Kültürünün bir

---

⁸² Ögel, a.g.e., s.34

⁸³ Faruk Sümer, *Eski Türkler'de Şehircilik*, TTK Yay., Ankara 1991, s.18-20.

⁸⁴ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 172, 173. (Uygur şehirlerinin diğer bir özelliği de büyük ticaret yollarının uğrak noktası olmalarıdır. Fakat yeni deniz yollarının keşfedilmesiyle birlikte eski ticaret yolları önemini kaybetmeye başlamış ve bu durum Uygur şehirlerinin öneminin azalmasına neden olmuştur. Sonunda eski canlılığını kaybeden bu şehirleri zamanla boşalmış ve yerlerini kum örtülerine bırakmışlardır. Günümüzde sadece Ordubalık şehrinin (Karabalasaganun yanında) bazı kalıntıları mevcuttur. Kafesoğlu, a.g.e., s. 309, 310.)

gerçeği, tabii gelişimi olarak ele almak gerekir. Gerek Hun gerekse Göktürk Kağanlarından bazılarının şehir hayatına geçmeyi ve din değiştirmeyi düşünmelerine rağmen, bu çağlarda kitlelerin yerleşik hayata yoğun olarak geçtikleri söylenemez.⁸⁵

Türklerin göçebe hayatı tercih etmelerinde şüphesiz coğrafya ve iklim etkili olmuştur. Fakat bu hayatı kendi arzu ve istekleri ile seçtikleri ve tarım imkanı olan bölgelerde bile bu hayat tarzını devam ettirdiklerine dair bilgiler mevcuttur.⁸⁶ Bu durum Türk tarihinin sadece ilk dönemlerinde değil, İslami dönemde de devam etmiştir. Nitekim XI. yüzyılda göçebe Oğuzların şehirlerde yaşayanları hor ve hakir gördükleri ve bu yüzden onlara yatuk (tembel) dedikleri bilinmektedir. Yatuklar'a mücadele etmeyen, savaş gücünü yitirmiş insanlar gözüyle bakılmıştır. XIV. yüzyılda Yakınoğu Moğollar'ı arasında, Moğol'un şehirlerde oturmamasıyla ilgili "Cengiz Han'ın yasasına dayandırılan" kuvvetli bir inanç yaygındır. XV. yüzyılda Akkoyunlu Devleti kurucusu Kara Yülük Osman Bey'in oğullarına; "sakın oturarak yaşayışa geçmeyiniz, çünkü beylik ve hakimlik yörüklük ve Türkmenlik hayatı geçirmekle olur" dediği bilinmektedir.⁸⁷ Bütün bunlar Türklerin göçebeliği sadece coğrafya veya iklimin zorlamasıyla değil, bir hayat tarzı olarak benimsediklerini göstermektedir.

2- Türklerde Savaş ve Savaşçılık

Tarih boyunca bütün milletler kendilerini diğer milletlerden farklı kılan özelliklere sahip olmuş ve bu karakteristik özellikleriyle tanınmışlardır. Toplumları meydana getiren insanların irkî ve antropolojik özellikleri, hayat tarzları, dini inanış ve anlayışları, eğlence ve törenleri, kullandıkları kap kacaklar, silahlar ve araçlar onları birbirinden ayıran faktörler olmuştur. Sümerlerin yazıyı icat etmeleri, eski Mısırlıların inşa ettikleri piramitler, Fenike ve Venediklilerin gemicilikleri ve deniz ticaretindeki ustalıkları, Greklerin üzüm ve şarap üreticiliğindeki maharetleri, Romalıların sahip oldukları topraklar üzerinde uyguladıkları usta siyaset bu toplum ve

⁸⁵ Kafesoğlu, a.g.e., s. 324-325

⁸⁶ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, I, Ankara 1991, s.63-68.

⁸⁷ Sümer, a.g.e., s.18.

devletleri diğerlerinden ayıran ve dünya kültür ve medeniyet tarihine damgaları vuran belirleyici vasıflardır.⁸⁸

Dünya tarihinde askerî kültür ve harp sanatı açısından dikkat çeken milletlerin başında da Türkler gelir. Türk milletinin tarih boyunca elde etmiş olduğu siyasî ve askerî başarılar bunun en belirgin göstergesi olduğu gibi, Türklerin askerlik sanatındaki ustalıklarından, savaşlarda uyguladıkları taktik ve stratejilerden, sahip oldukları gelişmiş silahlardan ve bu silahları kullanma konusundaki ustalıklarından bahseden muasır kaynaklar da bu gerçeği açık bir şekilde ortaya koymaktadır.⁸⁹

Türk devlet ve toplum hayatında askerlik ve savaş mefhumların birinci derecede öneme sahip olduğuna dikkat çeken araştırmacılar Türkleri “doğuştan asker” veya “savaştan doğan ve fetih için örgütlenen bir topluluk” olarak nitelendirmişlerdir.⁹⁰ Türk düşüncesinin mitolojik temellerini bulduğumuz Türk Destanlarında ve ilk dönemlere ait yazılı metinlerde kendilerini “Cihan Fatihi” sıfatıyla özdeşleştiren Türklerin, ilk devirlerden itibaren geliştirdikleri askeri kültür ve savaş geleneği, hem toplumsal hem de bireysel faaliyetlerin özüdür denilebilir.

Savaş göçebe toplumlar için güçlülüğün kanıtlanmasından çok yaşamın sürdürülmesi için yapılan bir faaliyet, önemli bir geçim kaynağı oluşturur. Dolayısıyla göçebe Türk toplulukları için savaşın ekonomik boyutunun da önemi büyüktür. Buradan hareketle bazı yazarlar Türkler için savaşı “bir üretim kaynağı, gelir genişlemesi” olarak değerlendirmişlerdir.⁹¹ Bu yüzden göçebe saldırganlığını anlaşılabilir bir barbarlık güdüsüyle, ilkel bir “öldürme eğilimi”yle veya “savaş severlik”le açıklamak yerine somut ve anlaşılabilir koşulların güdümlendiği davranış olarak yorumlamak daha makul görünmektedir.⁹²

---

⁸⁸ Erdemir, a.g.m., s. 938.

⁸⁹ Toplu bilgi için bkz., Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1946., s.100 vd.; Rásonyi, a.g.e., s.62-64.; Ahmet Caferoğlu, “Tarihte Türk Askeri Benliği”, *Türk Kültürü*, Yıl. II, Sayı.22 (Ordu Sayısı), Ağustos 1964, s.28-32.; Abdulkadir İnan, “Eski Kaynaklarda Türk Ordusu”, *Türk Kültürü*, Yıl.II, Sayı.22 (Ordu Sayısı), Ağustos 1964, s.125-128.; Oktay Aslanapa, “Tarih Boyunca Türk Ordusuna Ait Tasvirler”, *Türk Kültürü*, Yıl. II, Sayı.22 (Ordu Sayısı), Ağustos 1964, s.75-87.; Şerif Baştav, “Eski Türklerde Harp Taktiği”, *Türk Kültürü*, Yıl. II, Sayı.22 (Ordu Sayısı), Ağustos 1964, Erdemir,a.g.m., s.938 vd.

⁹⁰ Mevlüt Bozdemir, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, AÜSBF. Yay., Ankara, 1982., s.4.

⁹¹ Bozdemir, a.g.e., s.12

⁹² İlkel, göçebe toplumlarda şiddet ve savaş eğilimi hakkında bkz., Erich Fromm, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökeni*, Birinci Kitap, İstanbul 1993, s.195.

Türkler için geniş ülke sınırları korumanın ve düşmanlara karşı koyabilmenin tek yolu, sağlam bir askerî terbiye ve eğitim ile üstün silahlara sahip olmaktır. Bunun içindir ki Türklerde en üst düzeyde gelişen sanayi ve sanat, demircilik ve silah yapımıdır.⁹³ Büyük ölçüde ve çağın göre daima yüksek bir harp sanayine sahip olan Türkler, geliştirdikleri kendilerine özgü bir harp taktiği ile de diğer toplumlar üzerinde tartışmasız bir üstünlük sağlamışlardır.⁹⁴

Mevlüt Bozdemir “Türk Ordusunun Tarihsel Kökenleri” hakkında yaptığı araştırmasında Türklerdeki savaş mefhumunun sosyo-ekonomik ve kültürel boyutuna, eski Türk yazıtları üzerinde yaptığı bir araştırmayı örnek vermiştir. Buna göre, eski Türk yazıtlarında ilk dikkati çeken olgu savaş olgusudur. Öyle ki çoğu zaman mezar taşı olan bu yazıtların neredeyse bir çeşit savaş tutanağını andırdıkları söylenebilir. Sadece iki yazıtta (Kültekin ve Bilge Han) yaptığımız bir sayımda (15 sayfa) 150’ye yakın (148) savaş olayına rastlanmıştır. Aynı araştırmacının Eski Türk yazıtlarında geçen askerî sözcük, deyim ve diğer anlatımlarla askerlik dışı sözcüklerin dökümü üzerinden yaptığı istatistiksel karşılaştırmada da askerliğin başat yeri açıkça görülmüştür. 43 Orhun ve Yenisey yazıtında geçen toplam 1300’e yakın (1299) sözcükten oluşan bu yazıtlar sözlüğü üzerinde yapılan incelemede askerliğin ana etkinlik dalları içinde tartışılmaz bir üstünlük taşıdığı anlaşılmaktadır.⁹⁵

Bu durum, Türk milletinin tarih boyunca kurmuş olduğu devletlerin en belirgin özelliği olarak “ordu-millet” ve “ordu-devlet” anlayışlarını da beraberinde getirmiştir.⁹⁶ Zira özellikle Türk tarihinin ilk dönemlerin hemen her Türk savaşa hazır olduğundan ve askerliğe özel bir meslek gözü ile bakılmadığından, savaşçı ve halk kavramları Türkler için aynı şeyi ifade etmiştir.⁹⁷ Diğer bir ifade ile Türk ordusu, hayat tarzı gereği sürekli bir savaş hazır halde olan Türk halkından (kadın-

⁹³ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, İkinci Baskı, Sadeleştiren. Yalçın Toker, İstanbul, 1995, s.317-318.

⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz., Şerif Baştav, “Eski Türklerde Harp Taktiği”, *Türk Kültürü*, II., Sayı.22, Ankara, 1964, s.30-48.; Ayrıca bkz., Necati Ulunay Ucuşsatar, *Tarih Boyunca Türk Harp Sanatı Taktik ve Stratejisi*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1986.

⁹⁵ Bozdemir, a.g.e., s.13-14n.

⁹⁶ Türklerdeki Ordu-Millet anlayışı ve bütünleşmesi için bkz., Bahaeddin Ögel, “Türk Tarihinde Millet ve Ordu Bütünleşmesinin Nedenleri”, *Birinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler II*, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 225 vd.

⁹⁷ Gumilëv, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, s.103.

erkek, yaşlı-geç ayrımı yapılmaksızın) oluşmuş ve savaş için özel bir ordu kurulmasına gerek duyulmamıştır.⁹⁸

Türklerde savaş ve savaşçılık mefhumunun kendi iç dinamikleri ile bağdaşmayan hiç bir amaç, hatta dinin etkisi altına girmediğini söylemek mümkündür. Nitekim tarihleri boyunca birden çok din değiştiren Türklerin, savaşa karşı olan bazı dinleri de kabul etmelerine rağmen, bu dinlerin “barışçı” esasını benimseyemedikleri, bu anlamda yaşanan din-savaşçılık çatışmasında savaşçılığı tercih ettikleri görülmektedir. Eski Türk toplumlarında askerilik ruhu o denli güçlüdür ki ona diğer bütün gelenek ve değerlerin üstünde bir yer verilmekte; çatışma durumunda ise askerilik mutlaka egemen olmaktadır. Böylece benimsenen dinler başka toplumlarda olduğu gibi savaşçı gelenekleri ve değerleri zayıflatamamıştır. Bunun en güzel örneği zaman zaman Türkler arasında rağbet gören Budizm ve Maniheizm’dir. Türklerin iç dinamiklerine uymayan çeşitli esasları olan bu dinler ya Türkler arasında çok fazla yayılamamış ya da Türkler bu dinleri adeta Türkleştirmişlerdir. Barthold’un “Türkler gibi savaşçı halklar bir barış ve sevgi dinini bile savaş dinine dönüştürebilmektedirler” sözü, durumu açık bir şekilde oraya koymaktadır.⁹⁹

Buna karşılık Türklerin en eski çağlardan beri dinî inançlarının temelini oluşturan Göktenrı inancının ve Şamanlık geleneğinde savaşın, kahramanlığın, önemli bir yere sahip olduğu, hatta savaşta ölmek veya öldürmek eylemlerinin kutsallık derecesinde yüceltiildiği görülmektedir. Bu inanca göre her savaşçının öldürdüğü düşmanın, o savaşçı öldükten sonra onun hizmetine gireceği kabul edilir ve bunun için mezarların çevresine öldürdüğü düşman sayısı kadar balbal dikilir. Bir savaşçı ne kadar çok düşman öldürmüştü o kadar itibar sahibidir. Türkler için savaşta ölmek onur, hastalanarak ölmek ise utanılacak bir şeydir.¹⁰⁰

Türklerin İslamiyet’i kabul etmeleriyle beraber savaş ve savaşçılık mefhumları yeni bir şekil kazanmıştır. Gerek Kur’an’ın askerlik, savaş ve silahlarla

⁹⁸ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.281-282.

⁹⁹ Bozdemir, a.g.e., s.19.

¹⁰⁰ Aynı eser, s.20-21

ilgili hükümleri¹⁰¹ ve Hadisler, gerekse Allah ve din uğruna yapılan savaşlara katılanların cennetle müjdelenmesi, Türklerin eski inançlarıyla özdeşleşen bir özelliktir. Hatta bazı yazarlar bu hususların Türklerin İslamiyet'i kabul sürecini hızlandıran temel unsurlar olarak değerlendirmişlerdir.¹⁰²

642'de Sasanî Devleti'nin yıkılması, İslam sınırlarının Türkistan'a ulaşmasına ve Türkler arasında İslamlaşma hadisesinin başlamasına sebep olmuştur.¹⁰³ Ancak Arap fütûhâtının menfî karakteri, Türklerin İslamiyet'i tamamen kabul etmelerini ve müspet hizmet safhasını bir hayli gecikmiştir.¹⁰⁴ Bu ilk dönemde Türklerin, İslam ülkelerine "sızma" dediğimiz yolla girerek Emevîler döneminden itibaren askerî alanda görev yaptıkları¹⁰⁵ ve Bizans hududunda oluşturulan "Avâsım-Sûgûr" bölgesinin vazgeçilmez gazileri haline geldikleri bilinmektedir.¹⁰⁶ Nitekim döneme ait bir çok Müslüman yazar, Türklerin savaşçılıkları ve silah kullanmaktaki

---

¹⁰¹ "İslamiyet, doğuşunun ilk yıllarında müminlerden "Sabırlı olmayı, düşmanlardan daha sabırlı olmayı ve cihada hazır bulunmayı" (Ali İmran/200) istemiş; Hz. Muhammed savaşmak için yapılan baskılar karşısında savaş konusunda "henüz emir alınmadığını" bildirmişti. Nihayet Hicretin ikinci yılında, Bedir savaşı öncesi savaş emredilmiş (Tevbe/36) ve İslam dini Allah'ın emrettiği şartlar içerisinde savaşı yasal kabul etmişti. Artık insan hayatına, Müslümanlara ve İslam dinine düşmanlık besleyenlere karşı sabır göstermek yerine; "savaşanlarla, oturanların bir tutulmayacağı, savaşanların Allah katında mükafatlandırılacakları" (Nisa/95), "onlara karşı elden geldiğince kuvvet ve savaş atları hazırlanması" (Enfal/60) emrediliyordu. Kur'an ve Hadisler savaşı bir yandan doğal, yasal ve kutsal hak olarak ilan ederken diğer yandan savaşa hazırlayıcı, savaşta hareket tarzını belirleyici (Nisa/102) ve savaş araçları olan silahları tanıtıcı hükümler de getiriyorlardı. Silahlar hakkında Kur'an'da "Pek sert olan ve insanlara savaş araçları ve bir takım faydaları olan demir var ettik" (Hadid/25) denilerek silahların yapımında demirin önemine işaret edilmiştir. Silahlardan korunmada ise zırh üzerinde önemle durulmuştur. "Allah, yarattıklarından size gölgeler yapmış, dağlarda sığınacağınız barınaklar var etmiş, sizi sıcaktan koruyacak elbiseler harpte sizi koruyacak zırhlar vermiştir" (Nahl/81) ayetini getiren sureyi takip eden, bir diğer surede ise ilk zırhın yapılmasının kime ait ve ne için olduğu şöyle açıklanmıştır: "Davud'a sizin için zırh yapmak sanatını -sizi şiddet ve saldırıdan koruması için öğrettik. Bunun için şükrediyor musunuz?" (Enbiya/80)... Hz. Muhammed de hadislerinde savaş ve silah konusuna değinmiştir. Bir hadisinde "Evladınıza suda yüzmeyi ve nişan almayı öğretiniz" diyerek, çocuk yaşta bir spor olarak hazırlanmayı işaret ederken, gelecekteki bir savaş için "Her kim düşmanla karşılaşır da, ölünceye veya zafer kazanıncaya kadar sabır ve sebat ederse, kabir azabından emin olur." demiştir. Yine bir hadisinde "Ok atmak boş yere geçirilen zamanların en hayırlısıdır." öğüdü ile ok talimini öğütlemiş, bir diğerinde ise "Her kim nişancılıkta usta olur da, onu terk ederse Allah'ın nimetlerinden bir nimeti terk ve kaybetmiş olur." diyerek ok atmayı Allah'ın insanlara verdiği kutsal nimetlerden biri olarak değerlendirmiştir." Eralp, a.g.e., s.16-17.

¹⁰² Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul, 1998, s.13 vd.

¹⁰³ Zekeriya Kitapçı, *Türkistan'da İslamiyet ve Türkler*, Konya, 1988, s.87 vd.

¹⁰⁴ Bu durum Emevî yayımlıcağının menfî karakteri neticesinde gerçekleşmiştir. Turgut Akpınar, *Türk Tarihinde İslamiyet*, İstanbul, 1994, s.43-53; Zekeriya Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkler*, C.1-2, Konya, 1995, s.249 vd.; Turan, a.g.e., s.11; Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul, 1976, s.14 vd.

¹⁰⁵ Zekeriya Kitapçı, *Orta -Doğuda Türk Askeri Varlığının İlk Zuhuru*, TDAV Yay., İstanbul, 1987.

¹⁰⁶ Yıldız, a.g.e., s. 57 vd.

maharetlerinden övgü ile bahsetmişlerdir.¹⁰⁷ Bunlardan birisi olan Arap şair, el-Gazzi, Türkler hakkında “Onlar öyle bir kavimdir ki barışta karşılaşırlarsa melek olurlar; savaştıkları zaman ise ifrit kesilirler.” demekte; XI. yüzyıl şairlerinden Ebul Fityan ise “Türkler de insanlardan bir kısımdır. Ancak onlar en kuvvetli ve savaşta kırılması çok güç olan insanlardandır.” sözleri ile o dönem İslam toplumu içerisinde Türklerin yeri hakkında bilgi vermektedirler.¹⁰⁸

3- Savaş Taktiği

Türk savaş sistemi, sürat ve uzaktan savaş esasına dayanmaktadır. Bu esas, Türk silahlarının teknik özellikleri ve yapı formlarının şekillenmesinde de önemli bir rol oynamıştır.¹⁰⁹ Geniş bozkırlarda sürat ve hareket kabiliyeti kazandıran ata, okçu ve mızraklı savaşçıların bindirilmesi, onu vazgeçilmez bir savaş makinesi haline getirmiştir. Buna bağlı olarak gelişen ve ilk defa Türkler tarafından kullanıldığı bilinen gem ve üzengi¹¹⁰ gibi teknolojik öğeler de süvarinin atı rahatlıkla kontrol etmesini ve at üzerinde hareket kabiliyeti sağlamıştır. Bu sürat ve hareket aynı zamanda da Türk savaş stratejisinin temelini oluşturmaktadır.¹¹¹

Atın Türk kültür ve medeniyeti bakımından en önemli özelliklerinden biri savaş aracı olarak kullanılmasıdır.¹¹² Türkler atın sağladığı hareket üstünlüğü ve hızı kullanmak suretiyle sürekli saldırı, baskın ve kısa (yıldırım) savaş yöntemleri uygulamışlardır. Buna göre düşmana hiç beklenmedik bir anda saldırırlar ve karşı tarafın kendini toplamasına fırsat vermeden kaçarlar. Bu hareketin ardından kendilerini

---

¹⁰⁷ Bu dönemde Türkler hakkında Hz. Muhammed'den rivayet edilen Hadisler de ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri Kaşgarlı Mahmud'un rivayet ettiği, “Ulu ve yüce Tanrı diyor ki; Benim Türk adını verdiğim bir ordum vardır, Onu doğuda yerleştirdim. Herhangi bir kavime kızsam onların üzerine bu ordumu gönderirim.” hadis-i şerifidir. Ancak bu hadislerin sahih olup olmadığı konusunda ihtilaf söz konusudur. Buna rağmen bu rivayetler, İslam toplumunun Türklere gösterdiği teveccühü ve beklentileri ortaya koymasından anlamlıdır. Turan, a.g.e., s.15.

¹⁰⁸ Eralp, a.g.e., s.17.

¹⁰⁹ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Alparslan ve Zamanı)*, III, TTK Yay., Ankara 2001, s.267-268.

¹¹⁰ Gumilëv, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, s.113.

¹¹¹ Keegan, a.g.e., s.249.

¹¹² Çınar, a.g.e., s.22.

izleyen düşmanlarını Göbi çöllerinin ya da geniş steplerde yorup hırpaladıktan sonra da öldürücü ok ya da mızrak darbelerini indirirler.¹¹³

Bu savaş sisteminde üç aşamalı bir stratejinin uygulandığı görülmektedir. Bunlar yıldırma ye yıpratma, sahte geri çekilme ve pusuya düşürme ve imhadır.¹¹⁴ İlk aşamada düşmanın motivasyonunu bozmaya ve korkutmaya yönelik hareketler yapılır. Daha sonra küçük gruplar tarafından ani baskınlar verilir. Düşmanın yığınak merkezlerine, ileri karakol, keşif kolu, yol kavşakları, yiyecek ve malzeme depolarına yapılan keşif seferleri ve akınları da aynı işlevi görmektedir. Son olarak da uzaktan oklarla düşman maddi ve manevi bakımdan yıpratılır. Türk okçularının çok seri ve isabetli ok attıkları düşünülürse, bu aşamadaki başarının savaşın neticesi üzerinde oldukça etkili olduğu söylenebilir.

İkinci aşama ise, uzaktan savaşın sona ermesinden sonra orduların göğüs göğüse savaşa giriştikleri sırada uygulamaya konur. Savaşçılar, mızrak ve kılıç gibi yakın muharebe silahlarıyla düşmana saldırırken, bir yandan da düşmanın gücü ölçülür, eğer düşman güçlü bir şekilde mukavemet gösteriyorsa hızlı bir şekilde geri çekilme emri verilir. Geri çekilmede amaç, düşmanı yormak, ordu disiplinini, saf düzenini vs bozmaktır. Türk atlıları geri çekilme sırasında da geriye ok atarak düşmana kayıplar verdirebilirler. Bu safha düşman ordusunu pusuya düşürmek ve imha etmek için önceden belirlenen uygun bir yere çekilmesine kadar devam eder.

Üçüncü aşamada ise bataklık, çöl, uçurum kenarı gibi nihai noktada düşmana son darbe vurulur. Önceden belirlenmiş olan bu nihai noktada mevzilenmiş olan birliklerin de savaşa girmesiyle düşman ordusu kıskaç veya çember içine alınır ve kısa süre içinde imha edilir.¹¹⁵

Avrupa'nın Hunlarla tanıdığı bu taktik, Moğol, Selçuklu, hatta Osmanlı ordularının stratejilerinin prototipini teşkil etmiştir.¹¹⁶ Bu taktiksel anlayış, savaş sanatı bakımından diğer toplumları da etkileyen oldukça önemli gelişmelerin kaynağı

¹¹³ Şerif Başta, "Eski Türklerde Harp Taktiği", s. 41.; Bozdemir, a.g.e., s.21.

¹¹⁴ Koca, *Türk Kültürünün Temelleri*, II., s.99.

¹¹⁵ Koca a.g.e., s.100-102.; Keegan, a.g.e., s.274 vd.; Bu savaş taktiğinin savaş sanatı bakımından örnekleri için bkz.; Necati Ulunay Ucuzsatar, *Tarih Boyunca Türk harp Sanatı Taktik ve Stratejisi*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1986.

¹¹⁶ C.W.C. Oman, *Ok, Balta ve Mancınık (Ortaçağda Savaş Sanatı 378-1515)*, çev. İsmail Yavuz Alogan, İstanbul 2002, s.20.

olmuştur. Bu savaş taktiği, başta ok ve yay olmak üzere gelişmiş silahlar ve savaş atları, Orta Asya Türk devletlerinin ve başta Avrupa olmak üzere bir çok yerde varlık gösteren Türk kökenli kavimlerin böylesine geniş bir hakimiyet sahası oluşturmalarının en önemli sebebini teşkil etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK SİLAHLARI

Türklerin askerî başarılarından bahseden bir çok kaynak, Türklerin büyük bir maharetle kullandıkları silahlarından hayranlıkla bahsederler. Kaynakların ifadesine göre o güne kadar görülmemiş yapı ve teknik özelliklerine sahip olan bu silahlar, hareket ve sürat temeline dayanan Türk savaş taktiği ile bir bütün oluşturmuş ve böylece Türk atlıları, karşı konulmaz bir güç haline gelmişlerdir.

Eski Türk silahları sürat ve uzaktan savaş stratejisine uygun özellikler taşıyan hafif silahlardır. Özellikle erken dönem Türk tarihinde ağır silahların kullanıldığı bir savaşa veya uzun süreli bir kuşatmaya rastlanmaz. Ancak İslamî dönemle beraber Türk ordularında da ağır silahların kullanıldığına dair kayıtlara rastlanmaktadır.

Bunun dışında kale, şehir vb yerlerde düşman saldırısıyla karşılaşan, dolayısıyla savunma savaşı yapılan örnekler de yok denecek kadar azdır. Buna bağlı olarak Türklerin kullandıkları silahların genellikle saldırı amaçlı silahlar olduğu söylenebilir.

Türk savaşçılarının atlı savaşa uygun giysi ve silahlarla donatılmasına dikkat edilmiştir. Bu silahların başında ok ve yay gelir. Diğerleri ise kılıç, mızrak, gürz, bıçak, hançer, sapan, çomak gibi silahlardır. Bunların dışında korunma amaçlı zırh, tulga, kalkan gibi savaş aletleri de kullanmışlardır.

Dikkat edilecek olursa, bu silahlar tarihin her döneminde bütün toplumlar tarafından kullanılan silahlardır. Ancak bu silahlar yapı ve teknik özellikleri itibarıyla, her toplumda ayrı bir form ve şekil kazanmıştır. Türklerden bahseden muasır kaynakların ifadeleri, Türklerin savaşlarda kendilerine özgü bir taktik uyguladıklarını ve silahlarının üstünlüğünü ortaya koymaktadır. Şu halde Türk silahlarının yapı ve teknik özelliklerinin ortaya koyulması, hem bu silahlara orijinallik kazandıran hususlar, hem de geniş topraklardaki Türk hakimiyetini sağlayan unsurlar hakkında ipuçları verecektir.

A) HAFİF SİLAHLAR

1- Saldırı Silahları

a) Ok ve Yay

Asya'da ok ve yayla ilgili en eski buluntular Kuzey-Doğuda ve Sibirya'da ele geçmiştir. Şüphesiz bu buluntular, insanlık tarihinin ilk ok ve yayları değildir. Ancak teknolojik bakımdan oldukça gelişmiş olduğu gözlenen bu silahların, Avrupa, Kuzey Afrika ve diğer bölgelerde tespit edilen ok ve yaylardan önemli yapı ve teknik farklılıklarına sahip olduğu ve bu özelliğiyle okçuluk tarihinde bir evrime işaret ettiği görülmektedir.¹

Asya yayı, tek parça ağaç yayların aksine, kompozit (reflex) bir yapıya sahiptir. Ağaç, yayın iskeletini teşkil etmekle birlikte, kolların iç ve dış yüzleri boynuz ve sinir gibi organik maddelerle kaplanmıştır. Bu kompozit yapının Asya yaylarına kazandırdığı özelliklerden biri, yayın çok daha uzun ömürlü olmasıdır. Nitekim basit yayların, ağacın cinsi ne olursa olsun, kısa bir süre sonra kurumasına ve esnekliğini yitirerek işe yaramaz hale gelmesine karşılık, iyi ve bakımlı bir kompozit yayın iki yüz yıl kullanılabilirdiği görülmektedir. Bu yapı özelliği, yayların ve yayın bu özelliğine göre şekillenen okların daha kısa olmasına da imkan vermiştir. Bu ise okun daha uzağa atışına imkanı verdiği gibi, bu silahların at sırasında da rahatlıkla kullanılabilmesini sağlamıştır.² Ayrıca, yay kollarının iç ve dış yüzlerini kaplayan boynuz ve sinir oranı değiştirilerek yayın gücünü ve esnekliğini ayarlamak mümkündür.³

¹ Ünsal Yücel, *Türk Okçuluğu*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 1999, s.10.; Kompozit yayın ortaya çıkışı ve özellikleri hakkında farklı görüşler için bkz., Keegan, a.g.e., s.251-251.

² Türk okunun 700 metre mesafeyi atış yaptığı söylenmektedir. Gumilëv, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, s.113.

³ Hasan Basri Öngel, "Gelişim Sürecinde Erken İç Asya Türk Okçuluğu", *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 2 (2001), s.196.; Yücel, aynı yer.; Keegan, aynı yer.

Bu kompozit yayın menşei, birçok araştırmacının Türklerle irtibatlandırıldığı Asya bozkırlarının atlı göçebe kavimlerine dayanmaktadır. Geç Paleolitik (M.Ö. 35000-10000) çağdan itibaren kullanılmaya başlayan, daha sonra Mısır, Asur, Hitit, Roma ve Çin medeniyetlerinde farklı form ve özelliklerle kullanılan ok ve yay, en gelişmiş ve etkili haline Orta Asya bozkır kavimleri ile ulaşmıştır. Bundan dolayı bu kavimleri “okçu kavimler” olarak vasıflandıranlar olmuştur.⁴ Özellikle Türk kültürünün gelişme sahaları olarak bilinen başta Altay olmak üzere, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Doğu Türkistan gibi bölgelerde yapılan yüzey araştırmaları ve kazılarda ortaya çıkan ok ve yaylar, bu silahların atlı göçebe kültürün temel özelliklerinden biri olduğunu gösterir mahiyettedir.⁵ Yine bozkır kavimlerinden bahseden muasır kaynaklarda da ok ve yayın bozkır savaşçısı için önemi ve bu toplulukların askerî başarılarındaki rolü hakkında bilgi vermektedirler.

Ok ve yayın sağladığı üstünlük ile geniş topraklarda hakimiyet kurmuş ilk bozkır kavmi, İskitlerdir. Asur kaynaklarında “Aşguzai”, eski Yunan kaynaklarında “Skyth”, Çin kaynaklarında “Sai-Sak” ve Pers kaynaklarında “Saka” şeklinde anılan Sakalar (İskitler) Proto-Türk kavimlerin en önemli kolunu teşkil ederler.⁶ İskitlerin ok ve yay kullanmadaki maharetleri doğulu ve batılı bir çok kaynakta ifade edildiği gibi, arkeolojik bulgular da bunu teyit etmektedir.⁷ Hatta Pers kaynaklarının İskitler için kullandığı Sak(a)/Sa yani Saka kelimesinin⁸, bazı Türkçe kelimelerde görülen “s” ve “y” değişiminden hareketle, “yay” anlamına geldiği, bu toplumun ok ve yay kullanmadaki ustalıkları sebebiyle de onları ifade eden bir isim olarak kullanıldığı

---

⁴ Yücel, a.g.e., s.1-2.

⁵ Wilhelm Koppers, “Etnolojiye Dayanan Cihan Tarihinin Işığı Altında İlk Türklük ve İlk İndo-Germenlik”, *Türkler*, I., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.323; Emel Esin, *Türk Kültür Tarihi-İç Asya'daki En Erken Safhalar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 1997, s.4.; Emel Esin, “İç Asya'da Milattan Önceki Bin Yılda Türklerin Atalarına Atfedilen Kültürler”, *Türkler*, I., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.495.; Şaban Teoman Duralı, “Tarihte Türklüğün Oluşması”, *Türkler*, I., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.342.

⁶ Bu konudaki tartışmalar için bkz., İlhami Durmuş, *İskitler-Sakalar*, TKAE Yay., Ankara, 1993, s.41 vd.; M. Taner Tarhan, “Eskiçağda Kimmerler Problemi”, *VIII. Türk Tarihi Kongresi Bildirileri*, I, TTK Yay., Ankara 1979., 358-359.; Abdulhaluk M. Çay-İlhami Durmuş, “İskitler”, *Türkler*, I., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.575-588.; İlhami Durmuş, “İskitlerin Kimliği”, *Türkler*, I., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.620-625.

⁷ Grousset, a.g.e., s.25.

⁸ Gerek İskit gerekse Saka kelimeleri, bu kavmin muasır kaynaklarda zikredilen adıdır. Yoksa kendileri için hangi adı kullandıkları tam olarak tespit edilememektedir. Çay-Durmuş, “a.g.m., s.583.; Durmuş, a.g.m., s.622.

iddiası mevcuttur.⁹ Yine Heredotos, İskitlerden “atlı okçular” diye bahsetmekte ve İskitlerin “ok atarak savaştıklarından” bahsetmektedir.¹⁰

Ok ve yayın, sağdan veya soldan ya da at üzerinde dörtnala giderken geriye dönerek kullanılması, bu zor atışlara rağmen isabet sağlanması ve bu silahların İskitlere kazandırdığı üstünlük, o dönemin doğulu ve batılı yazarlarını oldukça etkilemiştir. Yabancı yazarların İskit ok ve yaylarından bu derece etkilenmeleri, bu silahların o güne kadar görmedikleri yapı özellikleri ve kullanımdaki ustalaktır.

Kül Oba kazılarında bulunan ve M.Ö. (4-5) yüzyıla ait İskit vazosu resmine göre, okçunun kiriş taktığı yayın başlarının dışa kıvrık, kabza kısmının ise içe doğru çökük olduğu görülmektedir.¹¹ aynı resimden anlaşıldığı kadarıyla İskit okçuları, yanlarında yedek yay da taşımaktadırlar.¹² Aiskhilos (M.Ö. 525-456) ile Sophokles’in (M.Ö.495-406) tragedyelerinde ve Grek vazo resimlerinde de reflex (kompozit) İskit yay ve okları oldukça fazla işlenmiştir. M.Ö. 5. yüzyıla ait bir Kilikya sikkesinde de yayına kiriş takan ve okun endamını inceleyen, uzun saçlarından ve sol göğüslerinden Amazon olduğu anlaşılan iki figür resmedilmiştir. İskit yayı taşıyan bu kadın savaşçıların, mükemmel birer okçu olarak ün yaptıkları, hatta at sırtında arkaya ok atabilmek için sağ göğüslerini dağlattıkları söylenir.¹³ Strabon ve Plinius gibi Antik Grek yazarlarının da Karadeniz’in kuzey sahillerini de İskit yayının formuna benzetmişlerdir.¹⁴

Kompozit İskit yayları, düz veya içe doğru kıvrık bir beden ile buna raptedilmiş iki kısa koldan ibarettir. At üzerinde kullanmaya elverişli olması için kısa yapılan (ortalama bir metre civarında) bu yayların yapı malzemeleri, ahşap, kemik, boynuz, sinir ve tutkaldır. Ok uçları, 40-70 cm uzunluğunda bir beden üzerinde yer

---

⁹ Durmuş, aynı yer.

¹⁰ Heredotos, *Heredotos Tarihi*, İstanbul 1973, IV, s.46.; Heredotos, bunun yanında okla ilgili çeşitli kültürel bilgiler ve çocuklara okçulukla ilgili verilen eğitimden de bahsetmektedir. Heredotos, a.g.e., IV., s.52. Ayrıca bkz.; Durmuş, a.g.m., s.624.; M. Taner Tarhan, “Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler”, *Türkler*, I., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.600.

¹¹ Yücel, a.g.e., s.243.

¹² Cahiz de Türk süvarilerinin iki, üç yay ve bu kadarda kiriş taşıdıklarından bahsetmektedir. El-Cahiz, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*, çev. Ramazan Şeşen, TKAE Yay., Ankara 1988, s.67.

¹³ İskit Amazonları hakkında bkz., Gökhan Tok, “Söylencelerin Kadın Savaşçıları: Amazonlar”, *Bilim ve Teknik*, TÜBİTAK Yay., Sayı. 404, Temmuz 2001, s.76-79.

¹⁴ Yücel, a.g.e., s.11.; Öngel, a.g.m., s.196-197.

almaktadır. Bunlar, kullanılma yerine göre ahşap veya kamıştandır. Demir ok uçlarına en eski İskit buluntuları arasında rastlanılmaktadır. Esas olarak, sert alaşımlı tunç ok uçları revaçtadır. Boyları, kullanılma cinslerine göre 2,5- 5 cm arasında değişmektedir. Bu okların av ve savaş okları olarak iki çeşidinin olduğu gözlenmektedir. Okdanlıkların ise kendine özgü bir formda yapıldıkları görülmektedir. Ahşap iskelet üzerine deri kaplanmış olan okdanlığın en büyük özelliği çift gözlü oluşudur. İç gözde yay, dış gözde ise oklar muhafaza edilmektedir. Okdanlığın aldığı ok sayısı 300 ile 400 civarındadır. En güzel örnekleri altın ve elektron kakmalı süslerle tezyin edilmiştir. Tasvirlerden ve mezarlardaki buluntulardan anlaşıldığı üzere, kılıç gibi bel kayışına, sol taraftan kalça üzerine asılmaktadır. At üzerinde ise, yine sol tarafta ve eğere asılı olarak kullanılmaktadır.¹⁵

Orta Asya bozkırlarında o güne kadar görülmeyen hakimiyet tesis eden Büyük Hun Devletinin kurulmasıyla Türkler için yeni bir dönem başlamıştır.¹⁶ Yazılı Türk tarihinin başlangıcı olarak kabul edilen Büyük Hun Devletinin, Orta Asya kavimlerini ilk defa bir bayrak altında toplaması bakımından büyük bir önemi vardır.¹⁷ Hunların oluşturduğu siyasî ve kültürel yapının, daha sonra Orta Asya'da hatta Ön Asya ve Avrupa'da kurulan Türk ve Moğol devletleri için bir model teşkil ettiği söylenebilir.¹⁸

Çin kaynakları, Çin'in kuzeyinde yaşayan ve bir çok araştırmacı tarafından "Hunların ataları" olarak kabul edilen bozkır kavimlerinin okçuluktaki başarıları ve "katinç" (kompozit) dedikleri yaylarının üstünlüğünü hayranlıkla dile getirmişlerdir.¹⁹ Kuzey komşularının okçu süvarileri ve özellikle "kartal

¹⁵ Tarhan, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler", s.600.

¹⁶ Hun Devletinin kuruluş tarihi hala tartışmalı bir konudur. Hunların Orta Asya'da "yeni bir halk" olarak ortaya çıkmaları, Çinle ilk münasebetleri ve siyasî teşekkül haline gelmeleriyle ilgili çeşitli tarihler verilmektedir. Ancak Hunların Çin ve diğer Orta Asya halkları ile M.Ö. XVIII. yüzyıla hatta daha eskiye giden siyasî, askerî, ticarî ve kültürel ilişkileri kabul edilmekle beraber, genellikle Hun Devletinin kuruluş tarihi olarak M.Ö. 318 yılı kabul edilmektedir. Bu konudaki tartışmalar ve Hunların erken dönem tarihleri için bkz., Bahaeddin Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981, s.1-112; Gumilëv, *Hunlar*, s.29-70.; Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.57-61.

¹⁷ Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s.43.

¹⁸ Gumilëv, *Hazar Çevresinde Bir Yıl*, s.203.; Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Ankara 2002, s.54.

¹⁹ Wolfram Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, TTK Yay., Ankara 1942, s.22, 35-39, 60-62, 95.

nişancı”²⁰ları karşısında çaresiz kalan Çin hanedanları çeşitli tedbirler almak zorunda kalmışlardır.²¹ Bir yandan “Çin Seddi”ni inşa etmişler²², diğer yandan ise askerî bir reform yaparak Çin ordularını, giyim, teçhizat ve sistem bakımından Hun tarzında örgütlemeye çalışmışlardır. Bu reform, Chou kralı Wu-ling’in M.Ö. 307 tarihinde yayınladığı bir emirnameyle ilan edilmiştir ki, at kültürü ve kompozit yayın bu reformlar ile Çinlilere geçtiği söylenebilir.²³

Hunlar hakkında bilgi veren arkeolojik buluntular, bu dönemde Türk ok ve yayları hakkında zengin bilgi vermektedir. Çin-Türkistan’ında, Kumtura’da, Kızıl’da, Bezeklik’te bulunan frekslerde okçu tasvirlerine rastlanmaktadır. Yayların kabzaları düz, başları uzun, düz ve keskin biçimde dışa kıvrıktır.²⁴ Yine Altaylarda ikinci Pazırık kurganında bir Hun savaşçısı için at şeklinde yontulmuş mezar taşının üzerine eyere asılı kılıç, kalkan ve yay resmedilmiştir.²⁵ Yine Katanda, Pazırık, Şibe kurganlarında, Güney Rusya’da Novogrigoryevka, ve Viyana’da Simmering’de, Aşağı Volga Bölgesinde, Macaristan’da Pecs-Üzsog Keszthely Gati Carnuntum, Mainz ve Simmering’de²⁶ ve Yenisey’in batısında²⁷ yapılan yüzey araştırmaları ve kazılarda Hun çağına ait bir çok ok ve yay buluntularına rastlanmıştır.

Hun çağında Türk ok ve yaylarını adeta bir efsane haline getiren Hun Devletinin gerçek kurucusu diyebileceğimiz Mete’dir. O, Çin İmparatoruna yazdığı mektuplarda, Hun birliğini “yay çeken kavimler” olarak nitelendirmiş ve her fırsatta Hunların bu önemli silahları kullanmadaki üstünlüklerine vurgu yapmıştır.²⁸ Kaynaklar Mete’nin 300.000’den fazla okçusunun olduğunu kaydetmektedirler.²⁹

---

²⁰ Diyarbakirli, a.g.e., s.11.

²¹ Çin sülale yıllıklarında da 6.yüzyıldan sonra, Uygurlara Çince Hui-ho yani şahin sürati ile dolaşan ve hücum eden dendiğini görülmektedir. Özkan İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen-Te’nin Uygur Seyahatnamesi*, TTK Yay. Ankara 1989., s.14

²² Ayrıntılı bilgi için bkz., Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s., 140-141.; Gumilëv, *Hunlar*, s.68-70.

²³ Hun ordu düzeninin Çin’e etkisi ve Çin’deki ordu, silah ve elbise reformu için bkz., Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.51-112

²⁴ Yücel, a.g.e., s.12.

²⁵ Diyarbakirli, a.g.e., s.197 vd.

²⁶ Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s.61-71, 103-105.; Diyarbakirli, a.g.e., s.109-113.

²⁷ Mikros Erdy, “Yenisey’in Batısındaki Hun Arkeolojik Kalıntıları”, *Türkler*, I., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.720-727.

²⁸ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.436.; Rásonyi, a.g.e., s.66.; Golden, a.g.e., s.49.

²⁹ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, TDAV. Yay., İstanbul 1988., s.87.

Türklerle özdeşleşen ıslık çalan veya vızıldayan okun mucidinin de Mete olduğu söylenmektedir.³⁰ Efsaneye göre, Hunların efsanevî tiginini (prensi) Mete, babası hakan tarafından komşu devlete rehin olarak verilir ve bu tutsaklıktan güçlkle kurtulur. Kabilesine geri döndüğünde, babası yiğitliğini ödüllendirerek emrine bir tümen yani on bin atlı tahsis eder. Ancak babasına kin beslemeye devam etmektedir. Emrindeki tümeni disiplinli bir şekilde yetiştirip, babasına darbe yapmayı düşünmektedir. Mete yalnızca bir hakan ya da komutan olmakla kalmaz. Bir gün vızıldayan veya ıslık çalan bir ok imal eder. Emrindeki askerlere bu okun kullanımını öğretir. Mete kendisinin vurabildiği her şeyi okçularından da vurmalarını ister. Bu emre uymayanlar idam edilecektir. Önce en sevdiği atına, sonra ise en beğendiği karısına ıslık çalan okunu atar. Duraklayan adamlarının hepsini idam ettirir. Babasının en güzel atını vurduğu zaman bir adamının dahi kılı kıpırdamayınca, istediği disiplin ve bağlılığı sağladığına inanır. Kırılmayacak bir disiplinin oluştuğunun güvencesiyle ıslık çalan okunu babasına atar. Adamlarının da tereddütsüz bir şekilde onu izlemesi üzerine atılan binlerce ok babasının vücudunu delik deşik eder. Böylece Mete, Hun tahtına geçmiş olur.³¹

Vızlayan okların, okun ucundaki kemiğe delikler açmak suretiyle yapıldığı görülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla sesli oklar, deliğin kenarına ayrılan hava akımı, metal iğne, ses bölümünün duvarları, ok shaftı ve ses çıkarma bölümünü bağlayan sinir bölümlerine ayrılmaktadır. Bir parça katı madde (çoğunlukla boynuz) bir torna tezgahında sıkıştırılıp, üzerinde ses bölümünü oluşturmak için bir ucundan delinmekte ve sonra istenilen şekle getirilmektedir. Ardından üzerine delikler açılarak, ses bölümüne havanın girmesini sağlayacak şekilde biçim verilmektedir. Bu delikler ve okun şekli sesin çıkmasını sağlamaktadır. Üç bölüm shaft üzerine

---

³⁰ Bahaeddin Ögel'in Çin kaynaklarından naklettiği "ıslık çalan okun mucidi" ifadesinden, okun türkler tarafından icat edildiği gibi bir anlam çıkarılmamalıdır. Burada kastedilen Mete'nin oklardan ıslık çıkararak nasıl atılacağını öğretmesidir. Bu özelliğin yeni bir teknik olduğu şüphesizdir. Bu durumda Mete'nin -daha önce kompozit Türk yayları için söylediğimiz gibi- önceden beri varolan ok teknolojisinde büyük bir yeniliğe imza attığı söylenebilir. bkz., Ögel, a.g.e., s.239., 436.; Gumilëv, *Hunlar*, s.79.; Rásonyi, a.g.e., s.66.

³¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*, TTK Yay., I, Ankara 2003, s.6-7; Lajos Ligeti, "Asya Hunları", *Attila ve Hunları*, Ed.Gyula Németh, Tercüme Eden. Şerif Baştav, DTCF. Yay., Ankara 1982, s.31-32.; Gumilëv, *Hunlar*, s.79.

yerleştirilir ve bazen sınırların bağlanması ile sabitlenir. Ses çıkarıcı uçların çoğunun kesit alanı yuvarlak olmasına rağmen, başka şekiller de kullanılır.³²

Ok ve yay, IV. yüzyılın sonundan itibaren Avrupa'da görülen ve bu bölgede son derece önemli olaylara sebep olan Avrupa Hunlarının da en önemli silahları olmuştur. Doğu Avrupa'da o güne kadar görülmemiş yapı özelliklerine sahip olan bu "sihirli silahlar"³³ hakkında bilgi veren kaynaklar, Hunların silahlarından özellikle de ok atmadaki becerilerinden ve Romalıların dahi bu üstün silahlara rağbet gösterdiklerinden hayret ve hayranlıkla bahsetmektedirler.³⁴

Avrupa'daki Hun varlığından geriye kalan arkeolojik buluntular arasında da Hunlara ait bir çok ok ve yay bulunmaktadır.³⁵ Hun yaylarının en güzel örneklerinden birine, hudut bölgelerinden olan Panonnia'da rastlanmıştır. Bu yay hemen hemen eksiksiz ve yedi parça halindedir. Avrupa yaylarının yardımıyla restore edilen bu yayın ölçülerinin aslına uygun olduğu söylenemez. III-V. yüzyıllara ait yaylar arasında en büyüklerinden olan bu yayın 180 santim boyunda olduğu tahmin edilmektedir ki bu büyüklük bir Hun muharibinin boyundan fazladır. Bu büyüklüğü fazla bulan uzmanlar, restorasyon sonucu ortaya çıkan bu ölçüyü, 160 hatta 140-150 santim olarak kabul etmişlerdir.³⁶

Sosyal yapısı değişikliğe uğramış olsa da Hunların bir devamı olan Göktürklerde de gelişmiş bir silah teknolojisi olduğu dikkat çekmektedir.³⁷ Bu teknoloji, Göktürk Kağanlığı'nın dağılışından sonra da orta Asya'da kurulan Türk devletlerinde devam etmiştir. Bu dönem boyunca (VI-X. yüzyıl) Eski Türklerin uzak mesafeli savaşlarda kullandıkları önemli bir silahlar, farklı tipli ok ve yaylar ol-

---

³² Diyarbakirli, a.g.e., s.119 (Resim:100) ; Eberhard, a.g.e., s.22.; Ögel, a.g.m., s.214.

³³ Şerif Baştav, "Avrupa Hunları", *Türkler*, I., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.882.

³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz., Péter Váczy, "Hunlar Avrupa'da", *Attila ve Hunları*, Ed.Gyula Németh, Tercüme Eden. Şerif Baştav, DTCF Yay., Ankara 1982, s.82.; Sándor Eckhardt, "Efsanede Attila", *Attila ve Hunları*, Ed.Gyula Németh, Tercüme Eden. Şerif Baştav, DTCF. Yay., Ankara 1982, s.126, 128.

³⁵ Macaristan ve Aşağı Volga bölgesindeki ok ve yay buluntuları için bkz., Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s.103-105.

³⁶ Baştav, a.g.m., s.882.

³⁷ Lev Nikolayeviçen Gumilëv, *Eski Türkler*, İstanbul, 2003, s.91.; Saadettin Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, TÜRKSOY Yay., Ankara 1997, s.124-125.

muştur.³⁸ Bunlar içinde en dikkat çekenleri şüphesiz “boynuzla süslenmiş yay” ve vızıldayan oklardır.³⁹

Ok ve yayla ilgili Orta Asya Türk yazıtlarında da oldukça zengin malzemeye rastlanmaktadır. Sulek köyünün yakınında bulunan Kara-yüs’de bulunan kaya resimlerinde, zırlı bir süvari ile okçu bulunmaktadır.⁴⁰ Podkamennaya’da mezar üzerine kazılmış bir av sahnesinde yine ok ve yay kullanan avcılar görülmektedir.⁴¹

Orhun Abidelerinde ise Türklerce bu derece önemli ve yaygın bir silah olan yay’a rastlanmamaktadır. Ok ise sadece iki yerde geçmektedir.⁴² Bu kayıtlardan okla ilgili belirleyici bir özelliğin çıkarılamayacağı malumdur. Ancak bu durum, okun Göktürklerde kullanılmadığı veya fazla önem verilmediği şeklinde yorumlanamaz. Nitekim diğer tarihî ve arkeolojik kaynaklar göstermektedir ki Göktürk çağında bir çok farklı ok ve yay tipleri kullanılmıştır. Orhun Abidelerinden anlaşıldığına göre bu dönemde Göktürk ordusunun üçte ikisi atlı birliklerden oluşmaktadır ki⁴³ bu atlı birliklerin, Türk tarihinin her devrinde hayranlık uyandırmış olan atlı okçular olduğunda şüphe yoktur.

Kitabelerde geçen ok kelimesinin Divan’da olduğu gibi “ok atmak” şeklinde değil de “ok urdu” şeklinde ifade edilmesi ve yayın hiç zikredilmemiş olması, bazı yazarlarda “kitabelerde ok adıyla zikredilen silahtan, el ile fırlatılan bir çeşit mızrağın kastedilmiş olabileceği” düşüncesini doğurmuştur.⁴⁴ Ancak “ok urmak” ifadesinin çeşitli kaynaklarda da “ok atmak” anlamında kullanıldığı görülmektedir.⁴⁵

³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz., Yuliy S. Hudyakov, “Eski Türklerde Silah”, çev. Dildar Atmaca, *Türkler*, III, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.468-470.

³⁹ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s.165.

⁴⁰ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, TDK. Yay., Ankara 1994, III.,s.16 ve 605.

⁴¹ Orkun, a.g.e., III., s.15.

⁴² *Kül Tigin Abidesi*, Doğu Cephesi, satır.33 ve 36. Kitabelerde bunun dışında “On Ok” ifadesi vardır ki, bu konuyla ilgili olarak ileriki bölümde bilgi verilecektir.

⁴³ Tonyukuk kitabelerde İteriş’in ordusuyla ilgili “iki ülügi atlığ erti, bir ülügi yadağ erti” yani “iki kısmı atlı, bir kısmı da yaya idi” demektir. *Tonyukuk Abidesi*, Birinci Taş, Batı Cephesi, satır. 4.; René Giraud, *Göktürk İmparatorluğu*, çev. İsmail Mangaltepe, Ötüken Yay., İstanbul 1999, s.163-137.; Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.282.

⁴⁴ Giraud, a.g.e., s.140-141.

⁴⁵ Mesela Dede Korkut Kitabında bu tür bir kullanım vardır. “Depegözün yağrına bir ok urdu. Ok kiçmedi, paralandı.” Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı (Metin Sözlük)*, TKAE Yay., Ankara 1964, s.89. (Dede Korkut Kitabı ile ilgili atıflar, Ergin bu kitabına ve DKK kısaltmasıyla yapılacaktır.)

Bunun dışında okun bir çeşit mızrak gibi kullanıldığına dair başka bir bilgiye sahip değiliz.

Ok ve yay, Göktürklerden sonra gerek Orta Asya'da gerekse Karadeniz'in kuzeyinde varlık gösteren Uygur⁴⁶, Kırgız⁴⁷, Uz, Peçenek ve Kuman⁴⁸ gibi Türk şubelerinin hepsinde en önemli silahların başında gelmiştir. Bu Türk şubeleri hakkında bilgi veren bütün muasır kaynaklar, bu kavimlerin okçuluktaki başarılarından uzun uzun bahsetmişlerdir.

Eski Türklerin "okçu millet" özelliği, İslamî dönemde de artarak devam etmiştir. Bunun en güzel göstergesi, İslamî dönem Türk kültür tarihinin temel kaynakları olan Divanü Lûgat-it-Türk, Kutadgu Bilig ve Dede Korkut Kitabındaki bilgilerden anlaşılmaktadır.

Divanü Lûgat-it-Türk'te ok ve yay hakkında oldukça geniş bilgi verilmektedir.⁴⁹ Bu bilgilerin çokluğu ve çeşitliliği, ok ve yayın bu dönemde de oldukça yaygın ve önemli bir silah olduğunu göstermektedir. Kaşgarlı Mahmud eserinin hemen başında "Türklerin okları dokunmaktan koruna bilmek için, aklı olana düşen şey..."⁵⁰ ifadesiyle, Türklerin okçuluktaki şöhretine de atıfta bulunmakta, adeta Türk gücü ile Türk oku arasında ilişki kurmaktadır.

"Ya"⁵¹ şeklinde telaffuz edilen yay ile ilgili verilen bilgilerden, bu dönemde de kompozit Türk yayının yapı özelliklerinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Buna göre yay, kavisli bir ağaç ile, boynuz veya kemik ve yaya sarılan sinirden ibarettir.⁵²

⁴⁶ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, TDAV. Yay., İstanbul 1988, s.174, 209.; Yücel, a.g.e., s.243.

⁴⁷ Uygur metinlerinde Kırgızların bu çağda 400.000 okçuya sahip oldukları kaydedilmektedir. Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s.188.; Diyarbakirli, a.g.e., s.174.;

⁴⁸ Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyullarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara, 1992, s.106.

⁴⁹ Divanü Lûgat-it-Türk'te kaydedilen silahlar ve özellikleri hakkında daha önce Reşat Genç tarafından araştırma yapılmıştır. Karşılaştırma için bkz, Reşat Genç, *Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, TKAE Yay., Ankara 1994, s.285-289; Ayrıca bkz., Aynı yazar, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 2002, s.224-227.

⁵⁰ *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, çev. Besim Atalay, I, TDK Yay., Ankara 1988. (Divanü Lûgat-it-Türk ile ilgili atıflar bu esere DLT kısaltmasıyla yapılacaktır)

DLT, I/3.

⁵¹ DLT, III/215.

⁵² Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, MEB, İstanbul, 1973., s.CCCLXI.; Yücel, a.g.e., s.242-243.; Öngel, a.g.m., s.194., 198-199.

Ayrıca bir çeşit tutkal da kullanılır ki Divan'daki kayıtlardan bu tutkalın, “yelim”⁵³ veya “yaruk”⁵⁴ (“yaru”⁵⁵) adı verilen balık tutkalı olduğu tahmin edilebilir. Divan'da yayın yapıldığı ağaçla ilgili olarak yalnızca “kürt” yani kayın ağacının ismi verilmektedir.⁵⁶ Yaya sinir sarmak işine, “ya singirlemek”⁵⁷ denmektedir. Yay kavsinin orta kısmı “bağır” veya “ya bağırı”⁵⁸ olarak adlandırılmıştır. Yayların bağır kısımlarına sırim manasında olmak üzere “toz”⁵⁹ sarılmakta ve böylece yayın daha sağlam olması sağlanmaktadır. “Ya bağırlamak”⁶⁰ ise, yayın “bağır” kısmını düzeltmek veya ayarlamak anlamına gelmektedir.

Divan'daki ifadelerden o dönemde Türkler arasında kullanılan birkaç çeşit yayın olduğu anlaşılmaktadır. Kompozit Türk yayından başka “karvı ya”⁶¹ denilen ince bir yaydan ve “yeten”⁶² adı verilen tahta yaylardan bahsedilmektedir. Tahta yaydan amacın ne olduğu anlaşılammakta ise de Reşat Genç bu yayın atıcılık eğitimi için kullanılabileceğini söylemektedir.

Divan'da Türk tarihinin başlangıcından günümüze kadar aynı adı koruyan okla ilgili de bir çok kayıt bulunmaktadır. Divan'daki ifadelerden okun hangi ağaçtan yapıldığına dair bilgi edinilmemesine rağmen⁶³, ok yapmak için kullanılan ağaçlara “koğuş”⁶⁴ denildiğini görmekteyiz. Bu koğuşların ok yapımı sırasında muhtemelen sağlamlaştırılmak için, yağlandığı anlaşılıyor ki, bu işe “kowşamak”⁶⁵ denmektedir. Okun ucundaki sivri demire ise “temürgen/temren”⁶⁶ veya “başak”⁶⁷ adı

---

⁵³ DLT, III/20, 70, 99, 108.

⁵⁴ DLT, III/20.

⁵⁵ DLT, III/24.

⁵⁶ DLT, III/343.

⁵⁷ DLT, III/407, 409.

⁵⁸ DLT, I/360.

⁵⁹ DLT, III/23.

⁶⁰ DLT, III/331.

⁶¹ DLT, III/239.

⁶² DLT, III/21.

⁶³ İleride görüleceği üzere Dede Korkut Kitabında kayın ağacından yapıldığına dair kayıtlar vardır. Bazı yazarlar da okların kayın ağacından başaka gürgenden de yapıldığını söylemektedirler. Faruk Sümer, “Oğuzlar'a Ait Destanî Mahiyette Eserler”, *DTCF*, XVII/3-4, Ankara 1959, s.432.; Gökyay, a.g.e., s.CCCLX.

⁶⁴ DLT, I/369.

⁶⁵ DLT, II/350

⁶⁶ DLT, I/522.

⁶⁷ DLT, I/378; II/14, 129.

verilmektedir.⁶⁸ Mevcut bilgilere göre başak veya temrenin ucunun delindiği ve henüz bir çubuk halinde olan okun ucunun bu deliğe sokulduğu bilinmektedir. Ok temreninin delinmesi işine “üştürmek” ve “üşmek”⁶⁹ denilmektedir. Kaşgarlı’nın “üşmek” (delmek) kelimesi dolayısıyla verdiği bilgiden okun makkapla delindiği anlaşılmaktadır.⁷⁰ Ancak ok’un ne amaçla delindiği bildirilmemektedir. Başağın ok ucu giren bu delikli kısmına ise “borı” veya “başak borısı”⁷¹ denildiği görülmektedir. Ayrıca, okun ağaç kısmı ile başağı iyice birbirine iyice bağlamak için, başağın üzerine de gelecek şekilde ince bir sırim sarılıyordu ki bu sırima da “tili”⁷² denmektedir. Bu arada bazı başak veya temrenlerin zehirli olduğu ve oklara “katutluğ ok”⁷³ adı verildiği anlaşılmaktadır. ancak zehirli okun Türkler tarafından erken dönemlerde kullanıldığına dair kesin bilgiler yoktur.⁷⁴

Ok’un arkasına yapıştırılan ve hedefe gitmesini sağlayan tüylere de genellikle “yüg”⁷⁵ denilmektedir. Divan’da yüğlerin hangi hayvanların tüylerinden yapıldığı zikredilmemektedir. Ancak bazı yazarlar, kuğu, kartal ve benekli güvercin tüylerinin kullanıldığını kaydetmişlerdir.⁷⁶ Genellikle üç adet olan ve okun hedefe isabetinde önemli rol oynayan bu tüyleri oka yapıştırma işine “yapçurmak” (yapşurmak)⁷⁷ veya “yelimlemek” ve yapıştırma işinde kullanılan tutkala “yelim”⁷⁸ denildiği anlaşılmaktadır. Aynı işlem için “yaruk”⁷⁹ veya “yaru”⁸⁰ nun yani balık tutkalının da kullanıldığı tahmin olunabilir.

Ok’a “yüg” ve “başak”tan başka, “sokım” denilen bir başka parçanın da konulduğunu görülmektedir. Kaşgarlı, “sokım” kelimesini “bir ağaç parçası çam

⁶⁸ Sümer, a.g.m., s.432.; Gökyay, a.g.e., s.CCCLX.

⁶⁹ DLT, I/202.

⁷⁰ DLT, I/166.

⁷¹ DLT, III/220.

⁷² DLT III/233

⁷³ DLT, II/284.

⁷⁴ Bununla beraber, bazı kaynaklarda Türklerin zehirli okla yaralanmaları zehiri emmek suretiyle tedavi ettiklerine dair kayıtlar bulunmaktadır. Gumilëv, *Muhayyel Hükümdarlığın İzinde*, s.298-302.

⁷⁵ DLT, III/217.

⁷⁶ Gökyay, a.g.e., s.CCCLX.

⁷⁷ DLT, III/97, 8, 108.

⁷⁸ DLT, III/20, 70, 99, 108.

⁷⁹ DLT, III/20.

⁸⁰ DLT, III/24.

kozası şeklinde kesilerek içi oyulur, üç tarafından delinerek okun üzerine konur”⁸¹ şeklinde açıklamakla birlikte, ne maksatla konduğunu kaydetmemiştir. Ancak anlaşıldığı kadarıyla “sokım”, Türklerin meşhur ıslık çalan oklarında kullandıkları, ses çıkarmaya yarayan parçadır.

Divan’da ok atma talimleri ile ilgili bilgilerde bulunmaktadır. Buna göre talimlerde başaksız (temrensiz) ok kullanıldığı görülmektedir. Ucunda başak (temren) yerine yuvarlak bir tahta parçası bulunan bu oklara “kalwa”⁸² ve “ulun”⁸³ gibi adlar verildiği görülmektedir. Bunun yanında , normal oklara göre daha hafif olan ve dolayısıyla daha uzaklara gidebilen bir ok çeşidinin olduğu da anlaşılmaktadır. Bu okun kullanılmasında atıcının sırtüstü yattığı ve bu şekilde iken oku fırlattığı ifade edilmektedir. Bu şekilde ok atmaya “curam”, atılan oka ise “curam okı”⁸⁴ denilmektedir.

Divan’daki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde mesleği sadece ok yapmak olan kimseler de bulunmaktadır. İyi ok atan kimselere, orduda ok (ve yay) ile savaşanlara ve mesleği ok yapmak olanlara “okçu”⁸⁵ denilmektedir. Ok ile nişan almaya “kezlemek” veya “kezgermek”⁸⁶, atıcılara “atım” veya “atım er”⁸⁷, okun başağının taşa veya başka sert bir şeye çarparak körelmesine “tıgılmak”⁸⁸, nereden geldiği veya kimin tarafından atıldığı belli olmayan oka ise “azuk ok”⁸⁹ denildiğini de bilinmektedir.

Divanda ok ve yayla ilgili olmak üzere ok ve yayların koyuldukları kaplardan da bahsedilmektedir. Bununla ilgili Divan’da “okluk”⁹⁰, “kiş”⁹¹, “kurugluğ”⁹², “kiş

---

⁸¹ DLT, I/397.

⁸² DLT, I/426.

⁸³ DLT, I/78, 148.

⁸⁴ DLT, I/412.

⁸⁵ DLT, II/198.

⁸⁶ DLT, II/196; III/300.

⁸⁷ DLT, I/75; III/379.

⁸⁸ DLT, II/14.

⁸⁹ DLT, I/66.

⁹⁰ DLT, I/100.

⁹¹ DLT, I/393, 457, 494; II/275, 333; III/126, 281.

⁹² DLT, I/501, 504.

kurugluğ”⁹³, “kurman”⁹⁴, “kiş kurman”⁹⁵ ve “yasıg”⁹⁶ gibi kelimeler zikredilmektedir.⁹⁷ Kaşgarlı bu kelimelerin değişik Türk toplulukları tarafından kullanılan kelimeler olarak kaydetmiştir. Bunlardan “kiş”in ok koymaya, “kurman”ın ise yay koymaya yarayan kaplar olduğu anlaşılmaktadır. Verilen bilgiye göre “kiş” kapaklı bir kaptır. “Kiş kurman” ise hem ok hem de yay konulan kaba verilen isimdir. Yine “yasıg” ve “kurugluğ” kelimelerin de Türk illerinde yay konulan kap için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yayın “kurugluğ” içine konularak yay için çok zararlı olan yağmur ve ıslaklıktan korunduğu anlaşılmaktadır.⁹⁸

Kutadgu Bilig’de de ok ve yayla ilgili kayıtlar mevcuttur. Ancak “kişileri her iki dünyada da kut’a (saadete) erdirmeye yarayan bilgi”leri konu edinen bu eserden⁹⁹, Türk ok ve yaylarının yapı ve teknik özellikleriyle ilgili malumat edinmek beklenemez. Bununla beraber bu silahların, XI. asır Türk devlet ve toplum hayatında yeri hakkında bazı ipuçları rastlamak mümkündür.

Eserde zanaat erbabı arasında okçu ve yaycılar da sayılmıştır.¹⁰⁰ İyi nişancı ve cesur olanların saray okçuları arasında girebileceğinden de bahsetmektedir.¹⁰¹ Yine Ögdilmiş’in Hakan’a okçuların her gün ve her an kapıda hazır bulundurulmaları

⁹³ DLT, I/504.

⁹⁴ DLT, I/444; III/16.

⁹⁵ DLT, II/444.

⁹⁶ DLT, III/16,50.

⁹⁷ Bazı yazarlar, Oğuzların/Türklerin pratik olmadığı için yay kabı kullanmamış olabileceklerini söylemektedirler. Bununla ilgili olarak da Tuğrul Beyin Nişabur’a giderken yayını kolunda taşıdığına dair bir kaydı delil olarak göstermişlerdir. Sümer, “Oğuzlar’a Ait Destanî Mahiyette Eserler”, s.432.

⁹⁸ Anlaşıldığı kadarıyla bir yay için en tehlikeli şeylerden biri yayın, özellikle de yay kirişinin ıslanmasıdır. Islanan yayı bir daha kullanmak çok zordur. Öyle ki yayları ıslandığı için savaş kaybeden devletler olmuştur. Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Alparlan ve Zamanı)*, III, TTK. Yay., Ankara 2001, s.269.

⁹⁹ Kutadgu Bilig’in mahiyeti ve Türk kültür tarihindeki yeri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., A. Dilaçar, *Kutadgu Bilig İncelemesi*, TDK Yay., Ankara 1988., s.145-198.; Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig I Metin*, TDK Yay., İstanbul 1947, s.VII-XLII.; Aynı Yazar, *Kutadgu Bilig II Tecüme*, TTK Yay., Ankara 1959. (Kutadgu Bilig ile ilgili atıflar Reşit Rahmeti Arat tarafından yayımlanan bu eserlere KB kısaltması ve beyit numarasıyla yapılacaktır)

¹⁰⁰ “Bunlar demirci, ayak-kabıcı, derici yahut cilacı, boyacı veya okçu ve yaycıdır.” KB, b. 4458

¹⁰¹ “İyi nişancı ve cesur ise, o okçu ve yaycı olur; doğru tabiatlı ise, mühürdar olur.” KB, b.4046.

gerektiği öğütlediği görülmektedir.¹⁰² Elçilerin özellikleri arasında da iyi okçu olmaları zikredilmiştir.¹⁰³

Kutadgu Bilig’de Türk savaş stratejisinde okçuların rolüyle ilgili de bir kayıt bulunmaktadır. Bu kayıta “askerin bir kısmını pusuya yatır, yaya okçuları harekete geçirerek (okçuları yürüterek), kendin önden koş.” denilmektedir.¹⁰⁴

Bunların dışında eserde ok ve yayın mecazî anlamlarda da kullanıldığı görülmektedir. Bu anlamda okla doğruluk¹⁰⁵, gençlik, ataklık¹⁰⁶ ve kader¹⁰⁷ arasında kurulan bağlantılar göze çarpmaktadır.

Türk kültür tarihinin bir başka önemli kaynağı olan Dede Korkut Kitabında da kahramanların silahları arasında ok ve yayın önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Ancak Dede Korkut Kitabında yer alan bu kayıtlardan ok ve yayın teknik özellikleriyle ilgili çok fazla bilgi edinilmemektedir. Ok ve yayın yapı ve teknik özellikleriyle ilgili olan bazı kayıtlar şunlardır¹⁰⁸:

Eserde geçen “demür yaylu Kapçak Melike kan kUSDuran”¹⁰⁹ ifadesinden, bir kısmı veya tamamı demirden yapılmış yayların olduğu anlaşılmaktadır. Ancak “demir yaylı” ifadesinin Türk devlet geleneği içerisinde bir sembol olarak da kullanıldığı, dolayısıyla bu ifadenin bir deyim niteliğinde olduğu da düşünülebilir.¹¹⁰ Yayın elle tutulan orta kısmına “kabza”¹¹¹, oku atan gergin tele ise “kiriş”¹¹²

¹⁰² “Doğancı, avcı ve okçuları da her gün ve her an kapıda hâzır bulundurmalıdır.” KB, b.2558.

¹⁰³ “Cirit oyununda mahir olmalı ve ok atmasını iyi bilmeli; kuşçuluk ve avcılıkta da başkalarına üstün gelmelidir.” KB, b. 2635.

¹⁰⁴ KB, b. 2370.

¹⁰⁵ “Güvenilir, doğru, sâdik, gözü ve gönülü tok, tabiatı da atılan ok gibi doğru olmalıdır.” KB, b.2885.; “Ok düz olmasa idi; doğru gitmezdi; insan doğru hareket etmezse, başkalarının esiri olur.” KB, b.2898.

¹⁰⁶ “Vücûdum ok ve gönülüm yay gibi idi.; şimdi vücûdum yay oldu; gönülümü ok yapmalıyım” KB, b.371.; “Boyum ok gibi idi, büküldü; ömür tükendi, vaktim geldi” KB, b.1099.; “Kayın gibi vücûdum ok gibi düz ve dik idi; şimdi yay gibi eğri oldu, eğdim, eğildim” KB, b. 6532.

¹⁰⁷ “Sakalın beyazlaşınca, ölüm geldi demektir; ok-yay, silâh ölüme karşı fayda vermez.” KB, b.3623.; “Temiz kalpli ve bu zemâne oku ile gönülü yaralanmış olan kimse ne der, dinle” KB, b.5430.; “Kimi yaratan Tanrıya karşı, düşman gibi, yayını kurup, ok attı.” KB, b.6397.; “Tanrı kime kötü bir tabiat vermiş ise, bu felek oku ona eziyet çektirir” KB, b.1983.

¹⁰⁸ Karşılaştırma için bkz., Arslan Ergüç, “Dede Korkut Kitabında Silah: Silah Çeşitleri ve Silahla İlgili Sözler Lügatçesi”, *Türk Kültürü*, Yıl.IV, Sayı.46, Ağustos 1966, s.884-889 (52-65); Sümer, “Oğuzlar’a Ait Destanî Mahiyette Eserler”, s.432.

¹⁰⁹ DKK, s.24.

¹¹⁰ Bu konuda ileriki bölümde bilgi verilecektir.

¹¹¹ “Beyrek yayı aldı çekdi, Kabzasından yay iki para aldı.” DKK, s.41

denmektedir. Bazı yazarlar, yayın kurulmasında ve çekilmesinde oldukça önemli olan “kiriş”in boyanmamış ham ipek ve deriden yapıldığı, kiriş için en uygun derinin ise gevşemeyen ve bükülmeyen derisi olduğunu söylemektedirler.¹¹³ Bazı yaylarının kirişinin daha sağlam ve kuvvetli olması için boğumlu yapıldığı¹¹⁴ söylenmektedir. Bazı yayların yapımında kompozit Türk yaylarının karakteristik özelliği olarak teke boynuzu¹¹⁵ ve bazı hayvan sinirlerinin kullanıldığı¹¹⁶ görülmektedir. Divan’da da geçen “toz” kelimesinin bu eserde de çokça geçmesi ve aynı işleve sahip olması, yani yayın kabzası (bağırı) üzerine sarılan sıırım anlamında kullanılması dikkat çekicidir.¹¹⁷

Yay kullanımıyla ilgili “yay kurmak” ifadesi, yayı çekip kirişi gererek ok atmaya hazır duruma getirmek¹¹⁸; “yay tartışmak”, yay kurmak suretiyle yarışmak, çekişmek¹¹⁹; “yay ufanması”, yiğitlerin kuvvet gösterisi için yay çekip parçalamaları¹²⁰; “yaydan dürsinmek” ise yayın kuvvetinden ve tesirinden korkmak, çekinmek¹²¹ anlamlarına gelmektedir. Dikkat çeken ifadelerden biri olan “yayın zarı zarı inlemesi”¹²² yayın düşmana karşı kullanılmak için sabırsızlanarak ses çıkarması, inlemesi ve “yedi kişi ile kurulan yay”¹²³ da yedi kişiyle kurulabilecek kadar sert ve kuvvetli yay anlamlarına gelmektedir.

Okla ilgili ifadeler gelince; yelege beyaz renkte olan ve hedefe giderken çok ses çıkaran, vızıldayan tesirli oklara “ak yelekli ötkün ok”¹²⁴; ok uçlarına

---

¹¹² “Depegöz’ün kendü kılıcı ile boynun urdı. Deldi yay kirişin takdı.” DKK, s.92 ; “Buğanun ardından irdi, yay kirişin boynına atdı.” DKK, s.94

¹¹³ Gökyay, a.g.e., s.CCCLXII.

¹¹⁴ “Buğa virüp aldığım boğma kirişüm.” DKK, s. 41.

¹¹⁵ “Erdil teke buynuzundan katı yaylu” DKK, s. 87.

¹¹⁶ “Dirse Han korkut sinirli katı yayın eline aldı” DKK, s. 8.

¹¹⁷ “Ağ tozluca katı yayını eline aldı” DKK, s. 12.; “Ağ tozluca katı yayun virgil mana” DKK, s. 19.; “Bir ağ tozlu katı yay aldılar” DKK, s. 27.; “Ağca tozlu katı yaydan dürsinmeyen” DKK, s. 73.; “Ağca u tozlu katı yayum zarı zarı inler” DKK, s. 98. “Ağ tozlu yayı gide oğlan” DKK, s. 97. gibi.

¹¹⁸ “Begil ne yay kurar idi” DKK, s. 93.

¹¹⁹ “Ağça tozlu katı yaylar tartışayduk” DKK, s. 98.

¹²⁰ “Yalancı oğlu Yaltaçuk yay ufandığına katı kakıdı” DKK, s. 41.

¹²¹ “Ağca tozlu katı yaydan dürsinmeyen” DKK, s. 73.

¹²² “Ağca tozlu katı yayum zarı zarı inler” DKK, s. 98.

¹²³ “Yidi kişi ile kurulur idi menüm yayum” DKK, s. 82.

¹²⁴ “Ağ yelekli ötkün okun mana virgil; Erden ere kiçüreyim senün için” DKK, s. 97.

“dermen”¹²⁵; kayın ağacından yapılmış, ucu kargı gibi çok sivri oklara da “kargı dilli kayın ok”¹²⁶ denilmektedir. Bazı yerlerde okun değerini belirtmek için “kayın dalı yeleşinden som altınlı ok”¹²⁷ yani kayın dalından yapılmış ucu yekpare altınlı ok ifadesi kullanılmıştır.

Bunların dışında okla ilgili bir çok ifade kullanılmıştır. Bunlardan bazıları gezmek (oku atmak üzere kirişe geçirmek)¹²⁸; ok atışmak (karşılıklı ok atmak, savaşmak)¹²⁹; ok batmak, dokunmak (ok saplanması)¹³⁰; oka düşmek (okla vurulmak)¹³¹ gibi ifadelerdir.

Dede Korkut Kitabında okluk ve ok kılıfı olarak da “sadak”¹³², “bilük”¹³³ ve “terkeş”¹³⁴ kelimeler kullanılmıştır. Ancak bunları özellikleri hakkında fazla bir bilgi edinilememektedir.

Arap İslam kaynaklarında da Türklerin okçuluktaki ustalıkları ve Türk ok ve yaylarının teknik üstünlükleri hakkında bir çok kayıt bulunmaktadır. Bu kaynaklardan en meşhuru olan Cahiz’in Hilfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri adıyla Türkçe’ye çevrilmiş olan eserinde Humayd b.Abd el-Hamid’in Türkler hakkındaki şu sözlerini nakletmektedir: “Hücum sırasında onlardan (Türklerden) bin süvari, bin düşman atlısına ok atsalar, onların hepsini yere sererler. Bu türlü hücumla hiçbir ordu dayanamaz.”¹³⁵ Aynı eserde Türklerin “vahşi hayvanlara, kuşa, havadaki hedefe, insana, çömelmiş veya yere konmuş hayvandan hedeflere, avının üzerine pike yapan kuşlara ok attıklarından” bahsedilmektedir. Yine Humayd’dan nakledilen bilgilere göre Türk, “hayvanını hızla sürdüğü halde, öne,

¹²⁵ “Üç yeşekli kayın oklar atıldı, demreni düşdi” DKK, s. 25.; “İki okun demrenin çıkardı... Demrenli ok ile atmağa kıyamadı.”; “Demrensüz ok ile yiğit seni sınırdım” DKK, s. 79.

¹²⁶ “Ol gün kargu dilli kayın oklar atıldı.” DKK, s. 51.

¹²⁷ “Kayın talı yeleşinden som altınlı menüm okum” DKK, s. 82.

¹²⁸ “İki okun demrenin çıkardı, birin gezledi, birin eline aldı” DKK, s. 79.

¹²⁹ “Eğer Begil bunda imiş -ise- Geceye değin cenk ideydük ... Ağ yelüklü ötkün oklar atışayduk” DKK, s. 98.

¹³⁰ “Oğul sana ok batmasun” DKK, s. 86. ; “Ok tokındı, alca kanı şorladı” DKK, s. 8.

¹³¹ “İki kardaşı oka düşdi, şehid aldı” DKK, s. 16.

¹³² “Sadakda okum kişin deler” DKK, s. 98.

¹³³ “Bilügünde toksan okun ne öğersin mere kafir” DKK, s. 16.; “Bilügünden bir tutam ok çıkardı” DKK, s. 88.; “Bilügünde toksan okı seyrek oğlan.” DKK, s. 97.

¹³⁴ “Akıncıların terkeşi bağı, üzengüsü kayışı üzilür, dikmeğe gerek olur.” DKK, s. 75.

¹³⁵ Cahiz, a.g.e., s.66-67.

arkaya, sağı, sola, yukarıya ve aşağıya ok atar. Haricî (burada Haricîlerle Türkler karşılaştırılmaktadır) yayına bir ok koymadan, Türk on tane ok atar. Bir dağdan inerken veya bir çukur vadinin içine girerken atını Haricînin düz yerde sürdüğünden daha hızlı sürer. Türk'ün ikisi yüzünde, ikisi kafasının arkasında olmak üzere dört gözü vardır.¹³⁶

Cahiz eserinde Türklerin ok ve yaylarını, okluklarını kendilerinin yaptığını, bunun için kimseden yardım ve akıl almadığını da zikretmektedir. Avs b. Hacı'dan naklettiği bilgide de Türklerin oklarını tutkalla cilaladıklarını, yonttuklarını ve üzerine koyun bağırsağı geçirdiklerini söylemektedir.¹³⁷

b) Kılıç

Türk kültür tarihi üzerine yaptığı değerli araştırmalar ile tanınan Bahaeddin Ögel, belli başlı kültür çevrelerinde ele geçen buluntular üzerinde yaptığı araştırmalar sonucunda, Hun çağından itibaren kendine has yapı özellikleri, üslup ve motife sahip olan bir Türk kılıç tipinin var olduğunu ortaya koymuştur. Ona göre, Ortazaman Türk devletlerinin beka ve yayılışında büyük bir rol oynayan ve sonradan Japonya'ya da yayılan Türk kılıcının menşei Altay'tır. Çünkü Uzak ve Yakın Doğu kültürlerinde bu kılıcın gelişmiş veya iptidai bir şekline rastlanamamıştır.¹³⁸

Hun, Avar, Göktürk, Uygur IX. ve X. yüzyılda Avrupa'da hakimiyet süren Türk devletleri ve Müslüman Türk devletlerinde görülen Türk kılıcına ait ilk örnekler, restorasyona imkan vermemekle beraber, bazı yapılaş özellikleri hakkında ipuçları çıkarmaya yeterlidir. Türk kılıçları genel olarak kabzaya yakın kısmının düz, uca yakın kısmının ise hafif kavisli olduğu görülmektedir. Kılıca ilk defa Türkler tarafından verilen bu eğrilik¹³⁹, darbe esnasında bütün gücün burada toplanmasını dolayısıyla kılıcının kesici gücünün yükselmesini sağlamaktadır. Türk kılıçlarının diğer bir özelliği de ince yapılı olmalarıdır. Avrupa Hunlarının sanatında madeni ince

¹³⁶ Cahiz, a.g.e., s.67.

¹³⁷ Cahiz, a.g.e., s.82

¹³⁸ Bahaeddin Ögel, "Türk Kılıcının Menşei ve Tekamülü", *DTCF*, VI/5, Ankara 1948, s.431.

¹³⁹ Gumilëv, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, s.113.

levhaların ağaç veya maden üzerine kaplandığı, özellikle balık sırtı motifler revaçta olduğu görülmektedir. Birbirini düzenli açılar ile kesen ışınların meydana getirdiği levhalara çok rastlanır.¹⁴⁰ Altay, Doğu Ural ve Orta Asya'dan Güney Rusya ve Ukrayna steplerinden Orta Avrupa'ya kadar uzanan sahada tanınan bu kılıçlar, aynı devreye rastlayan Cermen kılıçlarından levhasının daha dar olmasıyla ayrılır.¹⁴¹

Hun çağına ait çeşitli kültür bölgelerinde, mezarlarında, kurban yerlerinde rastlanan bu tip kılıçların ve kabzalarının bir çoğunda çeşitli hayvan figürleri işlenmiştir.¹⁴² Bazı kılıçların kabzalarının çeşitli kıymetli taşlarla ve altın kaplamalarla süslü olduğu görülmektedir.¹⁴³ Türk kılıcının en iyi örneklerinden birini de Kırgızlar yapmışlardır. Kazılarda çıkarılan, 80-90 cm. uzunluğundaki bir Kırgız meçinin¹⁴⁴ iki yüzü de keskindir. Bu meçin güzel bir korkuluğu da ele geçirilmiştir. Tek ağızlı, fakat boyca meçlerden daha küçük kılıçlar da bulunmuştur.¹⁴⁵

Çin kaynaklarının verdiği bilgilere göre, Göktürklerin tarih sahnesine çıktıkları sıralarda, Altay Dağlarının doğu eteklerinde demircilikle uğraştıkları ve Juan-Juan Devletine silah imal ettikleri görülmektedir.¹⁴⁶ Nitekim Göktürk Devleti'nin kurucusu Bumin'in zamanla gücünü artırarak Juan-juan hükümdarının kızına talip olması üzerine hükümdarın "benim demircim olan sen..." diye hitap ettiği ve teklifi reddettiği bilinmektedir.¹⁴⁷ Ancak gelişmiş bir silah endüstrisine sahip olan ve bu endüstriyi ellerinde bulunduran Göktürkler, M.S. 552'de Juan-Juanları yenerek Göktürk Devletini kurmuşlardır. Bu dönemde "kurç" denilen iyi cins çelikten yapılan Göktürk kılıçlarının büyük şöhrete sahip olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁸

¹⁴⁰ Ögel, a.g.m., s.433

¹⁴¹ Baştav, a.g.m., s.882.

¹⁴² Pars, kaplan, kurt, yırtıcı kuş, geyik, at, koyun, keçi vb. hayvanların birbirleri ile mücadele motiflerinden meydana gelen "hayvan üslubu" bkz., Diyarbakirli, a.g.e., s.123.

¹⁴³ Nandor Fettich, "Hunların Arkeolojik Hatıraları", *Attila ve Hunları*, Ed.Gyula Németh, Tercüme Eden. Şerif Baştav, DTCF Yay., Ankara 1982., s.218-219.; Baştav, a.g.m., s.882.

¹⁴⁴ Meç, hem kesici hem de delici özelliğe sahip bir çeşit kılıçtır. Ancak normal kılıçlardan farkı, kavisli olmamasıdır.

¹⁴⁵ Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s.50.

¹⁴⁶ Radloff'un, Göktürklerin demirciliği hakkındaki bu bilgilere yaklaşımı şu şekildedir: "Fikrimce, Altaylar'ın yerli ahalisinden olup eskiden beri burada maden çıkarmak ve işlemekle meşgul olan halkın bir kısmı onlara tâbi olarak, onlar için bu işi yapmış olmalıdırlar, çünkü bir Türk yani göçebe kabilenin bu gibi mesleklerle meşgul olduğunu ve sonra tekrar göçebe hayata döndüğünü kabul etmek zordur." W. Radloff, *Sibirya'dan I*, çev. Ahmet Temir, Maarif Basımevi, İstanbul 1954, s.129.

¹⁴⁷ Gumilëv, *Eski Türkler*, s.91.; Gömeç, a.g.e., s.13.

¹⁴⁸ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s.154., 212.

Öyle ki bazı Çin kaynaklarında Göktürk kılıçların “demiri bile kesebildiği”nden bahsedilmektedir.¹⁴⁹

Dağlık Altay’da Berel bölgesinde Göktürk çağına ait birkaç tipli süvari kılıçları tespit edilmiştir. Birinci tip kılıçlar kesişmesiz, sivri uçlu, uzun ve düzdür. Süvari kılıçlarının ikinci tipi ise yamuk kesişmeli, sivri uçlu, uzun, düz, demiri keskin, düzgün saplı ve halka başlıklıydılar. Bu kılıçlar Aşına Türkleri tarafından, Dağlık Altay bölgesinden, onların Doğu Türkistan topraklarına yerleşmeleri ile gelmiştir. İlerideki dönemde de bu tarz kılıçlar Çin’de de yaygın olarak kullanılmış ve daha sonraki Türk devletlerine de geçmiştir.

Sivri süvari kılıçları, Türk askerlerinin her zaman yanında taşıdığı silahlardır. Çin kaynaklarına göre, Eski Türklerin en sevdiği silahlar “sivri süvari kılıçları ve normal kılıçlardır.” Düz ve kıvrık uzun kılıç demirleri birçok Eski Türk kaya tasvirlerine aksettirilmiştir. Düz kılıç demirleri Doğu Türklerde, Dağlık Altay, Tuva, Moğolistan’da taş heykellerin üzerinde tasvir olunmuştur. Kılıç demiri genellikle kılıfın içinde ve savaşçının kemerine takılır. Bazı kılıçların sapları tırtıklıdır. Bu da özellikle askerin elinden kaymaması ve rahatlık açısından düşünülmüştür. Anlaşıldığı kadarıyla Türklerde kıvrık demirli, düz demirli, eğik ve tırtıklı saplı kılıçlar vardır. Kılıç demirlerinin kılıfları üzerinde bir veya iki düğüm yeri ve zincirler bulunmaktadır. Bunlar kılıcı askerin kemerinin üzerine takılması için düşünülmüştür. Dağlık Altay, Tuva ve Moğolistan’daki kaya tasvirlerinde bir çok askerin kemerine ön taraftan takılı kılıfta bulunan kılıçlar tasvir edilmiştir. Bu kılıçlar da düz ve eğik demire sahiplerdir. Çok nadir olarak yuvarlak başlıklı ve tırtıklı saplı tasvirler bulunmaktadır.¹⁵⁰

Orhun Abidelerinde ise kılıçla ilgili sadece bir kayıt bulunmaktadır. Bu kayıta Kültigin’in “azman atına binip hücum ettiği ve altı eri süngüledikten ve ordu (birbirinde) değdikden sonra yedinciye kılıçladığı” söylenmektedir.¹⁵¹ Ancak malumdur ki sadece bu kayıttan kılıçla ilgili herhangi bir bilgiye varmak mümkün değildir.

---

¹⁴⁹ Ögel, a.g.e., s.110.

¹⁵⁰ Hudyakov, “Eski Türklerde Silah”, s.474.

¹⁵¹ *Kül Tigin Abidesi*, Kuzey Cephesi, satır.5.

Bunların dışında Kırgız, Uygur, Hazar, Sabar ve diğer Türk devletlerin de kılıç yapımı ve kullanımı hakkında bir çok kayıt bulunmaktadır.

Divanü Lûgat-it-Türk'te de kılıçla ilgili bir çok kayıt bulunmaktadır. Ancak bu kayıtlar kılıcın yapı ve teknik özellikleri, çeşitleri gibi konularda pek fazla bilgi vermemektedir. Bu dönemde de aynı adı taşıyan kılıcın¹⁵², “tokımak” yani çeliği dövme suretiyle yapıldığı bilinmektedir.¹⁵³ Bıçak hançer gibi silahlara olduğu gibi kılıca sap takmaya da “kılıç saplamak” denilmektedir.¹⁵⁴ Bu saplar “surkaç”¹⁵⁵ adı verilen lök ağacı zamkı ile kuvvetlendirilmektedir. Kılıcın veya bıçağın üzerinde bulunan ve çoğu zaman altın ile işlenen oymaya ise “kol” veya “kılıç kolu” adı verilmektedir.¹⁵⁶

Kılıç, “kın”¹⁵⁷ içinde muhafaza edilmekle beraber, kılıç kınlarının hangi ağaç veya maddeden yapıldığı belirtilmemiştir. Ancak kılıç kınının yapımında kullanılan maddeyi oymak için “ekdü”¹⁵⁸ denilen ucu eğri bıçağın kullanıldığı görülmektedir. Bazen kının kılıcın muhafazası için yeterli olmadığı ve kılıcın çeşitli sebeplerle “tutuktı(ğı)”¹⁵⁹ yani paslandığı anlaşılmaktadır. Bu durumda bazı parlaticı maddelerle kılıcın pası silinmekte ve bu işe “kılıç kundı(mak)”¹⁶⁰ denilmektedir.

Kılıcın kından çekilmesine, bir şeyi yerinden çekip çıkarmak anlamında olan “suçlun(mak)”¹⁶¹ kelimesi kullanılmaktadır. Kınından çıkarılmış yani suçlun(muş) kılıca da bugün olduğu gibi “yalıñg kılıç”¹⁶² denilmektedir. Kılıç kuşanma ise, “kılıç manmak”¹⁶³ şeklinde ifade edilmektedir. Divanda ayrıca kılıç kelimesinden türeyen

¹⁵² DLT, I/183, 321, 339, 359, 397, 417; II/116, 129, 147 ve muhtelif yerler.

¹⁵³ “Kılıç tokımak” (dokumak) DLT, II/308.

¹⁵⁴ DLT, II/344, III/296.

¹⁵⁵ DLT, I/454.

¹⁵⁶ DLT, III/134-135

¹⁵⁷ DLT, I/339, III/299

¹⁵⁸ DLT, I/125

¹⁵⁹ DLT, II/116.

¹⁶⁰ DLT, III/277.

¹⁶¹ DLT, II/246.

¹⁶² DLT, III/373.

¹⁶³ “manmak”, kuşanmak anlamındadır. DLT, II/197.

ve kılıç ile vurmak, anlamına gelen “kılıçla(mak)”¹⁶⁴ ve kılıç sahibi olmak anlamına gelen “kılıçlan(mak)”¹⁶⁵ fiilleri de kullanılmıştır.

Divan’da “kılıç berke/kamçı” adıyla kaydedilmiş olan bir tür kamçıdan da bahsetmek gerekir. Esasen kamçının (berke) önceden beri bir silah olarak da kullanıldığı bilinmektedir. Kutadgu Bilig’de de geçen bu kamçı türü¹⁶⁶, Divanda “içinde kılıç olan kamçı”¹⁶⁷ olarak izah etmiştir. Reşat Genç, bu silahın iki parça halinde olup kamçı sapının içerisine küçük bir kılıcın yerleştirilmesi suretiyle yapıldığını ve savaşçıların her ihtimale karşı yanlarında bulundurduklarını söylemektedir.

Kutadgu Bilig’de zikredilen silahlar içinde kılıcın ayrı bir yeri olduğu gözlenmektedir. Nitekim kılıç, bir savaş aleti olmasının ötesinde, hakimiyet sembolü, doğruluk ve adaletin temsilcisi ve genel bir kullanımla askerî ve siyasî gücün göstergesi olarak telakki edilmiştir. Memleket idaresinde kalem ile kılıcın birbirinden ayrılmaması gerektiğinin işlenmesi dikkat çekicidir.

Kutadgu Bilig’deki kılıçla ilgili kayıtların büyük çoğunluğu çalışmamızın bir sonraki bölümünün kapsamına girmektedir. Ancak burada da bazı kayıtları burada da vermek gereğini duyuyoruz:

“Saflar karışınca, kılıç ve balta ile vuruş; dişle, tırnakla saldır, yakasından tut, yapış.”¹⁶⁸

“Beyler kılıç ile memleketlerine hâkim olurlar; kılıcsız, gafil bey memleketine sahip olamaz.”

“Kılıç ile balta memleketin bekçisidir; halkın başında bulunan, kılıç sayesinde memleketler ele geçirir.”

“Dünyayı elinde tutan, kılıç ve balta ile düşmanını yenmiş olan ne der, dinle:”

---

¹⁶⁴ DLT, III/331, 346.

¹⁶⁵ DLT, II/267.

¹⁶⁶ “Uyanık beyin askeri, bak, ejderha kumandasında arslana binmiş, kılıç kamçılı orduya benzer.” KB, b. 2654.

¹⁶⁷ DLT, I/417.

¹⁶⁸ KB, b. 2378

“Ey memlekete hâkim olan, onu muhafaza etmeli; zehir yiyen kimse bunu gaflet yüzünden yer.”

“Ey kudretli, kılıç ve baltayı kendine muhafız yap; kılıç bekçi olursa, bey rahata kavuşur.”

“Kılıç kımıldadığı müddetçe düşman kımıldayamaz; kılıç kınına girerse, beyin huzuru kaçır.”

“Ey bey, kılıç kullananı her vakit memnun et ve böylece kendin de dâima sevinç içinde yaşa ve zahmet yüzü görme.”¹⁶⁹

“Biri eline kılıç aldı, halkı itaat altında tutar; biri eline kalem aldı, doğru yolu bulup gösterir.”¹⁷⁰

“Beylik baş üzerinde bir kılıç gibidir; her gün onun için tehlikeli bin iş vardır.”¹⁷¹

“Memleketi alan onu kılıç ile almıştır, memleketi tutan onu kalem ile tutmuştur.”¹⁷²

“Kılıç kan damlatırsa, memleket alır; kalemden mürekkep damlarsa, altın gelir.”¹⁷³

Dede Korkut Kitabında da en çok geçen silah, kılıçtır. Kılıç, Dede Korkut Kitabında en çok geçen bir silahtır. Yüz yirmiye yakın yerde bu silahın adı geçmektedir. Sadece bir yerde ise Zülfikar kelimesi kullanılmıştır.¹⁷⁴ Ancak bu kayıtlarda kılıcın özellikleri hakkında fazla bir bilgi edinilememektedir.

Dede Korkut Kitabında kılıç kabzasıyla¹⁷⁵ beraber “balçak”¹⁷⁶ kelimesinin de kullanıldığı görülmektedir. Bazı kılıçların, kınını dahi kesecek kadar keskin

---

¹⁶⁹ KB, b.2139-2145

¹⁷⁰ KB, b. 268

¹⁷¹ KB, b. 2155

¹⁷² KB, b. 2425

¹⁷³ KB, b. 2715

¹⁷⁴ Zülfikar, uc tarafı iki çatalı olan bir kılıç çeşididir. Hazreti Ali'nin kullandığı bir kılıç olduğu için onunla özdeşleşmiştir. “Zülfikarın kınıyla kabzası ağaç” DKK, s. 22.

¹⁷⁵ “Zülfikarın kınıyla kabzası ağaç” DKK, s. 22.

¹⁷⁶ “Kılıcının balçağı kan, odaya geldi.” DKK, s. 76. ; “Balçağından ol kılıcı berk tutdı.” DKK, s. 90.; “Kılıcımın balçağına yapışdı kim bum çırpı” DKK, s. 106.

olduğu¹⁷⁷ ifade edilirken, bazen de “kılıcın gedildiği”¹⁷⁸, “gedik olduğu”¹⁷⁹ veya “yalmağının düştüğü”¹⁸⁰ yani kılıcın köreldiği veya kırıldığı ifade edilmiştir. Eserde geçen kılıçla ilgili diğer ifadeler genellikle deyimleşmiş ifadelerdir ve kılıcın teknik ve yapı özellikleri hakkında herhangi bir ipucu vermemektedir.

Cahiz’in verdiği bilgiye göre, Türkler diğer silahlarını olduğu gibi, kılıçlarını kendileri yalarlar. Demirin eritilmesinden dövülmesine, kılıç şekline sokulmasından su verilip bilenmesine, kabzasından kınına ve süslemesine kadar her şeyi kendileri yapan Türkler, bunun için kimseden yardım ve akıl almazlar. Bu beceri Türklerin harp sanatı ve teknolojisinde ne derece ileri gittiklerinin bir göstergesidir.¹⁸¹

c) Süngü, Kargı, Mızrak, Cıda, Gönder

Düşmanı “sançmak” (dürtmek, sokmak; yenmek) amacıyla kullanılan ve süngü, kargı, mızrak, cıda, gönder gibi adlar alan silahlar için eski Türkçe’de “sünüg/süngü” kelimesi kullanıldığı görülmektedir. Arapça bir kelime olan “mızrak” kelimesine ne ilk dönem kaynakları ve kitabelerde ne de Divan’da rastlanmaz. Aynı şekilde “cıda”, “gönder” ve Türkçe olmasına rağmen “kargı” kelimeleri de bu kaynaklarda geçmemektedir. Ancak başta Dede Korkut Destanları olmak üzere birçok kaynaktan “mızrak”, “kargı”, “cıda” ve “gönder” kelimelerin beraber kullanıldığı görülmektedir.

Kaşgarlı ise eserinin hemen başında kendisi ve eseri hakkında bilgi verirken, “ben onların ...en iyi kargı kullananı olduğum halde”¹⁸² ifadesine yer vermekle beraber, bu kelimeye başka bir yerde rastlanmaz. Düşmanı sançmak için kullanılan bu silahlarla ilgili olarak zikredilen tek kelime “süngü”dür. Kaşgarlı’nın bunun dışında başka bir kelime kaydetmeyişine bakılırsa, “kargı”, “mızrak”, “cıda” ve “gönder” gibi kelimelerin bu dönemde fazla yaygın olmadığı veya Türkçe’ye XI.

¹⁷⁷ “Kara polad öz kılıcum kınını toğrar” DKK, s. 98.

¹⁷⁸ “Çalışanda kara polat öz kılıcun gedilmesün” DKK, s. 14.

¹⁷⁹ “Kara polad öz kılıcı gedik oğlan” DKK, s. 97.

¹⁸⁰ “Kara polad öz kılıçlar çalındı, yalmağı düşdi” DKK, s. 25.

¹⁸¹ Cahiz, a.g.e., s.82

¹⁸² DLT, I/4.

yüzyıldan sonra girdiği söylenebilir. Nitekim bu kelimelerin Osmanlı Devleti döneminde de kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan kargı ve gönderin Türkçe olduğu bilinmekle beraber, cıdanın Moğolca¹⁸³, gönderin ise Rumca bir kelime olduğu tahmin edilmektedir.¹⁸⁴ Bu kelime, muhtemelen Moğol hakimiyeti döneminde Türkçe'ye girmiş ve diğer kelimelerle beraber kullanılmıştır.

Bunlardan başka bir de Kutadgu Bilig'de rastladığımız “sıta”¹⁸⁵ kelimesi vardır. Günümüz Türkçe'sine mızrak olarak çevrilmekle beraber, başka hiçbir kaynakta geçmeyen bu kelime hakkında söylenecek fazla bir şey yoktur. “Sıta” kelimesinin “cida”nın farklı bir söylenişi olabileceği ihtimaline dikkat çeken Reşat Genç de kesin bir hükme varamamıştır.¹⁸⁶

Bu dürtücü silahların, aynı mahiyetle olmakla beraber bu kadar fazla isimle anılması ya da her birinin bazı farklılıklardan bu isimlerden biriyle özelleşmesi, aslında bu silahların Türkler arasında oldukça yaygın olmasının da bir göstergesidir. Nitekim Hun çağından itibaren Türklerden bahseden birçok kaynakta ok, yay ve kılıç gibi Türk kargıları da dikkat çekmektedir. Birçok kaynakta ve kaya resimlerinde, Türk savaşçıları uzun atlı mızrakları (kargıları) görülmektedir.¹⁸⁷ Bu silahların Türkler arasındaki önemini gösteren diğer bir bilgi de bu silahlara Hun mezarlarında rastlanıyor olmasıdır. Hatta bazı yerlerde mızrakların mezarların üzerinde dikilmiş olarak bulunduğu görülmektedir.¹⁸⁸

Bu silahın Göktürkler tarafından kullanıldığına dair de bir çok kayıt bulunmaktadır. Dağlık Altay'da, Göktürk çağına ait Kudırği tipi abidelerde birçok üçlü kanatlı mızrak ucu bulunmuştur ki bunlar üç yönlü darbe yapmaktadırlar.¹⁸⁹ Moğolistan'ın Har-Had kayaları üzerine resmedilen bir savaş sahnesinde de elleri süngülü/mızraklı Türk atlıları çizilmiştir.¹⁹⁰

¹⁸³ Sümer, “Oğuzlar'a Ait Destanî Mahiyette Eserler”, s.433.; Aynı yazar, *Oğuzlar (Türkmenler)*, TDAV Yay., İstanbul 1999, s.392.

¹⁸⁴ Sümer, a.g.m., s.433.

¹⁸⁵ KB, b. 77, 3840, 4892, 4895, 5679.

¹⁸⁶ Genç, Karahanlı Devlet Teşkilatı, s.228 n.

¹⁸⁷ Örnek olarak bkz. Talat Tekin, *Orhun Yazıtları*, İstanbul 1998, s.122 (Resim 2)

¹⁸⁸ Baştav, a.g.m., s.882.

¹⁸⁹ Hudyakov, a.g.m., s.472.

¹⁹⁰ Hudyakov, a.g.m., s.471-472.

Orhun Abidelerinde de en çok geçen silah ismi sünüg/süngüdür.¹⁹¹ Bunun yanında sünüg isminden türetilen “sünüglig” (süngülü)¹⁹² ve hem isim hem de fiil olarak savaş ve savaşmak anlamında kullanılan “sünüş”¹⁹³ kelimeleri de oldukça fazla kullanılmıştır. Nitekim sadece “sünüş” (savaşmak) fiiline, kitabelerde aşağı yukarı elli yerde rastlanmaktadır. Bu fiile, eski Türkçe’de şaplamak, batırmak, mızraklamak anlamına gelen ve daha sonraları da sıkça kullanılan “sanç (mak)” fiilinden daha fazla rastlanması, süngünün, Türkler arasında en yaygın silahlardan biri olduğunu göstermektedir. Diğer Orta Asya Türk devletleri için de aynı durumun geçerli olduğu söylenebilir.

Süngü, mızrak veya kargının İslamî dönemde de Türkler tarafından kullanıldığı görülmektedir. Hatta bu dönemde bu dürtücü silahların yapı ve teknik özelliklerinin geliştiği dolayısıyla işlevlerinde arttığı gözlenmektedir. Yukarıda da temas ettiğimiz farklı adlandırmaların bu silahlarda meydana gelen teknik ve işlevsel özelliklerden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Divan’daki kayıtlarda süngü kelimesi, mızrak anlamında kullanılmıştır.¹⁹⁴ Savaşta saldırma, süngü dürtme ve çarpmak, süngüleşmek anlamlarında olmak üzere de “süngüle”¹⁹⁵ ve “süngüş (mek)”¹⁹⁶ kelimeleri zikredilmiştir. Süngünün ucundaki demire “başak”¹⁹⁷, süngüye başak takmaya “süngü başakla (mak)”¹⁹⁸, başağı takılmış süngüye ise “başaklıg süngü”¹⁹⁹ denilmektedir. Oklara da takılan yassı “başak”a ise “yasıç” adı verilmektedir.²⁰⁰

Kutadgu Bilig’de ise süngü kelimesi bir yerde geçmektedir. Bu kayıta düşmanla “ilk önce uzaktan oklar ile vuruşmalı; yaklaşınca ve yüz-yüze gelince de,

¹⁹¹ *Kül Tigin Abidesi*, Doğu Cephesi, satır.35.; *Bilge Kağan Abidesi*, Doğu Cephesi, satır.26.

¹⁹² *Kül Tigin Abidesi*, Doğu Cephesi, satır.23; *Bilge Kağan Abidesi*, Doğu Cephesi, satır.19.

¹⁹³ Mesela: *Kül Tigin Abidesi*, Doğu Cephesi, satır.15, 40.; *Bilge Kağan Abidesi*, Doğu Cephesi, satır.13, 34, 23, 25, 26.

¹⁹⁴ DLT, I/441, 497; II/264; III/337, 368.

¹⁹⁵ DLT, III/405, 406.

¹⁹⁶ DLT, III/365, 393, 394.

¹⁹⁷ DLT, III/377.

¹⁹⁸ DLT, II/264.

¹⁹⁹ DLT, I/497.

²⁰⁰ DLT, III/8.

sümgü ile hücum edilmesi”²⁰¹ gerektiği söylenmektedir. Bunun yanında bir de -daha önce de bahsettiğimiz- “sıta”²⁰² kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimenin, ne Kutadgu Bilig’le aynı dönemde ve aynı kültür muhitinde yazılmış olan Divan’da ne de Kutadgu Bilig’den önceki veya sonraki kaynaklarda geçmemesi, dikkat çekicidir. Diğer yandan eserdeki kayıtlardan da “sıta”yla ilgili bilgi edinilememesi konuyu meçhul bırakmaktadır.

Dede Korkut Destanlarında sünü/sümgü, kargı, cıda ve gönder kelimelerinin beraber kullanıldığı görülmektedir. “Sünü” kelimesi on sekiz, “kargı” on altı, “cıda” on iki ve “gönder” dokuz yerde geçmektedir. Eserde geçen ifadelerden, bu silahlarla ilgili bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. Eserde anlatılan bir çok savaşta kargı ve sümgü kullanıldığı görülmektedir.²⁰³ Bazı yerlerde de savaşa hazır olmanın veya savaşa gitmenin bir göstergesi olarak “sümgünün ele alınması” gösterilmiştir.²⁰⁴ Dolayısıyla bu silahların Türkler arasında oldukça yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Eserde yer alan bazı ifadelerden, bu silahların özellikleri ve kullanım şekilleri hakkında da ipuçlarına rastlanmaktadır. Sümgü ile ilgili olarak “Uruz gin yakadan sünüsün sançdı turdı”²⁰⁵ ifadesinden, sümgünün özellikle göğüs göğse savaşta düşmanı “sançmak” yani saplamak, batırmak, mızraklamak amacıyla kullanıldığı; “Kargu dillü öz sünümi kapdum” ifadesinden ucu kargı ucu gibi olan kıymetli sümgülerin olduğu²⁰⁶; Kargu talı sümgü”²⁰⁷ ifadesinden bazı sümgülerin gövdesinin ve sapının kamış dalından yapıldığı²⁰⁸ sonuçlarına varılabilir.

Kargı, gönder ve cıdanın da “koltuk kırsarak” yani, bu silahların hücum sırasında sivri tarafı düşmana gelecek şekilde koltuk altına sıkıştırılmak suretiyle

---

²⁰¹ KB, b. 2376

²⁰² KB, b. 77, 3840, 4892, 4895, 5679.

²⁰³ (Sünü ile kırışmak: Sümgü ile savaşmak, döğüşmek. “Kargu talı sünüleri ile kırışdılar” DKK, s. 98. Sümgü sançmak: Sümgü saplamak. “Uruz gin yakadan sünüsün sançdı turdı” DKK, s. 51. “Kargu cıda oynadanlar ildüremedi. DKK, s. 87.

²⁰⁴ “Kendü dahi için tutdı geyindi; sünüsün eline aldı” DKK, s. 75. , “Kargu dillü öz sünümi kapdum, karşılayı ol ere vardım” DKK, s. 82.

²⁰⁵ DKK, s. 51.

²⁰⁶ DKK, s. 82.

²⁰⁷ DKK, s. 98.

²⁰⁸ Günümüzde de kargının kelime anlamlarından biri kamıştır.

kullanıldığı anlaşılmaktadır.²⁰⁹ Türkçe deşmek, sokmak anlamındaki “karmak” fiilinden türetildiği bilinen kargı ile ilgili “kargu dillü öz sünü”²¹⁰, “kargu talı süngü”²¹¹, “kargı cıda oynatmak”²¹² ifadelerinden, kargı ile süngü ve cıda arasında bir fark olduğu yargısına gidilebilir.

Cıda ile ilgili ifadeler de bu silah hakkında bazı bilgiler içermektedir. Buna göre “say cıda” ifadesinden, cıdanın düz (cilalı, parlak) bir silah olduğu anlaşılmaktadır.²¹³ Diğer yandan “Ala evren süvri cıda ...” benzetmesi, cıdanın “büyük bir yılan gibi uzun ve sivri” olduğuna işaret etmektedir.²¹⁴ “Altmış tutam sivri cıda” ifadesi de cıdanın boyu hakkında fikir yürütmeye yardımcı olabilir.²¹⁵ Eserin başka bir yerinde geçen “Altun cıdasın koluna aldı” ifadesinden²¹⁶ ise cıdanın ucunun altından olduğu veya en azından altın kadar kıymetli olduğu anlaşılmaktadır.

Gönder ile ilgili olarak da “Altmış tutam sivri gönder”²¹⁷ ifadesi kullanılmıştır. Ayrıca “Dürtişür iken gönderün ufanmasun”²¹⁸ şeklinde de bir kayıt bulunmaktadır ki bundan, gönderin dürtmek için kullanılan bir silah olduğuna hükmedilebilir. Nitekim gönderin de “koltuk kısılarak” kullanıldığı ve bu şekilde düşmana vurulduğu görülmektedir.²¹⁹

Bu silahların hepsinin “mızrak”la eş anlamlı ya da yakın anlamlarda kullanıldığı söylenebilir. Ancak bu isimlerin her birinin, silahın yapıldığı madde, uzunluk veya kısalık ve kullanım şeklinden doğan bir farktan kaynaklandığına dair bir çok kayıt vardır. Lehçe-i Osmanî’de mızrak, uzun kargı²²⁰; süngü, dürtecek kargı

²⁰⁹ DKK, s. 83, 120.

²¹⁰ “Kargu dillü öz sünümi kapdum” DKK, s. 82.

²¹¹ “Kargu talı sünüm ne beğenmezsin” DKK, s. 98.

²¹² “Kargu cıda oynadanlar ildüremedi. DKK, s. 87.

²¹³ DKK, s. 100.

²¹⁴ Burda geçen evren kelimesi, büyük yılan, ejderha anlamına gelmektedir. DKK, s. 48.

²¹⁵ DKK, s. 83.

²¹⁶ DKK, s. 12.

²¹⁷ “Altmış tutam ala gönderinün uçında er böğürden” DKK, s. 59. ; “Altmış tutam ala gönderin koltuk kıstı” DKK, s. 120.

²¹⁸ DKK, s. 14.

²¹⁹ “Altmış tutam da gönderin koltuk kıstı, Aruza bir gönder urdı” DKK, s. 120.

²²⁰ Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmanî*, Hazırlayan Recep Toparlı, TDK, Ankara 2000, s.728.

gibi sivri, düz, dik şeyler²²¹; kargı, ucu demirli hafif gönder²²²; gönder ise direk yerine kullanılan kuru sırık olarak açıklanmıştır.²²³

Orhan Şaik Gökyay süngünün kısa ve demirden yapılan bir silah; kargının kalın ve boğumlu olup boğumlarının arasının kamış ile doldurulduğunu, hafif olduğu için madenden bir temren geçirilmek suretiyle de kullanıldığını; cıdanın 60 tutam uzunluğunda kısa bir mızrak olduğunu ve ağaçtan yapıp ucuna sivri bir temren geçirildiğini söylemektedir.²²⁴

Mehmet Zeki Pakalın ise kargının, ucu sivri demiri olan gönder şeklindeki uzun mızrak olduğunu²²⁵; gönderin ise ucuna bir şey takılan uzun sopa, sırık olduğunu ve kullanım şekline göre ad aldığını²²⁶ zikretmektedir.

Türk mızraklarından Cahiz de bahsetmektedir. Haricîlerle Türklerin karşılaştırıldığı bölümde Humayd b. Abd el-Hamid'den nakledilen bilgiye göre, "Haricîlerin mızrağının kargısı (burada muhtemelen mızrağın ucunda bulunan ve düşmana saplanan kısımdan bahsedilmektedir) uzun ve içi dolu olduğu halde Türk mızrağının kargısı kısa ve içi boştur. İçi boş ve kısa kargılı mızraklar daha iyi saplanır, taşımaları da hafiftir."²²⁷

En eski çağlardan itibaren her toplumda kullanılan bu dürtücü silahların, bütün Türk İslam devletlerinde kullanıldığına dair sayısız kayıt vardır. Bu bakımdan bunları burada zikretmeye gerek görmüyoruz.²²⁸

---

²²¹ LO., s.355.

²²² LO., s.215.

²²³ LO., s.163

²²⁴ Gökyay, a.g.e., s.CCCLXIV.

²²⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay., İstanbul 1993, II., s.201.

²²⁶ Pakalın, a.g.e., I., s.675.

²²⁷ Cahiz, a.g.e., s.70.

²²⁸ Bunların dışınada yakın savaşta kullanılan hafif silahlardan biri olarak bilinen ve harbe adı verilen iki veya tek ucu demir temrenli mızrağa benzeyen bir silahla ilgili de kayıtlar vardır. Kaynaklar, Selçuklular ile Gazneliler arasında yapılan Dandanakan muharebesinde (1040) Gazneli Sultan Mesud'un, kendisine saldırılanları zehirli bir harbe ile karşıladığından bahsetmektedirler. Selçuklu ordusunda harbe-dârân adı verilen bir sınıfın bulunduğu da bilinmektedir. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Alparlan ve Zamanı)*, s. 264.; Aydın Taneri, *Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998, s. 42.

d) Balta

İnsanlık tarihinin en eski silahlarından biri olan balta, Orta Asya'da erken çağlardan itibaren görülmeye başlanmıştır. Yakın savaşlarda oldukça etkili bir silah olan baltaların sapı ile beraber boyu bir metre civarında olanlarını yayaların, daha kısımlarını ise süvarilerin kullandığı anlaşılmaktadır.. bunların dışında el baltası denilen daha küçük baltaların da olduğu bilinmektedir.²²⁹

Hun çağı öncesi arkeolojik buluntularında Tanrı Dağlarında kurganlarda, Alma-Ata'da, Kuzey Kırgızistan'da ve Mayemir kültür bölgesinde tespit edilen değişik tipli bronz baltalar, Orta Asya'nın maden çağı ile ilgili önemli örneklerdir. Yine Aragol'da tespit edilen Altaylı savaşçılara ait kurganlarda da savaş baltalarına rastlanmıştır ki bu örnekler, Türk kültür bölgelerinde olan Tagar kültürüyle benzerlik göstermektedir. Hun çağına ait savaş baltalarına ise Ordos bölgesinde rastlanmıştır.²³⁰

Göktürk çağına ait metal savaş baltalarına Dağlık Altay'da rastlanmıştır. Bu baltalarının Göktürk savaşçıları tarafından göğüs göğse savaşlarda oldukça yaygın bir şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır. İkinci Doğu Göktürk Kağanlığı'nın yıkılışından sonra da bu baltaların kullanıldığı bilinmektedir.²³¹ Yenisey Kırgızları, Hazar ve Volga Bulgar kültür bölgelerine ait buluntularda da savaş baltalarına rastlanmıştır. Volga Bulgar bölgesindeki baltaların Cermen ve İskandinav ve tezyinatlı İslami dönem baltalarının izlerini taşıması dikkat çekicidir.²³²

Divan'da ise "baldu" kelimesiyle ifade edilen baltaya üç yerde rastlanmaktadır.²³³ Ancak bunların odun kesmek için kullanılan alet olarak kaydedildiği görülmektedir.

---

²²⁹ Bir de şekil olarak baltaya benzemekle beraber kılıç gibi kesici bir silah olan teberler vardır. Bunların bazılarının tek yüzü, bazılarınınise iki yüzü keskindir. Bazılarının sırtlarında ise dürtmeye yarayan bir sivri uç bulunmaktadır. Teberlerin sapları ikimetre ve daha uzundur. Pakalın, a.g.e., s.I., s.152.

²³⁰ Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s.23-24, 35, 38, 55.

²³¹ Hudyakov, a.g.m., s.475.

²³² Ögel, a.g.e., s.213, 229, 231, 232, 235, 247.

²³³ DLT, I/14, 418.; III/421

Bununla beraber aynı dönem kaynaklarından olan Kutadgu Bilig’de baltayla ilgili oldukça fazla kayıt vardır. Öyle ki kılıç kelimesinin geçtiği hemen her yerde balta kelimesi de zikredilmiştir. Buradan hareketle, bu dönem savaşçıları için baltanın kılıçla eş değer öneme sahip olduğu söylenebilir. Bu kayıtlardan bazıları şu şekildedir:

“Saflar karışınca, kılıç ve balta ile vuruş; dişle, tırnakla saldır, yakasından tut, yapış.”²³⁴

“Onlar sıcakta, soğukta, aç, tok, yaya ve çıplak halde, kılıç, balta ve ok darbelerine maruz kalırlar; ey hükümdar, bunu bil.”²³⁵

“Kılıç, balta, ok, yay ile kuvvet ve cesaret varken, yiğit adam mal için endişe etmemelidir.”²³⁶

“Kılıç ile balta memleketin bekçisidir”²³⁷

“Dünyayı elinde tutan, kılıç ve balta ile düşmanını yenmiş olan ne der, dinle”²³⁸

“Ey kudretli, kılıç ve baltayı kendine muhafız yap; kılıç bekçi olursa, bey rahata kavuşur.”²³⁹

“Kimi orduda kılıç ve balta yer; kimi kaleyi muhafazaya memur olur, orada ihtiyarlar”²⁴⁰

Baltanın diğer Türk devletlerinde de kullanıldığı, hatta Selçuklu ordusunda nacakçılar (nacahtârân)²⁴¹ denilen birliklerin olduğu bilinmektedir.

e) Gürz

Eski çağlardan beri birçok toplum tarafından kullanılmış olan gürzün, Türkçe karşılığı topuzdur.²⁴² Ucunda madenî bir topuz olan ve sapı ağaç veya madenden

²³⁴ KB, b. 2377

²³⁵ KB, b. 2961

²³⁶ KB, b. 2055

²³⁷ KB, b. 2140

²³⁸ KB, b. 2141

²³⁹ KB, b. 2143

²⁴⁰ KB, b. 1736

²⁴¹ Köymen, a.g.e., s.264.

yapılan bu vurucu silahın²⁴³, Türk tarihinin erken dönemlerinden itibaren kullanılmış olması muhtemeldir. Ancak yaptığımız araştırma sırasında, ne arkeolojik buluntularda, ne kaya resimleri ve tasvirlerde ne de yazılı kaynaklarda İslamiyet öncesi Türk devletlerinde gürz kullandığına dair herhangi bir kayda rastlamadık.

İslami dönemde ise birçok Türk devletinde gürzün kullanıldığı görülmektedir. Bununla beraber, bu dönemin önemli kaynaklarından Divanü Lûgat-it-Türk ve Kutadgu Bilig’de gürzle ilgili kaydın olmaması dikkat çekicidir.

Dede Korkut Kitabında ise gürzün on altı yerde geçtiği görülmektedir. Eserde, çok iyi gürz kullanan kişilerden bahsedilmesi²⁴⁴, bu silahın savaşlarda etkin bir role sahip olduğu fikrini uyandırmaktadır. Bazı yerlerde “altı perlü gürz” ifadesi geçmektedir ki bu “altı parçalı gürz”²⁴⁵ anlamına gelmektedir.²⁴⁶ Bu silahın ağırlığı hakkında verilen “altmış batman”²⁴⁷ kaydı ise oldukça abartılıdır. Bu sözün, gürz sahibi tarafından övmek amacıyla söylediği bir mübalağa ifadesi olduğu düşünülebilir.²⁴⁸

Reşat Genç’in verdiği bilgiye göre, Divan’da ve Kutadgu Bilig’de rastlanmayan gürz veya topuzun Karahanlı ordusunda kullanıldığını, Nizamî-i Aruzî ve Sadrüddin el-Hüseynî’nin kayıtlarından anlaşılmaktadır. Nizamî-i Aruzî, Batı Karahanlılarından Hızır Han hakkında bilgi verirken, onun herhangi bir yere gidişi esnasında, atının önünde diğer silahlardan başka 700 altın ve gümüş gürz (topuz) taşındığını bildirmektedir. Sadrüddinel-Hüseynî de, Şemsü’l-Mülk Han’ın, adeta Sultan Melikşah’ı tehdit eder mahiyette ona 50 men ağırlığında bir topuz ve 10 men ağırlığında bir kılıç göndererek: “Biz bu kılıçla savaşmaz, oynarız. Bu topuz da vurduğu zırhı param parça eder; biz bununla savaşırız” şeklinde haber göndermiştir. Buna cevaben Melikşah da ata binip meydana çıkmış ve o topuzu yedi defa başının üzerinde çevirdikten sonra 80 adım öteye fırlatmıştır. Kılıç ile de bir hamlede bir

---

²⁴² Topuz, Osmanlı Devleti döneminde de bozdoğan adıyla bilinmektedir. Bu isim, topuzun yırtıcı bir kuş olan bozdoğanın kafasına benzetilmesinden dolayı verilmiştir. Pakalın, a.g.e., I., s.689-690.

²⁴³ Gökyay, a.g.e., s.CCCLXIV.

²⁴⁴ Mesela, Arşunoğlu Direk Tekür, s.202-208.

²⁴⁵ “Altı perlü gürz ile depesine katı tutı urdı. DKK, s. 25.

²⁴⁶ Bu altı perli topuzlar için daha sonraları “şesper” debilmiştir.

²⁴⁷ “Altmış batman gürz salar idi” DKK, s. 80.

²⁴⁸ Ergüç’ün verdiği bilgiye göre bir batman sekiz kilodur. Buna göre altmış batman, dört yüz seksen kilo eder ki bu oldukça abartılı bir ağırlıktır.

devenin boynunu ikiye bölmüştür. Arkasından da Han'ın elçisinin önüne bir yay atarak: "Bize kamçı ve yay yeter" diye karşılık vermiştir.²⁴⁹

Gazne şehrinin kuzeyinde yapılan yüzey araştırmalarında tespit edilen, bir evin içindeki taş levha tasvirlerinde de elinde gürz bulunan savaşçılar resmedilmiştir.²⁵⁰ Selçuklu ordusunda da özel olarak yetiştirilen ve kullandıkları silahlara, savaşta gördükleri vazifelere göre adlandırılan sınıflar arasında, gürz-dârân ve debbûs-dârânların olması, gürzün Selçuklularda kullanıldığını göstermektedir.²⁵¹

f) Bıçak, Hançer

Bıçak da her toplumda olduğu gibi Türkler tarafından da gerek kesici bir alet gerekse savaş silahı olarak kullanılmıştır. Aynı şekilde bıçağın savaş aleti olarak daha özelleşmiş bir şekli olan ucu eğri, iki yüzü keskin hançerler de Türkler savaşçıların silahları arasında bulunmaktadır.²⁵²

Gerek arkeolojik buluntular ve kaya resimlerinden gerekse yazılı kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre, Türk bıçak ve hançerleri göğüs göğüse çarpışmalarda, kullanılmaktadır. Bu silahlar, düz eşkenar dörtgen, yassı ve bazen tek bazen de iki tarafı keskin demirden oluşmaktadır.²⁵³ Bunların önceleri kemik, bakır ve bronzdan yapılırken daha sonraları demirden yapıldıkları anlaşılmaktadır. Bu silahların saplarının kemik, tahta veya demirden ve uçlarının da geniş ağızlı, ucu kıvrık ve iki uçlu olduğu görülmektedir. Bazı bıçak ve hançerler kınlı bazıları ise kınısızdır. Kınların da bronz, gümüş hatta altından yapıldığına dair örnekler de mevcuttur.²⁵⁴

²⁴⁹ Genç, Karahanlı Devlet Teşkilatı, s.230.

²⁵⁰ Eralp, a.g.e., s.22.

²⁵¹ Köymen, a.g.e., s.264.

²⁵² Pakalın, a.g.e., I., s.727.

²⁵³ Hudyakov, a.g.m., s.472.

²⁵⁴ Bunlar için bkz., Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s.18, 37, 38, 39, 75, 152, 172, 215, 220, 232, 325.

İslami dönemde Divan'da geçen ifadelerden anlaşıldığına göre, o dönemde hançerin karşılığı olarak “bügde/bükde”²⁵⁵ kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Ordu, asker sevk etmek anlamına gelen “süledi” kelimesi açıklanırken, “düşmandan yana dik gözle bak, hançerini bile,”²⁵⁶ şeklinde bir beyit verilmiştir ki burada düşmana karşı her zaman hazırlıklı olmak gerektiği vurgulanmaktadır. Divanda bügde ile ilgili diğer bir kayıt da “bügdele”²⁵⁷ yani hançerle kelimesidir.

Bıçak ise, biçmek fiilinden gelen ve bugünkü kullanıma çok yakın olan “biçek/pıçak”²⁵⁸ kelimesiyle ifade edilmiştir. “Biçek” ve “bügde”nin sapı, kılıçta olduğu gibi “surkaç”²⁵⁹ adı verilen lök ağacı zamkı ile kuvvetlendirilmektedir ki bu işleme “biçek surkuçlamak”²⁶⁰ denilmektedir. Bıçak bilemeye veya iki bıçağı birbirine sürtme işi için “biçek kiktirmek”²⁶¹, “biletmek”²⁶², “yıtıtmak”²⁶³ kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. Bıçağı kın yapma işine ise “biçek kınamak”²⁶⁴ veya “kınlamak”²⁶⁵ denilmektedir.

Dede Korkut Kitabında da bıçakla ilgili üç, hançerle ilgili ise iki kayıt bulunmaktadır. Ancak bu kayıtlarda her iki silahla ilgili herhangi bir özellik belirtilmemektedir.

Bıçak ve hançerin, her toplumda olduğu gibi Türkler arasında da çok yaygın olduğu şüphesizdir. Dolayısıyla birçok kaynakta bu silahlarla ilgili sayısız kayda rastlamak mümkündür. Biz burada bunlardan bahsetmenin gereksiz olduğu düşüncesindeyiz. Ancak belirtmekte fayda vardır ki, bu bıçak ve hançerlere Türk damgasını vuran, teknik ve yapı özelliklerinden çok, üzerlerine işlenen çeşitli süs ve motiflerdir.

---

²⁵⁵ DLT, I/14, 418.

²⁵⁶ DLT, III/271-272

²⁵⁷ DLT, III/352.

²⁵⁸ DLT, I/384.

²⁵⁹ DLT, I/454.

²⁶⁰ DLT, II/271.

²⁶¹ DLT, II/293.

²⁶² DLT, II/310.

²⁶³ DLT, II/317; III/317

²⁶⁴ DLT, III/273.

²⁶⁵ DLT, III/299.

g) Sapan

Eskiden her toplumda kullanılan silahlardan biri de sapanıdır. Bu silahın Türkler arasında da gerek günlük hayatta gerekse savaşlarda kullanıldığı tahmin edilebilir. Ancak bununla ilgili çok fazla kayda rastlanmamaktadır. Bu durumun bir sebebi olarak sapanın yaygın olmakla beraber, çok yaygın olmaması gösterilebilir.

Bununla beraber Dede Korkut Kitabı ve bazı Selçuklu kaynaklarında sapanın bir silah olarak kullanıldığına dair kayıtlar vardır.

Dede Korkut Kitabında sapanla ilgili on kayıt bulunmaktadır. Bunlardan en dikkat çekenleri, Karaçuk Çoban'ın sapan kullanmadaki becerilerinin anlatıldığı hikayedir. Bu hikayeye göre sapan, bir savunma savaşın kullanılmaktadır. Nitekim Karaçuk Çoban'ın düşman karşısında hazırlık yaparken "üç yere taş yığıdığı ve ala kollu sapanını eline aldığı"²⁶⁶ ifade edilmektedir. Ayrıca Karaçuk Çoban'ın, hazırlık ve düşmanla karşılaşma sırasında sapanını övdüğü ve düşmanın üstün silahları karşısında ona güvendiği görülmektedir.²⁶⁷

Karaçuk Çobanın sapanının özellikler ise şu şekilde anlatılmaktadır: "...üç yaşar tana derisinden sapanınun ayası idi, üç kiçi tüyünden sapanınun kolları idi, bir kiçi tüyünden çatlagucu idi. Her atanda on iki batman taş atar idi. Atduğı taş yire düşmez idi, yire dahi düşse toz gibi savrılır idi, ocak kibi obrılır idi, üç yıla dak taşı düşdüğü yirün otu bitmez idi. Semüz koyun aruk toklı bayırda kalsa kurt gelüp yimez idi sapanınun korkusundan. Eyle olsa sultanum, Karaça Çoban sapan çatlatdı, dünya alem kafirün gözüne karangu oldu"²⁶⁸

Anlaşıldığı kadarıyla sapanın deriden veya bezden yapılan ve taş konulan kısım için "sapan ayası" denilmektedir. Sapan ayasına bağlı iki kuvvetli ip veya ince meşin için ise "sapan kolu" ifadesi kullanılmıştır. Sapan atılınca çıkarttığı sesin de düşman üzerine etkili olduğu anlaşılıyor. Sapanın ses çıkaran kısmına "sapan çatlagucu" denmektedir ki yukarıda parçada bunun bir keçi tüyünden yapıldığı

²⁶⁶ "Ağılın kapısını berkitdi, üç yirde depe taş yığıdı, ala kollu sapanını eline aldı" DKK, s. 15.

²⁶⁷ Bilügünde toksan okun ne öğersin mere kafir/ Ala kollu sapanumca gelmez mana." DKK, s. 16.

²⁶⁸ DKK, s. 22.

söylenmektedir. Sapanın çıkarttığı sesin şiddeti için ise “sapan çatlatmak” ifadesi kullanılmıştır.

Karaçuk Çoban’ın sapanıyla “on iki batman”²⁶⁹ taş atması, sapanı koyduğu bir taşı attığında iki üç, iki taş attığında ise üç dört düşmanı yıkmayı²⁷⁰, sapan taşlarının tükenmesi üzerine, sapanın ayası koyun ve keçileri koyarak fırlatması²⁷¹ ve üç yüz kişi öldürerek²⁷² düşmanı kaçırmayı, destanlara özgü bir kahramanlık motifi mahiyetindedir. Bu noktadan hareketle, sapanın iyi kullanıldığı takdirde çok etkili bir silah haline gelebileceği sonucuna varılabilir. Ancak genel olarak değerlendirdiğimizde tarihi kaynaklarda sapanın bir silah olarak kullanımına dair pek fazla bilgiye rastlanılmaması, fazla etkili ve yaygın bir silah olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Dede Korkut Kitabında dahi sapanın sadece Karaçuk Çobanla birlikte anılması ve diğer kahramanların silahları arasında sayılmaması, bu silahın savaşçılardan çok halk arasında yaygın olduğu ve savaşlarda önemli bir kullanım alanının bulunmadığı fikrini doğurmaktadır.

Mehmet Altay Köymen’in verdiği bilgiye göre de Selçuklu ordusunda sapanıcılardan oluşan bir sınıf bulunmaktadır.²⁷³ Aynı yazar Sadrüddin el-Hüseynî’den naklettiği bir kayıta da sapanın Selçuklu ordusundaki işlevi hakkında şunları söylemektedir: “Büyük Selçuklu İmparatorluğu’na karşı isyan eden vasal hükümdarlardan Fazaveyh, Selçuklu veziri Nizamü’l-mülk’ün kumanda ettiği imparatorluk askerlerinin üzerine demiri delen ok yağdırdı. Buna karşılık Selçuklu askerleri -her halde sapanlarla- taşlar ve normal oklar attılar. Neticede Fazaveyh yakalandı.”²⁷⁴

---

²⁶⁹ Bir batman, sekiz kilo olduğuna göre on iki batman doksan altı kilo yapar ki bu durum, ölçünün abartılı olduğu göstermektedir.

²⁷⁰ “Sapanımın ayasına taş kodı atdı. Birin atanda ikisin için yıkdı, ikisini atanda üçin dördin yıkdı” DKK, s. 16.

²⁷¹ “Karaçuk Çobanun taşı dükendi, koyun dimez kiçi dimez sapanun ayasına kor atar, kafir yıkar” DKK, s. 16.

²⁷² “Karaçuk Çoban kafirün üç yüzünü sapan taşı-y-ile yire bıraktı” DKK, s. 16.

²⁷³ Köymen, a.g.e., s.264.

²⁷⁴ Köymen, a.g.e., s.268-269.

h) Çomak

Bazı yazarlara göre, Türkler tarafından “her yerde ve her zaman” kullanılan bir silah olan çomak²⁷⁵, iri toparlak başlı topuza denmektedir.²⁷⁶

Divan’da sadece bir yerde geçen çomağın bu kaynakta da “asa, değnek” anlamında olduğu görülmektedir.²⁷⁷

Dede Korkut Kitabında ise sekiz yerde geçmektedir. Bu ifadelerden çomağın o dönemde kullanılan savaş silahları arasında olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır.²⁷⁸ “Altı perli”²⁷⁹ sıfatı bu silah için de geçmektedir ki bunun, “ucunda altı dilimli topuz bulunmasına” işaret ettiği söylenebilir.

Çomağın, köküyle birlikte çıkarılan ağaçların, kök kısmının yontulması suretiyle topuz haline getirilmesi sonucunda elde edildiği²⁸⁰ veya ağacın budaklı kısmından yapılan iri ve yuvarlak başlı bir değnek olduğu bilinmektedir.²⁸¹ Ancak bazı yazarlar, çomağın demir veya diğer madenlerden de yapıldığını iddia etmişlerdir.²⁸² Eğer bu iddia kabul edilecek olursa, bu silahın aslında gürzle aynı silah olduğunu, ilk dönemlerde bu adla anıldığı, daha sonraki dönemlerde ise topuz ve Farsça gürz kelimeleriyle beraber kullanıldığı düşünülebilir.

Selçuklu devri silahları arasında sayılan çomağın, savaşlarda nasıl bir rol oynadığı konusunda pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak bazı kayıtlardan değnek ve çomağın insanları yaralamak veya dövmek amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır.²⁸³ bu silahın Türk tarihi içerisinde çeşitli unvan ve görev sahipleri

²⁷⁵ Sümer, a.g.e., s.392.

²⁷⁶ LO, s.102.

²⁷⁷ DLT, I/381.

²⁷⁸ “Kaba çomak altında buğradayım semin için” DKK, s. 50.; Bir at bir kılıç bir çomak getürdiler” DKK, s. 92.; Kılıç ve sünü ve çomak ve sair cenk aletin geydürüp tonatdılar.” DKK, s. 113.

²⁷⁹ “Dülek Evren aftı perlü çomağıyla at deptüp gelüp...” DKK, s. 83.

²⁸⁰ Taneri, a.g.e., s.40.

²⁸¹ Pakalın, a.g.e., I., s.380.

²⁸² Sümer, “Oğuzlar’a Ait Destanî Mahiyette Eserler”, s.433.; Ergüç, a.g.m., s.(63) 895.

²⁸³ Kerîmüdin Mahmud Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbar*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yay. Ankara 2000, s.98, 203, 248.

tarafından bir aksesuar, simge, sembol veya alamet olarak kullanıldığı görülmektedir.²⁸⁴

1) Çevgen/Çevgân

Çevgen eğri uçlu bir çeşit değnek/cirittir.²⁸⁵ Oyunlarında topa vurmaya yarayan sopalara da çevgen denildiği, oyunun adının da çevgân olduğu bilinmektedir. Batıda “polo” adıyla bilinen çevgânın²⁸⁶ Türkler arasında oldukça yaygın bir oyun olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Divan’da, Kutadgu Bilig’de, Dede Korkut Kitabında çevgân hakkında bilgi verildiği gibi, hemen hemen bütün Türk devletlerinde oynandığına dair kayıtlar da bulunmaktadır.²⁸⁷ Bunlardan birinde, Arslan Yabgu’nun Gazneli Sultan Mahmud’la görüşmek üzere Semerkant’a gittiğinde, Sultan Mahmud çevgân oynadığı, Arslan Yabgu’ya oynamak isteyip istemediği sorunca “çevgân oynamayı bilmediğini, eğer sultan isterse ok atabileceğini” söylediği kaydedilmektedir.²⁸⁸

Bununla beraber çeşitli kaynaklardaki ve Dede Korkut Kitabındaki ifadelerden²⁸⁹ çevgenin bir silah olarak da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kaynaklardaki ifadelerden Türk askerlerinin düşmanı önce ok yağmuruna tuttukları ve daha sonra sıralı bir şekilde dizilmiş zırhlı atlıların çevgenleriyle/ciritleriyle darbe

²⁸⁴ Özden Süslü, *Tasvirilere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1989, s.1, 144, 190, 196.

²⁸⁵ Aksarayî’deki bir beyitte şöyle denmektedir. Divan sahasında kim varsa, ondan hata topunu kaptı; sonunda çevgân gibi boyy’u bükük bıraktı da gitti.” Aksarayî, s.184.

²⁸⁶ Bazı kaynaklarda “guy-ı çevgân” olarak geçmektedir. Kerîmüdin Mahmud Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbar*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yay. Ankara 2000, s.79.

²⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz., Reşat Genç, “Kaşgarlı Mahmud’a Göre XI. Yüzyılda Türklerde Oyunlar ve Eğlenceler”, *Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Cilt.III, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yay., Ankara 1977; M. Şakir Ülkütaşır, “çevgân ve Gökböri”, *Türk Kültürü*, Yıl.V, Sayı.57, Temmuz 1967, s.663-667 (31-35); Özbay Güven-Dursun Ayan, "Edebî Metinlerde Polo/çevgân" *Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bülteni*, IX/26-27, Ocak-Mayıs 1996.

²⁸⁸ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)*, I, TTK. Yay., Ankara 2000, s.83.

²⁸⁹ “Kılıcını ne ögersin mere kafir; Eğri başlu çevgenümce gelmez mana” DKK, s. 16.

indirdikleri ve yine çevgenleri sayesinde düşman arasından kendilerine yol açtıkları kaydedilmektedir.²⁹⁰

Burada geçen ifadelerden çevgenin, daha önce zikrettiğimiz Türk atlılarının kullandığı uzun kargılarla aynı işlevi gördüğü veya her iki kelimenin de aynı anlamda kullanıldığı fikri oluşmaktadır.

2- Savunma Araç ve Gereçleri

a) Zırh

Eski Türkçe’de “yarık” olarak ifade edilen zırhın, atlı göçebeler tarafından özellikle ilk devirlerde pek fazla kullanılmadığı düşünülebilir.²⁹¹ Çünkü demir, deri veya tahtadan yapılmış herhangi bir zırhın, genellikle hafif silahlarla teçhiz edilmiş atlı savaşçının hareket kabiliyeti ve hızını etkileyeceği tahmin olunabilir.

Ancak gerek arkeolojik buluntular ve tasvirlerden, gerekse muasır kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre, Türklerde sadece savaşçılar için değil, atlar için bile çeşitli zırhlar kullandıkları görülmektedir. Bunların özellikle atlı savaşçının hareket kabiliyeti ve hızını etkilemeyecek şekilde rahat bir binici veya süvari giyimi olması dikkat çekmektedir.²⁹²

Türk zırhları genel olarak maden veya deriden yapılmış küçük levhaların dik şekilde yerleştirilmesinden oluşmuştur.²⁹³ Kumaş veya deri üzerine dikilen küçük dört köşe demir parçalar şeklinde olan zırhlar da tespit edilmektedir.²⁹⁴ Bununla birlikte örme, hatta ağaçtan zırhların da kullanıldığı bilinmektedir.²⁹⁵ Bazı zırhların bütün vücudu kapladığı görülmektedir. Ancak vücudun beden kısmını kaplayan ve

---

²⁹⁰ Hudyakov, a.g.m., s.

²⁹¹ Tarhan, “Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler”, s.601.

²⁹² Lev Nikolayeviç Gumilëv, *Eski Türkler*, çev. Ahsen Batur, İstanbul 2003, s.93-95.

²⁹³ Gökyay, a.g.e., s.CCCLXV.

²⁹⁴ Radloff, *Sibirya’dan II*, Maarif Basımevi, İstanbul 1957, s.139.

²⁹⁵ Çin kaynaklarının verdiği bilgiye göre, Yenisey Kırgızların ağaçtan yapılmış zırhlarının olduğu tespit edilmektedir. Aynı tür zırhlar, atlar için de kullanılmıştır. Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s.220.

kolları serbest bırakan zırhların daha fazla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Zırhların kolu koruyan parçasına korucuk, dizi koruyan parçasına da dizcik denilmektedir.²⁹⁶

Zırhın Hun çağından itibaren kullanıldığı hakkında Çin kaynakları bilgi vermektedir. Çin’de Hunların etkisiyle yapılan silah ve elbise reformu sırasında, üstün Hun zırhlarının, elbise reformu sırasında Çinliler tarafından kullanılmaya başlandığı görülmektedir.²⁹⁷ Berel buluntularında Hun çağına ait demir plakalarla yapılmış bir zırh bulunmuştur.²⁹⁸ Bu döneme ait zırhlar, üzerindeki levhaların şekli, boyut, sayı ve sıkıştırmak için kullanılan delik sayısından dolayı farklıdır. Üzerlerinde yatay dizilmiş levhalar ile koruyucu bölge düzeylerinden çerçeveleşmiş bu tarz zırh gömlekler, birinci bin yılın ikinci yarısına ait olan, Yukarı Obi bölgesinde de bulunmuştur.²⁹⁹ Avrupa Hunlarının da zırh kullandıklarına dair bilgiler mevcuttur.³⁰⁰

Göktürk çağında ise Türk zırhlarıyla ilgili daha zengin bilgilere rastlanılmaktadır. Kaynaklarda “zırhlı ceket” olarak adlandırılan Göktürk zırhlarının³⁰¹, savaşta, korunma amaçlı kullanılan pullu zırh gömleklerin, vücuda deri kemerlerle sardığı bilinmektedir. Yukarıda da bahsettiğimiz Har-Had kaya tasvirlerindeki mızraklı Türk süvarilerinin zırh gömlekleri, paçalı yelekten oluşmaktadır. Bu yelekler demir levhalardan yapılmıştır. Atlının omuz ve kolları açıkta ve korunmasızdır.³⁰² Kara-yüs’deki kaya resminde de zincir zırh giymiş bir süvari görülmektedir.³⁰³

Zırh gömlekli birimlerin, Eski Türk ordusunun en önemli unsurlarından birini teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Göktürk ordusunun Orta Asya’nın diğer göçebe kabilelerine üstün gelmesinde bu zırhlı birimlerin, önemli rolleri olduğunu söylemek

²⁹⁶ Gökyay, a.g.e., s.CCCLXV.

²⁹⁷ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.95, 237.

²⁹⁸ Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s.72

²⁹⁹ Hudyakov, a.g.m., s.470.

³⁰⁰ Baştav, a.g.m., s.883.

³⁰¹ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s.165.

³⁰² Hudyakov, a.g.m., s.472.

³⁰³ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, TDK. Yay., Ankara 1994, III., s.16 ve 605.

mümkündür.³⁰⁴ Bu birimlerin ordu içindeki önemi gösterir başka bir özellikleri ise, kağanın şahsî pozisyonunu korumakla da görevli olmalarıdır.³⁰⁵

Göktürk zırhlarıyla ilgili dikkat çekici bir özellik de atlar için yapılmış zırhların kullanılmış olmasıdır. Anlaşıldığı kadarıyla savaş sırasında darbelerden korumak için savaş atlarının üstü bir çeşit zırhla, yani yalma/yelme³⁰⁶ ile örtülmekte ve başına da pirinçten bir zırh takılmaktadır.³⁰⁷ İlk defa Göktürklerde görülen bu at zırhlarına/ elbiselerine, Har-Had resimlerinde ve Dağlık Altay bölgesindeki Kudırge abidesinde rastlanmıştır. VI-VII. asırda da savaş atları için demir pullardan yapılmış özel at giysileri kullanıldığına dair bilgiler bulunmaktadır.³⁰⁸

Bu at zırhlarının hafif bir metal veya alaşımdan, belki de deriden yapıldığı tahmin olunabilir. Çin kaynaklarının verdiği bilgiye göre de, Yenisey Kırgızları, hem kendi hem de atlarının zırhlarını ağaçtan yapmaktadırlar.³⁰⁹ Orduda bulunan bütün atların bu şekilde zırhlanıp zırhlanmadığı ise belirlenememektedir. Bazı yazarlar, sadece önemli şahsiyetlerin bindiği seçkin atların zırhlı olduğunu söylemektedirler.³¹⁰

İslami dönemde de zırhın kullanıldığına dair bir çok kayıt vardır. Divan'daki bilgilerden anlaşıldığına göre, zırh için “yarık”³¹¹ kelimesi kullanılmaktadır. Zırhlıya, cebeliye “yaraglığ”; zırhlı adama ise “yaraglığ er” denilmektedir.³¹² Buna karşılık başında tulgası ve eğninde yani üstünde zırhı olmayan kimselere de “başnak er”³¹³ denilmektedir ki bu kayıttan, zırhsız askerlerin de olduğu anlaşılmaktadır.

Divan'daki kayıtlarda vücuda giyilen zırha “say yarık”³¹⁴, demirden yapılan zırha, cebeye ise “kübe yarık”³¹⁵ denildiği görülse de, bu ifadelerden bahsedilen iki

³⁰⁴ Gumilëv, *Eski Türkler*, s.94-95.

³⁰⁵ Hudyakov, a.g.m., s.472.

³⁰⁶ DLT'de yalma/yelme kelimesi, “kaftan (elbise), yağmurluk” olarak açıklanmıştır. III/34. Bazı kaynaklarda at zırhına “keçim” denilmektedir. Gökyay, a.g.e., s.CCCLXVI.

³⁰⁷ Giraud, a.g.e., s.128.

³⁰⁸ Hudyakov, a.g.m., s.472.

³⁰⁹ Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s.220; Gökyay, a.g.e., s.CCCLXV

³¹⁰ Giraud, a.g.e., s.140.

³¹¹ DLT, III/15.

³¹² DLT, III/49.

³¹³ DLT, I/466

³¹⁴ DLT, III/158.

zırh arasındaki fark tam olarak anlaşılammamaktadır. Bununla beraber, “say yarık”ın vücuda giyilen yekpare bir zırh olduğu, “kübe yarık”ın, “cebe” kelimesinden hareketle³¹⁶, yekpare olmayan zırh anlamına geldiği tahmin olunabilir. Reşat Genç’de “kübe” kelimesinden hareket ederek “kübe yarık”ın örme zırh olabileceğini söylemektedir. Divan’da “yarıklandı”³¹⁷ ifadesi ise, “er yarıklandı, adam zırhlandı, zırhlı gömlek giydi. Zırhlı göğüslük giyse dahi yine böyle denir” şeklinde açıklanmaktadır.

Kutadgu Bilig’de zırh için “yarık” ifadesi kullanılmıştır.³¹⁸ Divan’da “yarıklan(mak)”³¹⁹ kelimesi de zırhlanmak, zırh giymek anlamında kullanılmıştır. Bunun dışında bir yerde de “kuyağ”³²⁰ kelimesi geçmektedir ki, bu kelime de günümüz Türkçe’sine zırh olarak tercüme edilmiştir.

Dede Korkut Kitabında ise zırh için, “demür ton” kelimesi kullanılmıştır. Dede Korkut Kitabında yer alan demür tonla ilgili kayıtlardan bazıları şunlardır:

“Eğni bek demür tonum saklar idüm bu gün için. Güni geldi.”³²¹

“Egnümdeki demür tonum çignüm kısar”³²²

“Demür tonlu Mamak elinde helak oldu.”³²³

“Egnündeki demür tonun Begilündür Begil kanı”³²⁴

“Demür tonlu kafir oğlanun üzerine geldiler”³²⁵

“Eğni bek demür torun geyen yiğit, ne yiğitsin”³²⁶

---

³¹⁵ DLT, III/217.

³¹⁶ LO., 76. Ahmet Vefik Paşa, ayrıca “cebe”nin bazen de meşin hırka anlamında kullanıldığını söylemektedir.

³¹⁷ DLT, III/114-115.

³¹⁸ “At, koşum ve zırhlar (yarık) kıp-kırmızı olur; kırmızı ateş gibi yanan yanaklar mos-mor kesilir.” KB, b. 2385.

³¹⁹ “Anlaşmak imkanı varsa, onunla anlaş; yok ise, zırhını giy (yarıklan), düşmana sıkı-sıkı yapış ve güreş” KB, b. 2360.

³²⁰ “Ona vezirlik, unvan ve mührü ile tuğ, davul ve zırh (kuyağ) verdi.” KB, b.1036.

³²¹ DKK, s. 50.

³²² DKK, s. 97.

³²³ DKK, s. 86.

³²⁴ DKK, s. 98.

³²⁵ DKK, s. 104.

³²⁶ DKK, s. 114.

Bu kayıtlardan ilkinde demür tonun, savaşa hazırlıktan bahsedilirken kullanıldığı dolayısıyla savaşçı için önemli bir teçhizat olduğu, ikinci kayıttan demir tonun omuzları kısmasının bir övünme anlamında kullanıldığı, üçüncüden güçlü yiğitlerin zırha rağmen hasımların alt edebileceği, dördüncüden bir çok silahta görüldüğü gibi, demür tonun da kullanıcısıyla özdeşleştiği, beşinciden düşmanların da zırhlı olduklarını, son kayıttan ise diğer silahların olduğu gibi, demür tonun da savaşçıların yiğitliğiyle özdeşleştiği sonuçlarını çıkabiliriz.

Zırhın Türk orduları tarafından kullanıldığı hakkında bilgi veren Cahiz, Türk zırh ve silahlarında rüzgar ses çıkarttığını söylemektedir.³²⁷

Zırhın diğer Türk İslam devletlerinde de kullanıldığı, hatta gelişen savaş stratejisi ve teknolojiye göre daha kullanışlı ve sanatsal yönü ağır basan zırhların yapıldığı bilinmektedir.

b) Tulga, Miğfer

Tulga (tuğulga) savaşçının başını korumak için giydiği demir başlık³²⁸ olup bazı yazarlara göre Orta Asya ve İran kültür bölgesine ait bir teçhizattır.³²⁹ İlk defa Çin kaynaklarında geçen T'u-küe/Türk adıyla tugulga/tulga arasında kurulan ilişkiden³³⁰ hareketle, bu silahla Türkler arasında ilk dönemlerden başlayan bir beraberliğin olduğu düşünülebilir. Ancak tulgayla ilgili Hun ve Göktürk çağına ait çok fazla bilgimiz bulunmamaktadır. Altaylarda Hun çağı öncesinde M.Ö. V-IV. yüzyıllara tarihlendirilen Mayemir kültürüne ait bir miğfer tespit edilmiştir. Bu miğferin Kuban, İrtiş ve Kuzey Çin'de oldukça yaygın olduğu bilinmektedir.³³¹

³²⁷ Bu bilgiler Humayd b. Abd el-Hamid'den nakledilmiştir. Cahiz, a.g.e., s.70.

³²⁸ Pakalın, a.g.e., II., s.533.

³²⁹ Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, s.111.

³³⁰ Aslında Çin kaynakları bu adı, Türklerin yaşadığı Altay dağlarının miğfere benzemesinden yola çıkarak yapmışlardır. Ancak bazı Avrupalı araştırmacılar, bu bilgiye kendilerinin ürettiği bir takım açıklamalar da katmışlardır. Bunlardan J. Schmidt adlı araştırmacı, Çince T'u-küe kelimesinin, tugulga yani tolga kelimesinden geldiğini iddia etmiştir. İbrahim Kafesoğlu, "Tarihte Türk Adı", *Reşit Rahmeti Arat İçin*, TKAE Yay., Ankara 1966, s.315-316.

³³¹ Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s.35.

Ancak Hun çağına ait birkaç başlık³³² örneğinden başka miğfer özelliği taşıyan buluntulara rastlanılmamıştır.

Göktürk çağında ise askerlerin kendilerini korumak için başlıklar kullandıklarına ve demir başlıkların askerlerin vazgeçilmez aksesuarları olduğu anlaşılmaktadır.³³³ Bu çağda Türklerle akraba bir kavim olan Kurikan savaşçılarına ait miğferler bulunmuştur.³³⁴ Bir kaya resminde ise Kırgız atlılarının miğferleri olduğu görülmektedir.³³⁵

Divan'daki bilgilere göre XI. yüzyılda Türk ellerin tulgaya “aşuk”³³⁶ veya “yaşuk”³³⁷, tulga giymiş kimseye ise “yışıklı”³³⁸ denildiği anlaşılmaktadır. Karşı darbelerden korunmak için başa giyilen tulganın altına, başı acıtmaması için giyilen ve tüyden yapılmış olan takkeye de “kedük”³³⁹ adı verilmektedir.

Dede Korkut Kitabında da ışuk ve tuğulga kelimeleri beraber kullanılmıştır. Kaşgarlı'nın başlık, külah olarak kaydettiği “börk”³⁴⁰ ise bir yerde tulga ile karşılaştırılmıştır.³⁴¹ Ancak bundan börkün, tulga ile aynı görevi gören bir başlık olduğu anlamını çıkarmam pek mümkün görünmemektedir. Nitekim başka bir yerde de börkün keçeden yapıldığına dair bir kayıt bulunmaktadır.³⁴²

Eserde geçen ifadelerden, ışuk'un parlak ve değerli madenlerden yapıldığı anlaşılmaktadır.³⁴³ “Ağ ışuklu alpları yanuma aldum” ifadesinden de ışık'un alplar için oldukça önemli olduğu sonucuna varılabilir.³⁴⁴ Alpların ışuklarının alın ve başı

---

³³² Ögel, a.g.e., s.58.

³³³ Hudyakov, a.g.m., s.468.

³³⁴ Ögel, a.g.e., s.205.

³³⁵ Ögel, a.g.e., s.220.

³³⁶ DLT, I/67.

³³⁷ DLT, I/67.

³³⁸ DLT, III/50

³³⁹ DLT, I/390.

³⁴⁰ DLT, I/349; II/93, 281, 303; III/175, 200, 336, 351, 361

³⁴¹ Başındağı tuğulğanı ne ögersin mere kafir/ Başumdağı börkümçe gelmez mana” DKK, s. 16.

³⁴² “Kıçe börklü azğun dinlü kızğun dillü kafir” DKK, s. 49.

³⁴³ “Kafirim başında ışığıdur/İlduz kibi parlayup gelen” DKK, s. 49.; “Başumda kunt ışuklar saklar idüm” DKK, s. 50.

³⁴⁴ DKK, s. 82.

örttüğü³⁴⁵ ve tulga üzerinde yara açmak veya tulgayı darbe ile çökertmeye, “tulga boğratmak” denildiği görülmektedir.³⁴⁶

Tulga veya miğferin Türk İslam devletlerinde gitgide daha fazla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim değişik Türk İslam devletlerinde çeşitli tip ve motiflere sahip bir çok tulga örnekleri mevcuttur.³⁴⁷

c) Kalkan

Kalkan ok, kargı, mızrak, kılıç ve benzeri silahlara karşı vücudu ve zırhı korumak için elde tutulan bir savunma silahıdır.³⁴⁸ Kalkanların daha çok uzaktan ok atmak suretiyle savaşmayı tercih eden atlı göçebeler için çok kullanılan bir silah olduğu söylenemez. Nitekim meydan savaşı ve uzaktan muharebeye alışkın Türk askeri için özellikle geniş ve ağır kalkanlar kullanmak olumlu sonuç verebilecek bir taktik değildir. Batı Türkistan’da devlet kuran Çiçi Han’ın geniş kalkanlar taşıyan yeni yaya kıtaları oluşturmaya çalışması bunun en güzel örneğidir. Bu strateji hatasının farkına varan Çinliler, Çiçi’nin kalesini kuşattıklarında kalkanlı yaya askerler balık sırtı bir düzenle dışarıya çıkmış, ancak kısa zaman sonra Türk ordusu ağır bir yenilgi almıştır.³⁴⁹ Ancak yaya savaşlarında ve orduların birbirine temas ettikleri zamanlarda gerçekleşen yakın dövüşlerde kullanıldığı görülmektedir.³⁵⁰

Türk kalkanları, demirden, bakırdan; fil ve gergedan kabuğundan; hasırdan, söğüt dalından, kamıştan, ipten, ağaç kabuğu gibi sert ve esnek maddelerden ve göreceklere işe göre, yuvarlak, dikdörtgen, göbekli veya düz olarak yapılmıştır. Üzerine bir çok süs ve işlemlerin de yapıldığı kalkanların, iki yanına deri kaplandığı³⁵¹ ve daha hafif ve daha küçük olduğu bilinmektedir.³⁵²

³⁴⁵ “Alın başa kunt ışuğum urur idüm” DKK, s. 118.

³⁴⁶ “Kafir oğlanı katı urdı. ... tuğulgasını boğradı” DKK, s. 98.

³⁴⁷ Bu örnekler için bkz., Süslü, a.g.e., s.23, 26- 27, 34, 158, 180, 183-184.

³⁴⁸ Pakalın, a.g.e., II., s.151.

³⁴⁹ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s.77.

³⁵⁰ Tarhan, a.g.m., s.601.

³⁵¹ Taneri, a.g.e., s.42.

³⁵² Köymen, a.g.e., s.268.

Yazılı kaynaklardan ve arkeolojik buluntulardan tespit edildiğine göre Hun kalkanlarıyla ortak özelliklere sahip olan İskit kalkanları, oval ya da kenarları yuvarlatılmış dört köşe şeklinde olup tahta veya örme sazdan yapılmış olup üzerlerine geyik ya da sığır derisi kaplanmıştır. Oval kalkanlar, ünlü Kul-Oba vazosunda görülürler. Bunun dışında tipik örme kalkanlar ve yuvarlak demir kalkanların kullanıldığı bilinmektedir. Bazı kalkanların orta kısmında altından işlenmiş geyik armaları görülmektedir.³⁵³

Pazırık'ta bulunan Hun kalkanı, İskit izleri taşımaktadır. Bu kalkan aynı zamanda da Orta Asya'ya gelen Yunan tesirinin bir örneği olarak kabul edilmektedir. Çubukların yan yana getirilerek bir çit şeklinde bağlanması suretiyle yapılabu kalkan tiplerine Güney Rusya'da İskit devrinde rastlanmaktadır.³⁵⁴

Avrupa Hunlarının kalkanlar hakkında ise hem yazılı kaynaklar, hem de arkeolojik malzemelerden bilgi edinmek mümkündür. Bu kalkanların bazılarının demirden yapıldığı ve ağırlıklarının fazla olduğu görülmektedir.³⁵⁵

Göktürk çağında da hafif silahlanmış atlıların koruyucu silah olarak zırhtan başka kalkan kullandıkları bilinmektedir. Göktürk çağına ait arkeolojik buluntular arasında da Tuva'da Aymırlık abidesinde ahşaptan yapılmış yuvarlak bir kalkan bulunmuştur. Bu kalkan dışında, atın kalça iskeleti üzerinde bulunan metal levhalar-dan oluşmuş koruyucu bir takıya rastlanmıştır.³⁵⁶

Divan'da verilen bilgilerden “kalkan/kalkanğ”ın o dönemde de aynı adı taşıdığını öğrenmekteyiz.³⁵⁷ Ancak eserdeki kayıtlardan kalkanın mahiyeti hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Sadece savaşta düşmandan sakınmak için kullanılan her türlü alete “tura kalkan”³⁵⁸, bir kimsenin kalkanı kendisine siper yapmasına ise “kalkan yapınmak”³⁵⁹ denildiği anlaşılmaktadır.

---

³⁵³ Bu armalar koruyucu bir anlam taşımaktadır. Geyik, bozkır mitoslarında aynen kurt gibi “öncü hayvan” olarak görülmekte ve bu tema Hun-Türk devrinde de devam etmektedir. Tarhan, aynı yer.

³⁵⁴ Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s.66.

³⁵⁵ Baştav, a.g.m., s.883.

³⁵⁶ Hudyakov, a.g.m., s., 475.

³⁵⁷ DLT, I/441.; III/386.

³⁵⁸ DLT, III/221.

³⁵⁹ DLT, III/82.

Kutadgu Bilig’de kalkan kelimesiyle beraber bir de yukarda da zikrettiğimiz “tura” kelimesi geçmektedir. Bu kayıtlardan sadece bir tanesinde kalkan savaş silahı anlamıyla kaydedilmiştir. Bu kayıta düşmanın küçümsenmemesi gerektiği, elinde sopa dahi olsa ona karşı demir kalkanla hazırlık yapılması öğütlenmektedir.³⁶⁰ Diğer kayıtlarda “beyin halkın zenginliğinin kendisine kalkan (tura) yapabileceği³⁶¹, bilginin insan için bir kalkan (tura) olduğu³⁶² ve “yüzü örten ipek kalkan”³⁶³ gibi benzetmeler ve iki kayıta da “mızrak ve kalkan yükseltmek”³⁶⁴ tabirleri kullanılmıştır.

Dede Korkut Kitabında da kalkan aynı adla kullanılmıştır. Bazı yerlerde kalkanların ala ve alaca renkli olduğu zikredilmiştir.³⁶⁵ Bazı ifadelerden de kullanım sırasında daha muhtemelen kuvvetli tutabilmek için kalkanın elle tutulan bağınyı kısaltacak şekilde düğüm atıldığı anlaşılmaktadır.³⁶⁶ Anlatılan bir savaşta da gürze karşı tutulan bir kalkanın, gürzün darbesiyle parçalandığı görülmektedir.³⁶⁷

Bu eserde de Divan’da kullanılan “kalkan yapınmak” ifadesi kaydedilmiştir.³⁶⁸ Savaşçıların iri yarı, güçlü kuvvetli olduğunu belirtmek üzere de “Yağrınında kalkan oynar yayazı olur”³⁶⁹ gibi ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Cahiz’in verdiği bilgilerden Türklerin kalkanlarını kendileri yaptığı anlaşılmaktadır.³⁷⁰

³⁶⁰ “Düşmanı deneme, sen onu büyük ve kuvvetli bil; elinde sopa olan düşmana karşı sen demir kalkan (kalkan) hazırla.” KB, b.4263.

³⁶¹ “Memleketini tanzim etmiş ve halkı zengin olmuş; halkın zenginliğini kendisine kalkan (tura) yapmıştır.” KB, b.256.

³⁶² “Bilgi bil ve yerin baş-köşe olsun; bilgi insan için sağlam bir kalkandır (tura)”. KB, b.6605.

³⁶³ “Yüzünü örten ipek kalkan (kalkan) sıyrıldı; gülen parlak yüz gibi, dünya aydınlandı.” KB, b.3288.

³⁶⁴ “Mızrak ve kalkanı (kalkan) kalkarak, yükselmeğe başladı; dünya yüzü beyaz cevher gibi oldu.” KB, b. 3840; “Kızarmış mızraklar ile kalkan (kalkan) ufuktan gözlükürken, kalkıp, saraya gitti ve doğruca içeri girdi.” KB, b. 4895.

³⁶⁵ “Ala kalkan bağınyı kısa düğdüler” DKK, s. 51.; “Ap alaca kalkanun virgil mana.” DKK, s. 19.

³⁶⁶ “Uruzım kırk yigidi attan indi, ala kalkan bağınyı kısa düğdiler” DKK, s. 51.

³⁶⁷ “Oğlan kalkanını gürze karşı tutdı”; “Kafir oğlan katı urdı. Kalkanın uvatdı” DKK, s. 98.

³⁶⁸ “Kazan kalkan yapındı” DKK, s. 120.

³⁶⁹ “Yağrınında kalkan oynar yayazı olur” DKK, s. 69.

³⁷⁰ Cahiz, a.g.e., s.82.

B) AĞIR SİLAHLAR

Türklerin İslamlaşma süreci ile çeşitli İslam Devletleri ile kurdukları ticari ve iktisadi ilişkiler sonrasında bu devletlerin harp teknolojilerinden faydalandıkları unutulmamalıdır.³⁷¹ Özellikle Emevi ve Abbasi Devletlerinde kullanılan mancınık, arrade ve keş gibi ağır silahlar, bu devletlerin askeri teşkilatında yer alan çeşitli görev sahipleri ve askeri mühendisler, sadece Türklere değil diğer İslam devletlerine de örnek olmuştur.³⁷²

Ağır silahların gelişimi Selçuklu döneminde daha da hızlanmıştır.³⁷³ Zira bu döneme ait muasır kaynakların verdikleri bilgiler gerek Türklerin, gerekse savaş halinde buldukları Bizanslıların kullandıkları ağır mancınıklar hakkında yeterli bilgi vermektedir. Kaynakların verdiği bilgilere göre Tuğrul Bey (1040-1063) uzun süren Malazgirt muhasarasında başarı sağlayabilmek için, dört yüz kişinin hareket ettirdiği büyük bir mancınık imal ettirmiş idi. Bu mancınık, 60 libre (takriben 55 kg) taş fırlatıyor idi. Görünüşe göre, Alp Arslan'ın (1065-1072) Malazgirt Meydan Muharebesinde yendiği Bizans ordusunda her birini yüz arabanın taşıdığı, iplerini bin iki yüz adamın çektiği devasa mancınıklar 90 kg'lık taşlar fırlatabiliyordu.³⁷⁴

Bu silahların dışında, Türkler için bir silahtan farksız olan attan da kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.³⁷⁵ İslam'dan önce Türk kültürüyle özdeşleşen, hatta "atlı bozkır kültürü" ifadesinde görüldüğü gibi Türk kültürüne adını veren atın, Türkler için ne derece önemli olduğu meydandadır. Türklerin siyasî ve askerî başarıları, "insan, at ve silah (özellikle ok ve yay)" unsurlarının ahenkli bir şekilde kullanılmış olmasıyla izah etmek mümkündür. Türklerin hayatında atın ne derece önemli olduğu göstermesi bakımından Cahiz'in şu kayıtları dikkat çekicidir. "Türk'ün ömrünün günlerini toplasan,

³⁷¹ Özellikle Araplar, Bizans ve Sasanî devletleri ile kurdukları ilişkiler sayesinde bu devletlerin harp teknolojilerinden oldukça faydalanmışlardır. V. J. Parry, , "İslam'da Harp Sanatı", çev. Erdoğan Merçil, S.Özbaran, *Askeri Tarih Bülteni*, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Genel Kurmay Basımevi, Yıl. 10, Sayı. 19, Ağustos 1985, s.15.

³⁷² Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, II, İstanbul, 1980, s.357, 504.

³⁷³ Ayrıntılı bilgi için bkz., Köymen, a.g.e., s.271-276.; İ. Kayabalı-C. Arslanoğlu, "Selçuklularda Ordu, Kuruluşu, Silahları ve Gelişmeler", *Türk Kültürü*, Yıl.XI, Sayı.131, Eylül 1973, s.161-186.

³⁷⁴ Taneri, a.g.e., s.42-43.

³⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz., Ali Abbas Çınar, *Türklerde At ve Atçılık*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1993.

atı üzerinde geçen günlerinin yer üzerinde oturarak geçirdiği günlerden daha çok olduğunu görürsün.”³⁷⁶

---

³⁷⁶ Cahiz, a.g.e., s.68.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK DEVLET VE TOPLUM HAYATINDA SİLAHIN YERİ

A) TÜRK DEVLET TEŞKİLATI VE HAKİMİYET ANLAYIŞINDA SİLAHIN BİR SEMBOL OLARAK KULLANILMASI

Sosyal, ekonomik ve siyasî bir realite olan devlet¹, tarihin ilk devirlerinden itibaren insan ve cemiyet hayatının vazgeçilmez unsuru olmuştur.² Öyle ki felsefi antropoloji devleti insan için varlık şartı ve insan olmanın bir özelliği olarak ifade etmekte³ ve yaygın kanaate göre devlet, toplum hayatının ulaşabileceği en yüksek merteye olarak değerlendirilmektedir.⁴

Genel anlamı ile “bir milletin hakimiyeti”ni ifade eden devlet kavramı, en kısa şekliyle “siyasî gücün kurumlaşması” veya “bir toplumun siyasî örgütlenmesi” olarak tarif edilebilir.⁵ Ancak Antik Çağın şehir devletlerinden,

---

¹ Recai Galip Okandan, *Umumî Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, İstanbul 1948, s.5.

² İnsanlar, toplumsal bir varlık olarak, diğer insanlarla beraber yaşama eğilimi gösterirler. Bu birliktelik insanlar için tabii bir ihtiyaçtır. Toplumsal hayatın gelişmesi ise devlet müessesesini ortaya çıkartır. Şu halde insanlar için devlet ve devlet hakimiyeti bir zarurettir. bkz, İbn Haldun, *Mukaddime*, I., çev. Zakir Kadirî Ugan, MEB Yay., İstanbul 1997, s.100-106.; Erwin I. J. Rosenthal, *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, çev. Ali Çaksu, İstanbul 1996, s.123 vd.

³ Mehmet Niyazi, *İslam Devlet Felsefesi*, İstanbul 1989, s.20.

⁴ Ümid Meriç Yazan, *Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü*, İstanbul 1992, s.41.

⁵ Ahmet Davutoğlu, “Devlet”, *DİA*, IX, s.235.

günümüzün millet-devlet anlayışına kadar geçen tarihî tekamül içerisinde devlet kuramı hakkında oldukça çeşitli fikirler ortaya atılmıştır.⁶

Bu çeşitlilik konusunda dikkat edilmesi gereken husus, devlet müessesesinin, kendisini oluşturan toplumun kültürel zemini ve dünya görüşüyle olan sıkı bağlantısıdır. Devlet sadece yasa ve müesseseleri ifade etmekle kalmaz. Aynı zamanda da bunların altında yatan ve içerisinde çıktıkları toplumun bütün özelliklerini yansıtan kültür ve medeniyet değerlerini de ortaya koyar.

Tarihî süreç incelendiğinde görülmektedir ki her devletin mahiyeti, fonksiyonları, yapılanma biçimi ve ahlakî sınırlarını yani devlet anlayışlarını belirleyen en etkili unsur, devleti oluşturan toplumların kültürel muhitleridir.⁷ Dolayısıyla devlet müessesesi her ne kadar evrensel bir niteliğe sahip ise de, her toplumun kendi kültür ve medeniyet dairelerine göre farklı bir devlet anlayışı ve yapılanması geliştirdiği görülmektedir. Bu şekliyle devlet, aynı zamanda da kendisini meydana getiren kültür ve medeniyetin en yüksek kurumu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu genel özelliği Türk devlet anlayışı ve yapılanması konusunda da görmek mümkündür. Diğer devletlerde olduğu gibi Türk Devletini de milletinin malı haline getiren, bu özelliğidir. Dolayısıyla Türk devlet anlayışı ve yapılanması konusu incelenirken üzerinde durulması gereken ilk husus, Türk kültürünün genel kaideleri ve Türk devletini meydana getiren değerler olmalıdır.

Bu açıdan değerlendirildiğinde Türkler için sıradan bir savaş aracının ötesinde bir değer taşıyan silahın, devlet ve toplum hayatında köklü geleneklere damgasını vurmuş olması tabii bir olaydır.

Silahın Türk devlet geleneği içerisinde hukukî bir sembol olarak kullanılmasına dair kayıtlar, bir hayli dikkat çekicidir. Konuyla ilgili önemli bir araştırma yapmış olan Osman Turan'ın da ifade ettiği gibi, Türk devlet anlayışı

---

⁶ Antikçağ'dan günümüze kadar gelen devlet görüşleri için bkz., İlhan F. Akın, *Kamu Hukuku*, İstanbul 1980.

⁷ Davutoğlu, aynı yer.

içerisinde köklü bir geleneği yansıtan bu sembollerin siyasî ve kültürel anlamı, Türk tarihi araştırmaları bakımından oldukça önemlidir.⁸

Tarihî kaynaklar incelendiğinde, Türk devlet geleneğinde özellikle ok ve yayla ilgili köklü bir geleneğin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Hun çağından itibaren görülen bu geleneğin en açık ifadesine Türk düşüncesinin mitolojik temellerini bulduğumuz Oğuz Kağan Destan'ında rastlanır.

Bu destanda Oğuz Kağan, Türklerin kabile teşkilatında en önemli rolü oynayan “orun” yani siyasî ve içtimaî mevki meselesini muayyen bir kalıba oturtmuş⁹ ve “yay”ı metbûluk, “ok”u ise tâbilik sembolü olarak belirlemiştir. Oğuz Kağan Destanında belirlenen bu esaslar, özellikle Oğuz boyları tarafından değişmez bir kaide olarak kabul edildiği gibi, Türk düşünce dünyasında ok ve yay “kutsallık derecesine varan” bir değer de kazandırmıştır. Oğuz Kağan tarafından belirlenen orun ve hakimiyet esasları, tarih boyunca varlık gösteren - başta Oğuzlar olmak üzere- bütün Türk şubelerine etki etmiştir.¹⁰

Oğuz Kağan Destanında ok ve yayı Türk hakimiyet anlayışının vazgeçilmez unsuru haline getiren kayıtlar şu şekildedir:

“Ondan (331) sonra sabah olunca büyük ve küçük oğullarını çağırttı ve: “Benim (333) gönlüm avlanmak istiyor, ihtiyar olduğum için (334) benim artık cesaretim yoktur: Kün, Ay ve Yultuz, doğu tarafına sizler gidin: (336) Kök, Tağ ve Tengiz, sizler de batı tarafına gidin” dedi. Ondan sonra üçü (338) doğu tarafla, üçü de batı tarafına gittiler. Kün, Ay (340) ve Yultuz çok av ve çok kuş, avladıktan sonra, yolda bir altın yay (342) buldular; onu aldılar ve babalarına verdiler.

(343) Oğuz Kağan sevindi, güldü, yayı üçe boldü ve: “Ey büyük (345) (oğullarım), yay sizlerin olsun; yay gibi okları göğe kadar atın” dedi. (349) Kök,

⁸ Osman Turan, “Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması”, *Bellekten*, IX/35, Temmuz 1945, s.305-306.

⁹ Abdulkadir İnan, “Orun ve Ülüş Meselesi”, *Makaleler ve İncelemeler*, I, TTK Yay., Ankara 1998, s.241.

¹⁰ Nazım Paşayev-Valide Paşayeva, “Eski Oğuzların İnanışları ve Mitolojik Görüşleri”, *Türkler*, III., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.354.

Tağ ve Tengiz çok av ve çok kuş avladıktan (349) sonra, yolda üç gümüş ok buldular; aldılar ve babalarına verdiler.

(351) Oğuz Kağan sevindi, güldü, okları (352) üçe üleştirdi ve: “Ey küçük (oğullarım), oklar sizlerin olsun, (354) Yay oku attı: sizler de ok gibi olun” dedi.

Ondan (356) sonra Oğuz Kağan büyük kurultay topladı. Maiyetini ve halkını (358) çağırttı, Onlar geldiler ve müşavere ettiler. Oğuz Kağan büyük ordugâh , ...(360) ...sağ yanına (361) kırk kulaç direk diktirdi; üstüne bir altın tavuk koydu: altına (363) bir ak koyun bağladı. Sol yanına kırk kulaç direk diktirdi (365) Üstüne bir gümüş tavuk koydu: dibine bir kara koyun bağladı. (367) Sağ yanda Bozoklar oturdu; sol yanda Üç-Oklar oturdu, (369) Kırk gün, kırk gece yediler. (370) İçtiler sevindiler. Sonra Oğuz Kağan oğullarına yurdunu üleştirip verdi...¹¹

Zeki Velidi Togan’ın neşrettiği nüshada ise Oğuz Han’ın altın yayı ve okları paylaştırdıktan sonra geçen olaylar şu şeklide anlatılmaktadır:

“Biz hepimiz bir soydanız” deyip orduda da kendi yerini ve rütbesini bilsinler. Bunlar da şöyle kararlaştırdı: yay verdiklerinin yeri daha üstte olsun ve orduda sağ kolu teşkil etsinler. Kendilerine ok verdiklerinin yeri daha altta olup sol kolu teşkil etsinler. Zira yay padişah gibi hükmeder; ok ise ona tâbi bir elçidir. Onların yurdunu da buna benzer şekilde ayırıp tayin etti. Bu toyda herkesin önünde sözünü bu şekilde tamamlayıp buyurdu ki; “Ben öldükten sonra yerim tahtım ve yurt eğer Kün o zaman sağ ise onundur.”¹²

Görüldüğü gibi Oğuz Han, Bozoklar’ın “orun” (siyasî ve içtimaî mevki) bakımından üstün olduklarını ve “sağ kolu” teşkil edeceklerini¹³, çünkü “yay”ın hükümdar mesabesinde olduğunu, bu sebeple Bozokların hakim kol, Üç-okların

¹¹ W. Bang ve R. Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Semineri Neşriyatından, İstanbul 1936, s. 30-33.

¹² Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznâmesi Tercüme Tahlil)*, İstanbul 1971, s.48.

¹³ Türk kültüründe ve siyasî geleneğinde sağ ve sol kol mefhumları için bkz.; Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s.439-440.

ise tâbi kol olduğunu söylemiş ve Bozoklardan olan en büyük oğlu Gün Han'ı kendine halef tayin etmiştir.¹⁴

Destanın her iki varyantında da yay verilen oğulların metbûluğuna, ok verilen oğulların ise tâbiliğine işaret edilmekte ve yayın oka hükmedeceği, oku yönlendireceği vurgulanmaktadır. Bu ayrımın orduda, yurt düzeninde ve protokolde yapıldığı da göz önüne alınacak olursa, Oğuz Kağan Destanındaki yay ve ok anlayışının askerî ve idarî bir teşkilatın doğmasına sebep olduğu iddia edilebilir.

1- Okun Tâbiyet ve Davet Sembolü Olarak Kullanılması

Ok ve yayın, Oğuz Han Destanındaki anlayışla bütün Türk şubelerine yayıldığını gösteren bir çok tarihî kayda rastlamak mümkündür. Bununla ilgili ilk kayıt Göktürk çağına aittir.¹⁵ Bu dönemde Çin kaynaklarının Göktürkleri oklara göre birtakım zümrelere (oklara) ayırdıkları görülmektedir. Muhtemelen ok ve yayın Türk devlet geleneği içerisindeki yerini bilen Çin kaynakları, okun tâbîlik anlamına geldiğinden hareketle her bir okun bir kabileyi gösterdiğinden bahsetmektedirler. Çin kayıtlarına göre Doğudaki Göktürk Kağanlarına tâbi bulunan batıdaki on boyun veya Osman Turan'ın ifadesiyle on idarî kısmın liderlerine (şad, çur, sagun/sekin), Göktürk Kağanı tarafından birer ok gönderilmiş ve bu yüzden onlara On-ok kavmi denilmiştir. On-ok kavmi (budunu) ifadesi Orhun Abidelerinde de geçer ki¹⁶ Çin kaynaklarının bu adlandırmanın kitabelerdeki kayıtların Çince'ye tercümesinden ibaret olduğu söylenebilir.¹⁷

¹⁴ Faruk Sümer, "Oğuzlar'a Ait Destanî Mahiyette Eserler", *DTCF*, XVII/3-4, Ankara 1959, s.362.

¹⁵ Okun Hunlar zamanında kabile taksimlerinde kullanılması, şüphesiz, hükümdara tâbi olan boylara bir haber ve davet, bir tâbiyet sembolü olarak ok gönderilmesinin bir neticesi olacağından, bu telâkkinin menşei Türk tarihinin çok eski devirlerine kadar çıkarmanın mümkün olduğu söylenebilir. Turan, a.g.m., s.308.

¹⁶ On-ok Budun ifadesi her üç kitabede de oldukça sık geçmektedir. Mesela, *Kül Tigin Abidesi*, Güney Cephesi, satır.12, Kuzey Cephesi, satır.13; *Bilge Kağan Abidesi*, Doğu Cephesi, satır.16, *Bilge Kağan Abidesi*, Kuzey Cephesi, satır.15.; *Tonyukuk Abidesi*, Birinci Taş, Kuzey Cephesi, satır.9, İkinci Taş, Batı Cephesi, satır.7.

¹⁷ Turan, a.g.m., s.306-307.

Thomsen daha Orhun Abidelerinin ilk neşrinde “İdi oksız” tabirini izah ederken, okun kabilelerin tasnifi üzerindeki rolüne dikkat çekmiştir. Ancak hem Thomsen hem de Radloff On-ok tabiri ile kabile tasnifi arasında bir bağ kuramamışlardır. Bu araştırmacılar Göktürk kitabelerini neşrederken On-ok adını bir sıfat sanıp itaatli, sadık, sevgili manasına gelen bir kelime olarak tercüme etmişler ve Orhon yazılarında “o” ve “u” seslerinin aynı harfin ifade etmesi dolayısıyla Unuk (Uygurca unu-) tarzında okumuşlardır. Thomsen sonradan kitabelerin izahı hakkında çıkardığı eserde, Çin kaynaklarının yukarıda zikrettiğimiz bu ve başka kayıtlarına dayanarak bu kelimenin Unuk değil On-ok ve bir sıfat değil, on Türk kabilesinin hepsine verilen bir isim olduğunu kabul ederek Radloff ve kendisi tarafından yapılan yanlışı düzeltmiştir.¹⁸

Metbû hükümdarın, tâbi kabile reislerine ok göndermesi ile, oklara göre şekillenen bir teşkilat yapısını ortaya çıkardığı düşünülebilir. Ancak “ok” kelimesinin boy, oymak gibi bir mana kazanmamış olması¹⁹, bunun sadece askerî ve idarî bir teşkilat olduğunu göstermektedir.²⁰

Okun tâbiyet özelliğinden kaynaklanan bir diğer vasfı da “davet” sembolü olarak kullanılmasıdır. İlk devirlerden günümüze kadar herhangi bir değişikliğe uğramadan kullanılan “ok” kelimesinin, eski Türkçe’deki “çağırma, davet etmek” anlamındaki “okı(mak)” fiiliyle ilişkisi²¹, okun bir davet sembolü olarak kullanılmasının en bariz bir delilini teşkil etmektedir.²² Şu halde Göktürk Kağanının her kabile başbuğuna, yahut her idarî makama bir ok göndermesi, bu liderlerin hükümdarın tâbileri olduğunu gösterdiği gibi, tâbiliğin siyasî ve hukukî gereği olarak, bir sefer veya herhangi bir toplantı için kendilerini davet ettikleri anlamına da gelmektedir. Bu davet karşısında idareleri altındaki kuvvetleri toplayan boy liderleri, hükümdarın istediği yere gitmek zorundadırlar. Nitekim kitabelerde Bilge Kağan’ın Beş-balık seferinden (714) bahsedildiği sırada geçen “Okığlı kelti. Biş balık anı için

¹⁸ Turan, a.g.m., s.307.

¹⁹ Bazı eserlerde Türk sosyal yapısı içinde değerlendirilen ok, “bir siyasî teşkilata dahil olmuş boy” olarak açıklanmaktadır. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.229-230.

²⁰ Turan, a.g.m., s.313.; Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s.301.

²¹ DLT, I/197, 186, 203; II/333; III/254.

²² Turan, a.g.m., s.312-313.

ozdı”²³ ifadesinden, ok gönderilen boyların (veya kuvvetlerin) geldiği, dolayısıyla şehrin kurtulduğu anlaşılmaktadır.²⁴

Okun davet sembolü olarak kullanılmasının, yukarıda bahsettiğimiz yay ile ok arasındaki ilişkiden, diğer bir ifade ile metbû-tâbi arasındaki münasebetin doğurduğu hukuktan kaynaklandığı görülmektedir.²⁵ Bu konuda İslamiyet öncesi Türk devletlerinde bazı örneklerle rastlamakla beraber, daha belirgin ve yaygın uygulamalara Müslüman Türk devletlerinde tesadüf edilir. Bunlardan ilki, Karahanlı dönemine aittir. Karahanlı hükümdarı İlig Hanın, Sâ mânîler ülkesini bölüşmek için Sultan Mahmud’a yaptığı teklife ret cevabı alınca, onunla savaşmak üzere topladığı ordusunu, idaresi altındaki kabilelere oklar göndererek oluşturmuştur.²⁶

Selçuklu dönemine ait bir kayıta da Arslan Yabgu ile Gazneli Sultan Mahmud arasında geçen bir diyalog zikredilmektedir. Bu diyaloga göre Sultan Mahmud, kendisiyle görüşme yapmak üzere huzuruna gelen Arslan Yabgu şerefine bir ziyafet düzenler ve bu ziyafet esnasında Arslan Yabgu’nun gücünü sınamak üzere “Askere ihtiyacım olursa bana ne kadar yardım yapabilirsiniz” diye sorar. Silahdarından bir yay alan Arslan Yabgu, içkinin ve gençliğin verdiği gururla “Bu yayı kendi kabileme gönderirsem, 30.000 kişi derhal atlanırlar.” Sultan Mahmud tekrar sorar: “Daha fazlasına ihtiyacım olursa?” Arslan Yabgu bu defa bir oku Sultana’ya atar ve “Bu oku kabileme gönderdiği her zaman 10.000 kişi daha gelirler.” der. Sultan aynı soruyu sormaya devam eder ve nihayetinde Arslan Yabgu bir yay ve üç ok ile 100.000 atlı celb edebileceğini taahhüt eder. Sultan Mahmud’un son defa “Daha fazlasını istersem?” diye sorması üzerine ise önce “Şu oklardan birini Balhan’a gönder 100.000 atlı daha gelir” daha sonra ise “Bu oku Türkistan’a gönder 200.000 atlı da istesen gelir” cevabını verir.²⁷

²³ *Bilge Kağan Abidesi*, Doğu Cephesi, satır.28.;

²⁴ Karş. Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, s.71n, 72.; Ayrıca bkz., Turan, a.g.m., s.308.

²⁵ Mehmet Altay Köymen’in Selçuklu devlet teşkilatı içerisinde incelediği vasal-metbu ilişkileri, konumuzu teşkil eden tâbiyet hukukuna benzer bir örnek teşkil edebilir. Bunun için bkz., Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1993, s.97-98.; Aynı yazar, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (İkinci İmparatorluk Devri)*, V, TTK Yay., Ankara 1991, s.5 vd.

²⁶ Turan, a.g.m., s.309.

²⁷ Bu diyalog hakkında kaynaklarda farklı anlatımlar vardır. Mehmet Altay Köymen, aşağıda gösterdiğimiz eserinde bütün farklı rivayetleri belirtmiştir. Verilen sayının abartılı olduğuna dikkat çekmekle beraber, okun davet sembolü olarak kullanıldığını vurgulamaktadır. Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)*, I, TTK. Yay., Ankara 2000., s.85-87.

“Bir yay üç okla maaşsız ve ücretsiz bu kadar orduyu emre amade edebilen bir kimsenin işini hor görmemeli” diyen Sultan Mahmut, yakınlarıyla görüş alışverişinde bulunduktan sonra Arslan Yabgu ve maiyetini tutuklatarak Kalencer kalesine hapsedilmelerini emretmiştir.²⁸

Yine Selçuklu dönemine ait bir kayıttta da Sultan Sancar’ın kendisine karşı isyan eden Harezmsâh Atsız’a bir ok gönderdiği ve bu şekilde Harzemşâh Atsız’ın kendisine tâbi olduğunu hatırlattığı bilinmektedir. Artuklu hükümdarı Sokman oğlu Davud ve Celaleddin Harzemşah gibi Türk hükümdarlarının da idareleri altındaki kabileleri istedikleri zaman ve yerde toplamak için onlara birer ok gönderdiği kaydedilmektedir.²⁹

2- Yayın Metbûluk ve Hakimiyet Sembolü Olarak Kullanılması

Okla ilgili bu kayıtların yanında, metbûluk ve hakimiyet sembolü olan “yay”la ilgili de bir çok bilgiye rastlanılmaktadır. Özellikle Selçuklularda, devletin sembolü haline gelen yay, Selçuklu çetirlerinde, sikkelerinde ferman ve tuğralarında kullanılmıştır. Kaynaklar Tuğrul Bey’in yüksek bir tahtta oturduğunu, önünde muhteşem bir yay bulunduğunu ve elinde oynamak alışkanlığında olduğu iki ok tuttuğunu kaydetmektedirler.³⁰ Dandanakan muharebesinden sonra, komşu ülkelere ve Abbasî Halifeliğine gönderilen fetihname ve mektupların başında da tuğra olarak ok ve yay işaretleri bulunmaktadır.³¹ Tuğrul Bey’in Halifeden aldığı meşru hükümdar, Müslümanların sığınıcısı ve Rükneddin Sultan Tuğrul Bey ünvanlarını aldıktan sonra mührünün üzerine yay kazdırmıştır³² ki sonradan tuğra denilecek yay işaretinin, halifeden alınan ünvanlardan sonra tek başına kullanılması dikkat çekicidir.

²⁸ Kerîmüdin Mahmud Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbar*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yay. Ankara 2000, s.8.; Köymen, a.g.e. s.91

²⁹ Turan, a.g.m., s.310.

³⁰ Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, Türkçe'ye çeviren. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yay., Ankara 1999, s.299.

³¹ *Abû'l-Farac Tarihi*, I, s.298.; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul 1993, s. 106.

³² Abû'l-Farac Tarihi, I, s.305.

1049-50 yıllarında Bizans'la yapılacak bir barış antlaşması münasebetiyle, vaktiyle Emevîler tarafından İstanbul'da inşa olunan cami ve minaresi imparator tarafından tamir edilmiş, Şii-Fatımî halifesi adına okunan hutbe kesilerek Abbasî halifesi ve Tuğrul Bey namına çevrilmiş ve caminin mihrabına da Tuğrul Beyin ok ve yay işaretleri yapılmış yani tuğrası konulmuştur.³³

Tuğrul Bey'in, Halifenin kızıyla evlenmesi sırasında düğün hatırası olarak bastırılan altın madalyon da konumuzla ilgisi bakımından oldukça önemlidir. Bir yüzünde halifenin, diğer yüzünde Tuğrul Bey'in adının yazıldığı bu madalyonun, her iki yüzünde de Tuğrul Beyin kabartma resmi bulunmaktadır. bu kabartma resimlerin üzerinde ise ok ve yay işaretleri bulunmaktadır.³⁴

Tuğrul Bey devrinde ok ve yayın paralar üzerine de resmedildiği görülmektedir. Bunun yanında Selçuklu Sultanlarının değişik dönemlerde kestirdikleri sikkelerde, yay tasvirlerinin içine "Allah/lillah" gibi yazıların eklendiği bilinmektedir ki bu durum, Selçukluların bu eski Türk geleneğini İslamî motifler katmak suretiyle devam ettirdiklerini göstermesi bakımından önemlidir.³⁵ Yine ilk Selçuklu bayraklarında ok ve yay işaretinin mevcut olduğuna dair de kayıtlar bulunmaktadır.³⁶

Yayın Türk hakimiyet telakkisi içinde "hanedan mensuplarının öldürülmesi" ile olan alakası da üzerinde durulması gereken bir konudur. Türk hakimiyet anlayışına göre Türk Kağanı, insanları idare etmek üzere Tanrı tarafından gönderilmiş ve Tanrı tarafından kendisine bahşedilen "kut" ile donatılmıştır.³⁷ Buna göre hakimiyetin menşei ilahîdir ve Türk Kağanı, Gök-Tanrının yeryüzündeki temsilcisi durumundadır.³⁸ Kağan, kut ile verilmiş olan otorite ve hakimiyetin gözle

---

³³ Turan, a.g.e., s.124.; Atik Barak, *Bir Selçuklu Tarihi Kaynağı Olarak Nihâyetü'l-Edeb (TuğrulBey-Alparslan-Melikşah Dönemleri)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Kırıkkale 1998, s.43.

³⁴ Turan, a.g.e., s.142.

³⁵ Paşayev-Paşayeva, a.g.m., s.355.

³⁶ Fuad Köprülü, "Bayrak", *İ.A.*, II., s.407.

³⁷ Kut hakkında farklı değerlendirmeler için bkz, Ali Güler, "Türklerde Devlet ve Siyasî Otorite Kavramı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı.24, s.17-19.

³⁸ Mahmut Arslan, "Eski Türk Devlet Anlayışı ve Çifte Hükümdarlık Meselesi", *Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolokiyumu*, (Elazığ), s.224.

görülen cismanî bir sembolü halindedir.³⁹ Kanun ve törenin tatbik sahası bulabilmesi ise kut'a, yani siyasî iktidara bağlıdır.⁴⁰ Kutun doğuştan verilip verilmediği tartışma konusu olmakla beraber yalnızca Tanrı tarafından belirlenmiş soyda olduğu kabul edilir.⁴¹ Dolayısıyla kut'lu ailenin bütün mensupları, bu kutlu kanı taşırlar.⁴²

Türk hakimiyet anlayışında hakimiyetin belli bir şahsa değil, bütün aileye ait olması, "ülüş" veya "ortak hakimiyet" prensibini de beraberinde getirmiştir.⁴³ Dolayısıyla her hanedan üyesine, "sonucuna katlanmak şartıyla" kağan olma veya mevcut kağanın yerine geçmek için faaliyette bulunma hakkı vermiştir.⁴⁴ Böylece hemen hemen bütün Türk devletlerinde görülen taht kavgalarına ve kut'lu kanı taşıyan hanedan üyelerinin idamlarına sebep olmuştur.⁴⁵

Türklerde belirli bir veraset usulünün olmamasından⁴⁶ kaynaklanan bu uygulamada esas, kutsal kabul edilen "hanedan azasının kanının dökülmemesi"dir. Bunun için kullanılan başlıca alet ise yay olmuştur. Hanedan azaları, yay kirişiyle boğulmak suretiyle idam edilmişler.⁴⁷

B) SİLAHIN TOPLUMSAL İŞLEVLERİ

Nesnelerin veya günlük hayatta karşılaştıkları her türlü maddi ve manevi unsurun insan zihnindeki yeri, ilgi alanlarına ve ihtiyaçlarına göre şekillenir. Hayat tarzına, ilgi alanlarına ve ihtiyaçlarına yabancı olan her şey, insan için önemsizdir.

³⁹ A. Alföndi, "Türklerde Çifte Krallık", *II Türk Tarih Kongresi Zabıtları*, İstanbul 1943, s.507.

⁴⁰ Halil İnalçık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", *Reşit Rahmeti Arat İçin*, TKAE Yay., Ankara 1966, s.268; Abdulkadir Donuk, "Türk Devletinde Hakimiyet Anlayışı", *İstanbul Üniversitesi EFTED*, Sayı.10-11, s.52-53.; Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ankara, 1982, s.173 vd.

⁴¹ Masao Mori, "Kuzey Asya'daki Eski Bozkır Devletlerinin Teşkilatı", *İÜEFTE*, Sayı.9, s.220.

⁴² Fuad Köprülü, "Türk ve Moğol Sülalelerinde Hanedan Azasının İdamında Kan Dökme Memnuiyeti", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, I, Ankara 1944, s.1-4.; Dursun Yıldırım, "Köktürklerde Kağanlık Süreci; Kaldırma, Kötürme, Oturma", *XI. Türk Tarih Kongresi*, II, s.519-530.

⁴³ Mehmet Akman, *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, İstanbul, 1997, s.113-119.

⁴⁴ Aydın Taneri, *Türk Kavramının Gelişimi*, Ankara, 1993, s:46

⁴⁵ Köprülü, a.g.m., s.4-9.; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katli*, Ankara 1985, s.186 vd.

⁴⁶ İnalçık, Halil İnalçık, "Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi", *AÜSBFD*, XIV., Ankara 1959, s.73

⁴⁷ Toplu bilgi için bkz., Köprülü a.g.m., s.1-9.

Ne gündelik hayatında ne de zihninde bu tür nesnelere pek fazla yer etmez. Buna karşılık ilgi alanında olan nesnelere ise insanın zihin dünyasında önemli bir yer ifade eder. Bu ilgi özellikle hayati bir önem taşıyan bir nesne karşısında yoğunlaşır ve insan hayatının her safhasında varlığını hissettirir, birey ve toplum hayatına damgasını vurur.⁴⁸

Aynı durum, göçebe bozkır topluluklarında da görülür. Bu topluluklar için hayat tarzının zorlukları karşısında kendilerinin ihtiyaçlarını karşılayan, onlar için hayati önem arzeden her türlü nesne, bireysel ve toplumsal hayatın bir parçası haline gelmiştir.

Türk hayat tarzıyla tamamen özdeşleşmiş nesnelere birisi şüphesiz silahtır. Dolayısıyla atlı Türk savaşçısı için hayati bir öneme sahip olan silah, saldırı veya savunma amaçlı bir alet olması dışında, toplumsal hayatın çeşitli yönlerinde bir sembol veya ritüel olarak kendini göstermiştir.

1- Yemin (And/ Kargış) ve Silah

Silahın Türk kültür tarihi içinde sembol olarak kullanıldığı yerlerden biri de ant/yemin törenleridir. Bu törenlerde değişik unsurların yanında kılıç, hançer, ok ve yay gibi silahların özel bir yeri vardır.

Arapça kökenli bir kelime olan “yemin”in Türkçe’deki karşılığı “ant”tır. Ancak erken dönem Türk tarihinde, “ant” kelimesinin sadece “devletler, kabileler ve şahıslar arasında dostluk ve kardeşlik kurmak için tatbik edilen merasimleri” ifade etmek üzere kullanıldığı görülmektedir. Eski Türkler suçlu ile suçsuzu, gerçek ile yalanı ayırt etmek için de “Tanrı yargısı”na müracaat etmişler, ancak bunun için yukarıda zikrettiğimiz anttan başka “kargış” adı verilen bir tören yapmışlardır.⁴⁹

⁴⁸ Ünsan Yücel’in verdiği bilgiye göre, bu konuda bir çöl kabilesi üzerinde yapılan gözlemler dikkat çekicidir. Söz dağarcığı 200-300 kelimedenden oluşan kabilenin gri renk ve tonlarını karşılamak üzere 10-15 kelime kullandığı görülmüştür. Buna karşılık yeşil renk için sadece bir kelime mevcuttur. Çölün grisi içinde, bu rengin en ince tonlarının bile farkını seçebilme yeteneği kazanan gözleri, yabancıları oldukları çevrelere ait renk derecelerine karşı duyarsız kalmıştır. Yücel, a.g.e., s.3.

⁴⁹ Abdulkadir İnan, “Eski Türklerde ve Folklorunda Ant”, *Makaleler ve İncelemeler*, I, TTK. Yay., Ankara 1998, s.324, 326.

Divan'da "lanet, ilenme" şeklinde açıklanan "kargış"⁵⁰, gerçekte yalanı ayırt etmek isteyenlerin, doğru söylediklerini veya suçsuz olduklarını ispatlamak için "Tanrı yargısı"na baş vurma, bunu yaparken de "yalan söylüyorsam gözüm kör olsun, evladımın ölüsünü öpeyim!..." gibi sözlerle kendileri, evlatları, soyu soppu vb. kıymetlerinin üzerine yemin etme törenleridir.⁵¹ Ancak ant törenleriyle yapılan dostluk ve kardeşlik sözü/ahdi, "kargış formülleri"yle de teyit edilmiş olacak ki, daha sonraları kargış töreniyle ant töreninin birleşmesine sebep olmuş ve çoğu zaman "kargış"tan ibaret olan törenlere de "ant" denilmiştir.⁵²

Divan'da "and" kelimesinin "yemin" anlamıyla kaydedildiği görülmektedir.⁵³ Yine aynı eserde ant içmek "andık"⁵⁴, ant içtirmek ise "andgar"⁵⁵ şeklinde ifade edilmiştir. Abdulkadir İnan'ın verdiği bilgiye göre bu kelimelerin -küçük farklar olmasına rağmen- bütün Türk İslam devletlerinde kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁵⁶

Türkler hakkında bilgi veren birçok kaynakta, ant merasimleriyle ilgili kayıtlar mevcuttur. Bu kayıtlardan en eskisi İskitlere ait ant içme törenidir. Herodot, İskitlerde ant içen/yemin edenlerin, bıçakları ile açtıkları yaradan akan kanı içinde şarap (kırmız) bulunan bir kaba/çömleğe akıttıklarını ve kaptaki kana silahlarını batırdıktan sonra dua edip (Abdulkadir İnan'ın ifadesiyle ant formülleri söyleyip) bu kanı içtiklerini anlatır.⁵⁷ Yine İskitlerden bahseden başka bir kaynakta da İskitlerde iki kişi arasında birbirlerini koruyacaklarına hatta gerekirse birbirleri için canlarını vereceklerine dair ant içildiğinden ve ant/yemin sonunda bu iki dostu hiç bir şeyin ayıramayacağından bahsedilmektedir. Kaynağın ifadesine göre bu törende yemin

---

⁵⁰ DLT, I/461.

⁵¹ Halk Edebiyatı terminolojisinde "Karşıdaki kişinin kötülüğünün istendiği bir çeşit kötü dilek (beddua) veya halk dilinde "Tanrı'ya havale etme" anlamına gelen "kargış" (kara alkış)la ilgili bir çok çağdaş Halk Edebiyatı çalışması yapılmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. L. Sami Akalın, *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar Kargışlar*, Ankara 1990.

⁵² İnan, a.g.m., s.324-326.

⁵³ DLT, I/42, 459.

⁵⁴ DLT, I/42, 243.

⁵⁵ DLT, I/226, 312; III/423.

⁵⁶ Mesela Yakutlar "andıgar", Çuvaş'lar ise ant içmek yerine "antah-" Kalmuklar, Yakutlar gibi, "andagar" ve Uygurlar da "andık-" kelimesini kullanmışlardır İnan, a.g.m., s.317.; Moğollarda ise "anda" denilmektedir. B. Y. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı-Moğol Göçebe Feodalizmi*, çev. Abdulkadir İnan, TTK. Yay., Ankara 1995, s.61-62., 95, 97, 163, 261.

⁵⁷ Herodotos Tarihi, IV, s.70.

edenler parmaklarını keserler ve kanlarını bir kaba akıttıktan sonra kılıçlarının ucunu kana batırarak bu kaptan içerler.⁵⁸

M.Ö. 43 yılına ait bir kayıta da Hun hakanı Huhanye ile Çin elçileri arasında akdedilen karşılıklı dostluk ve kardeşlik muahedesinde yapılan ant merasimi anlatılmaktadır. Çin kaynaklarında verilen bilgiye göre Huhanye ile Çin elçileri arasında geçen diyalog şu şekildedir: “Han ve Hunlar bir sülale teşkil ederler: nesiller boyunca birbirini aldatmaz, birbirine saldırmaz, hırsızlık vukuunda birbirine bildirirler. Hırsızları cezalandırırlar, zararları öderler, iki taraftan birine düşman saldırırsa askerleriyle yardım ederler. Bu andı kim bozarsa Tanrı'nın cezasına çarpılsın, nesiller boyunca bu andın cezası altında inlesin.” Bu ant formülünden sonra Çin elçileri, Hun hakanı ve diğer beyler, No-Şuy ırmağının doğusundaki Hun dağı'na çıkarlar ve beyaz bir at kurban ederler. Atın kurban edilmesi sırasında Cinglo adı verilen kutlu kılıç kullanılır. Hakan savaşlarda kullandığı en değerli kılıcını eline alarak ucunu şaraba batırır ve bu antlı şarabı içer.⁵⁹

Türklerin yeminlerde en çok kullandıkları silahın kılıç olduğu anlaşılmaktadır. Divan'da Türklerin ant/yemin merasimlerinde kılıcın rolü hakkında şu bilgiler verilmektedir. “...Kırgız, Yabaku, Kıpçak ve daha başka kabilelerin halkı ant içtiklerinde yahut ahitleştiklerinde kılıcı çıkararak yanlama öne koyarlar ve ‘bu gök (demir) kirsın, kızıl çıksın’ derler ki, sözümde durmazsam kılıç kanıma bulansın, demir benden öcünü alsın demektir.”⁶⁰

Buna benzer ant merasimlerine Türk tarihinin değişik dönemlerinde rastlamak mümkündür. Kaynakların verdiği bilgiye göre Bizans'a birçok akın yaptıktan sonra bu akınları durdurmak üzere otuz yıllık bir barış antlaşması yapan Bulgar Hanı Kırımış Han, kılıcını önüne koymuş ve sulh için kılıç üzerine yemin etmiştir. Aynı şekilde Bizans elçisine de yemin ettiren Han, daha sonra da kurban kesmiştir.⁶¹

---

⁵⁸ İnan, a.g.m., s.325-326.

⁵⁹ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s.105-16., s.293.; İnan'ın verdiği bilgiye göre, elçiler Çin'e döndükten sonra saraydaki devlet adamları bu andın kendilerine çok ağır yük getirdiğini belirterek anttan kurtulmak için Tanrı'ya kurban sunmayı teklif etmişlerdir. İnan, a.g.e., s.317-318.

⁶⁰ DLT, I/362.

⁶¹ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s.233.

Silah üzerine yemin etme merasimi, bir çok Türk destanında da dikkat çekmektedir. Manas Destanının kahramanlarından Alp Yulay, at sürülerinin iki çobanı ile dostluk yemini yaparken kendisi ile çobanlar arasına bir ok koymuştur.⁶² Yine Kırgız-Kazak rivayeti olan Alp Bamsı destanında iki kahramanın aralarına kılıç koyup dost oldukları zikredilmektedir.⁶³

Dede Korkut Kitabında da yemin törenlerinde eski Türk gelenekleri ve özellikle silahın kullanımına ilişkin kayıtlar bulunmaktadır. İslamî dönem yemin unsurlarından olan, Allah'ın adı veya mushaf (Kur'an) üzerine el basmanın birkaç yerde geçmesi dikkat çekicidir.⁶⁴ Eserde ant/yemin törenleri ilgili bazı kayıtlar şunlardır:

“Beyrek and içti: Kılıcıma doğranayım, okuma sançılayım, yer gibi kertileyim, toprak gibi savurulayım sağlıklı varacak olursam Oğuz'a gelip seni helallığa almazsam”⁶⁵

“Kan Turalı ile kızı götürüp gerdeğe” koyarlar. Ama Kan Turalı'nın “öykeni kabardı, kılıcın çıkardı, yire çaldı kertdi, ayıtdı kim: yir kibi kertileyin, toprak kibi savrılayın, kılucuma toğranayın, okuma sancılayın big babamın, kadın anamun yüzün görmedin bu gerdege girer isem didi.”⁶⁶

“Oğlan gerdege koydılar. Kız ile ikisi bir döşeğe çıktılar. Oğlan kılıcın çıkardı, kız ile kendü arasına bıraktı. Kız aydur: Kılıcun gider yiğit, murad vir murad al, sarılalum didi. Oğlan aydur: Mere kavat kızı men kılıcuma toğranayım, okuma sançılayım, oğlum toğmasun, toğar ise on yaşına varmasun, ağamun yüzün görmeyince ölmüş ise kanın almayınca bu gerdege girer isem didi.”⁶⁷

Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra, yemin/ant töreninde bazı İslamî motiflerin kullanıldığı da görülmektedir. Ancak bahsettiğimiz unsurlar, bazen doğrudan bazen ise İslamî versiyonlarla devam etmiştir. İslamî şekil olarak en çok

⁶² Abdulkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1976, s.145.

⁶³ İnan, “Eski Türklerde ve Folklorunda Ant”, s.327n.

⁶⁴ “Aruz müşhaf getürdi, hep bigler el urup and içdiler; senün dostuna dost ve düşmenüne düşmenüz didiler” ; Aruz Aydur: Hep sol oturan bigler Kazana asi olduk, and içdük. Müşhaf getürdiler, sen dahi and iç didiler” DKK, s. 117.. Allah'ın adıyla yemin de 109, 113 ve 118. sayfalarda geçmektedir.

⁶⁵ DKK, s. 36.

⁶⁶ DKK, s. 75.

⁶⁷ DKK, s. 103.

benimsenen Kur'an üzerine yemin etme geleneği bile, halk tarafından uzun zaman sonra benimsenmiştir. Bununla beraber diğer eski geleneklerin günümüzde bile bazen müstakil bazen de İslamlaşmış haliyle devam ettiğine dair bir çok örnek bulunmaktadır. Bunlardan en yaygın olanları Anadolu'nun bazı yörelerinde devam eden kan kardeşliği andı ve bazı yemin merasimlerinde Kur'an, bayrak ve silahın kullanılıyor olmasıdır.

2- Armağan Olarak Silahın Değeri

Armağan kelimesi, Divan'da da günümüz telaffuzuna yakın bir şekilde "armagan"⁶⁸ (yarmakan/amuç) olarak kaydedilmiştir. Ancak Kaşgarlı bu kelimeyi gittiği yerden doyumlu gelen birisinin, yakınlarına verdiği hediye" olarak açıklamaktadır.⁶⁹ Ancak anlaşıldığı kadarıyla kelime zamanla anlamını genişletmiş ve her insanlar arasında bir nevi dostluk ve teveccüh alameti olarak karşılıklı bir şeyler alıp vermeye de armağan denilmiştir.

Gerek tarihî kaynaklarda gerekse destanlarda rastladığımız kayıtlardan armağanlaşmanın Türkler arasında oldukça yaygın bir gelenek olduğu ve en değerli armağan olarak silahın kabul edildiği anlaşılmaktadır.⁷⁰ Ancak konumuz itibarıyla dikkat çekici olan, bazen devletler arası münasebetlerde, bazen de toplumun her kesimine mensup kişiler arasında görülen taltif, dostluk ve iyi niyet davranışında silahın en önemli unsurlardan biri oluşudur.

Armağan olarak değer kazanmış silahların başında Türkler için özel bir yeri olan yay ve ok gelmektedir. Ancak kılıç, gürz ve zırh gibi silahların da hediye edildiği anlaşılmaktadır. Mesela Memlûk Sultanı Baybars, Anadolu İlhanlı kumandanı Samagar Noyan'ın elçilerini kabul ettikten sonra bu elçiler ile Abaka'ya bir zırh göndermiş, kumandan Samagar'a ise bir ok hediye etmiştir. Burada

⁶⁸ DLT, I/140.

⁶⁹ Armağan, yarmakan ve amuç'un dışında dışında büyüklerin konukluğuna, düğününe, davetine gidenlere verilen ipekli kumaş anlamında "bıçış" (DLT, I/366) ve yoldan geçen hısım veya tanıdıklara armağan olarak çıkarılan yemek anlamında da "tuzgu" (DLT, I/419, 424; III/201) kelimeleri de kaydedilmektedir. Armağan kavramını karşılayan bu kadar çok kelimenin olması, bu mefhumun Türk kültüründe önemli bir unsur olduğu şeklinde yorumlanabilir.

⁷⁰ Yücel, a.g.e., s.18.

Baybars'ın oku kendine eşit bir hükümdar olan Abaka'ya değil de kendinden düşük bir mevkide olan fakat kendisine tâbi olmayan Samagar'a göndermesi, okun yukarıda bahsettiğimiz tâbiyet ve davet anlamında olmadığını göstermektedir. Buna benzer bir başka örnekte de Timur'un oğlu Sultan Mehmed'in, Ankara muharebesinden sonra Edirne'de tahta çıkan Süleyman Çelebi'ye, elçisiyle beraber bir ok gönderdiği görülmektedir.⁷¹

Dede Korkut Kitabında da silahın değerli bir hediye olarak görüldüğünün güzel bir örneği mevcuttur. Bunların birinde Pay Püre, bezirganlarını çağırarak onlardan yeni doğan oğluna hediyeler getirmelerini ister. Bezirganlar İstanbul'a giderler dönüşte Pay Pürenin oğluna bir "boz aygır", bir "ağ tozlu katı yay" ve bir de "altı perlü gürz" alırlar. Ancak bu bezirganlar dönüşte "Evnük Kalası kafirleri" tarafından saldırıya uğrarlar. O sırada yakınlarda olan bir yiğitten (bu yiğit Pay Pürenin on altı yaşına gelmiş oğludur) yardım isterler. Bu yiğit, bezirganların mallarını kurtarır ve kendilerine verir. Bunun üzerine, bezirganlar "Bey yiğit bize sen erlik işledin, gel imdi beğendiğin maldan al derler. Ancak yiğit, boz aygır, altı perlü gürzü ve bir de ağ tozlu yayı isteyince, bezirganlar, bunları Pay Pürenin oğlu Bamsı için aldıklarını söylerler vermek istemezler.⁷² Bezirganlar muhtemelen Bamsı için başka hediyeler de almışlardır. Ancak bu hediyeler içinde en değerlisi silahlar ve at olduğu için bunları kendilerini kurtaran yiğide vermemişlerdir.

3- Defin Geleneği ve Silah

Türkistan'ın çeşitli yerlerinde tespit edilen eski Türk kurganlarından (mezarlarından) anlaşıldığına göre ölü, diğer eşyaları ile beraber atı ve silahları ile beraber gömülmektedir.⁷³ Bu silahlar arasında ok ve yay, kılıç, sadak ve bıçak gibi silahlar bulunmaktadır.⁷⁴ Yabancı seyyahların hayretle karşıladıkları bu defin geleneğinin sebebi, şüphesiz ölümden sonra başlayacak yeni hayatta, kişiye yardımcı

⁷¹ Osman Turan, "Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması", s.312.

⁷² DKK, s. 27-28.

⁷³ Türk kurganlarında bulunan kültür unsurları için bkz., Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, s.1-9.; Diyarbakirli, a.g.e., s.99-113.; Rásonyi, a.g.e., s.27-28.

⁷⁴ Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul 1994, s.227.

olacak eşyaların, yiyecek ve giyeceklerin hatta yakınları ve atlarının yanında bulundurulması gerektiği düşüncesidir.⁷⁵

İskitlerden itibaren görülen bu defin geleneği⁷⁶, Hunlarla devam etmiştir. Altaylarda ikinci Pazırık kurganında Hun savaşçısının atının kalıntıları yakınında silahları bulunmuş, bir diğer Hun savaşçısı için at şeklinde yontulmuş bir mezar taşının üzerine eyere asılı kılıç, kalkan ve yay resmedilmiştir.⁷⁷ Avrupa Hunlarına ait mezarlarda da bir çok silaha rastlanmaktadır.⁷⁸ Yine Göktürk, Uygur, Kırgız, Hazar, Bulgar ve diğer İslamiyet Öncesi Türk devletlerinde de kurgan buluntuları arasında çok çeşitli silahlara rastlanılmıştır.⁷⁹ Türklerde ölüm ve silah temasını işleyen en çarpıcı örnek ise Yenisey'in batı sahilindeki Oznaçennaya köyü civarında bulunan bir yazıttaki ifadedir. Bu yazıtta Çekül Tutuk'un ağzından ölüm, "altın okluğundan ayrılmak" olarak ifade edilmiştir ki⁸⁰, bu ifade Türklerle silah arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

4- Ok Atma Geleneğinin Toplumsal İşlevi

Türklerin daha çocukluktan itibaren eğitim amacıyla ok talimleri yaptıkları hakkında bir çok kayıt bulunmaktadır.⁸¹ Şüphesiz bunlar günümüz deyiimiyle spor amaçlı faaliyetlerdir.⁸² Ancak bunların dışında eğlence, yarışma ve buna benzer özel anlamlar taşıyan ok atışmalarının da yapıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle bayram ve

⁷⁵ Geniş bilgi için bkz., Roux, a.g.e., s.227-229.; Alım Karamürsel, "Türklerde Mezar Geleneği", *Türkler*, III., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.78.

⁷⁶ *Herodotos Tarihi*, IV, s.71-73.

⁷⁷ Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s.66.

⁷⁸ Nandor Fettich, "Hunların Arkeolojik Hatıraları", *Attila ve Hunları*, Ed.Gyula Németh, Tercüme Eden. Şerif Başstav, DTCF Yay., Ankara 1982., s.195 vd.

⁷⁹ Bu konuda sayısız örnek bulunmaktadır. bunlar için bkz., Ögel, a.g.e., s.133 vd.; Diyarbakirli, a.g.e., s.63 vd.; Aslanapa, aynı yer.

⁸⁰ Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, III, s.164.

⁸¹ Bazı kayıtlarda ok atma talimlerinin kutlu ve hergün yapılması gereken bir iş olarak görüldüğü zikredilmektedir. Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s.209.

⁸² Silah talimlerini spor tarihi bakımından ele alan araştırmalar yapılmıştır. Örnek olarak bkz. Özbay Güven, *Türklerde Spor Kültürü*, Geliştirilmiş İkinci Baskı, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1999.; Atif Kahraman, *Osmanlı Devleti'nde Spor*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1995.

festival⁸³, düğün, toy ve kurultaylarda yapılan bu merasimler, okçuluğun Türk sosyal hayatının bu yönünde de önemli işlevlere sahip olduğunu göstermektedir.

Bunlardan biri, evlenecek olan ya da nişanlı bulunan erkekle kız arasında yapılan ok atışmadır.⁸⁴ Dede Korkut Kitabındaki kayıta Bamsı Beyrek'le beşik kertmesi olan Banu Çiçek'in at yarıştırdıkları, ok atıştıkları ve güreş tuttıkları anlatılmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla Banu Çiçek Beyrek'in yiğitliğini sınamak istemiştir. Sonuçta Bamsı Beyrek her üç yarışta da Banu Çiçek'i yenmiş ve parmağındaki yüzüğü Banu Çiçek'in parmağına takarak nişan yapmıştır.⁸⁵

Dede Korkut Kitabında başka bir yerinde eğlence, düğün ve toylardan sonra ok atma yarışlarının yapıldığı anlaşılmaktadır. Başta damat ve beyler olmak üzere isteyen her kesin katılabileceği bu yarışmalarda, nişan yüzüğüne ok atıldığı da görülmektedir. Hikayeye göre Nitekim Yalancı Oğlu Yaltaçuk, Beyrek'in öldüğünü bildirerek onun nişanlısı Banu Çiçek'le evlenmek ister. Düğün yapılmaktadır. Tutsaklıktan kurtulan Beyrek, tanınmamak için ozan kılığında düğüne gelir. Beyler ok atmaktadırlar. Beyrek, bütün ok atanlar için: "elün var olsun" der; yalnız "güyegü atsa elün kurusun, parmaklanun çürüsün hay tonuz oğlu tonuz der idi." Bu sözleri duyan Yalancı Oğlu Yaltaçuk kızar ve ona: "Mere kavat oğlu kavat, sana düşer mi mana bunun kibi söz söylemek, gel mere kavat menüm yayımı çek, yoksa şimdi boynun uraram didi. Böyle digeç Beyrek yayı aldı çekdi, kabzasından yay iki para oldı. Götürdi önine bıraktı, daz yirde turgay atmağa yahşi didi." Yalancı Oğlu Yaltaçuk, buna kızar. Daha sert bir yay olan Beyrek'in yayının getirilmesini ister.

---

⁸³ Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri*, II, Ankara 2003, s.122; Aynı Yazar, "Eski Türklerde Bayram ve Festivaller", *Türkler*, III., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.54.

⁸⁴ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s.785.

⁸⁵ "Beyrek aydur: Pay Piçen Bigün bir kızı var-imiş, anı görmeğe geldüm didi. Kız aydur: Ol öyle adam degüldür kim sana görine didi, amma men Banu Çiçegün dadısıyam, gel imdi se-nün-ile ava çıkalum, eğer senün atun menüm atımı kiçer-ise onun atını dahi kiçersin, hem senün ile ok atalım, meni kiçer-isen anı dahi kiçersin ve hem senün-ile güreşelüm, meni başar-isen anı dahi basarsın didi. Beyrek aydur: Hoş, imdi atlanun. İkiisi atlandılar, meydana çıkdılar. At depdiler, Beyrekin atı kızım atını kiçdi. Ok aldılar. Seyrek kızım okın yardı. Kız aydur: Mere yiğit menüm atımı kimse kiçdüğü yok, okumu kimse yarduğı yok, imdi gel senün-ile güreş turalum didi. Haman Beyrek atdan indi. Karvaşdılar, iki pehlivan olup birbirine sarmaşdılar. Beyrek götürür kızı yire urrak ister, kız götürür Beyregi yire urrak ister. Beyrek bunaldı, aydur: Bu kıza basılacak olur-isem Kalın Oğuz içinde başuma kahınç yüzüme tohinç iderler didi. Gayrete geldi, kavradı kızun bağdamasın aldı, emçeginden tutdı. Kız koçındı. Bu kez Beyrek kızun ince biline girdi, bağdadı arhası üzerine yire urdı. Kız aydur: Yiğit Pay Piçenün kızı Banu Çiçek menem didi. Beyrek üç öpdı, bir dişledi, düğün kutlu olsun han kıızı diyü parmağından altun yüzüğü çıkardı kızun parmağına kiçirdi. Ortamuzda bu nişan olsun han kıızı didi." DKK, s. 29-30.

Yayı çekmesi için ozana verirler. Ozan (Beyrek), yayını öğer, sonra “Bigler sizün aşkunuza çekeyin yayı, atayım okı didi. Meğer güyegünün yüzüğüne nişan atarlar idi. Beyrek ok ile yüziği urdı paraladı.”⁸⁶

Yine Dede Korkut Kitabındaki kayıtlardan düğün otağı⁸⁷ ve gerdek yerinin tayininde de ok atıldığı anlaşılmaktadır.⁸⁸

5- Miras Hisselerini Ayırma, Kur'a ve Sayımlarda Silahın Kullanılması

Divân'da ok kelimesinin aynı zamanda da “paylar ve toprak hisseleri üzerine üleşmek için atılan ok, çekilen kur'a” bir başka yerde ise “mirasta düşen pay” şeklinde açıklanmaktadır.⁸⁹ Bunun gibi “oktaş” kelimesinin “kur'a için ok atışmak” anlamına da gelmektedir.⁹⁰

Osman Turan'ın naklettiği bir rivayete göre, Selçuk'un reis çekilmesi hadisesinde Oğuz başbuğlarından yüz kişi, üzerlerinde adları yazılı okları bir yere koyup kur'a çekmişler ve kur'ayı kazanan Selçuk kavminin başına geçmiştir. Aynı yazar okun Macarlar arasında da kur'a, özellikle arazi taksimlerinde kullanıldığını ve bugün de bir arazi parçasıyla ilgili “oklu” anlamında bir kelimenin mevcut olduğunu söylemektedir.⁹¹

Herodot'taki bir kayda göre İskitlerin nüfus sayımlarını ok vasıtasıyla yaptıkları anlaşılmaktadır.⁹² Göktürk çağına ait bir kayıta da at ve sığırların sayımında okun damga olarak kullanıldığı ve bu okun belge olarak saklandığı kaydedilmektedir.⁹³

---

⁸⁶ DKK, s. 41.

⁸⁷ “Kırk yirde otak dikdi. Otuz tokuz kız tâli'lü tâli'ine (talihi talihine) birer ok atdı. Otuz tokuz yiğit okınun ardınca gitdi. Kırk gün kırk gice toy düğün eylediler.” DKK, s. 46.

⁸⁸ “Oğuz zamanında bir yiğit evlense ok atar idi, okı ne yirde düşse anda gerdek diker idi. Beyrek Han dahi okın atdı, dibine gerdeğin dikdi.” DKK, s. 33.

⁸⁹ DLT, 1/37, 48.

⁹⁰ DLT, 1/231.

⁹¹ Turan, a.g.m., s.317.

⁹² Herodotos Tarihi, s.52

⁹³ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s.165.

6- Silahın Aman Verme, Teslim ve İtaat Sembolü Olarak Kullanılması

Kaynaklarda silahın aman verme alameti olarak kullanılmasına dair kayıtlar da bulunmaktadır. Mehmet Altay Köymen'in verdiği bilgiye göre Tekrit'te şerefine verdiği bir ziyafetten sonra, Musul'a doğru yola çıkan Sultan Melikşah, yolda bir Arap kavmiyle karşılaşır. Bu kavim Sultan'dan Elcezire'de bulunan Selçuklu ordusu mensuplarından kendilerine bir zarar gelmemesi için bir aman işareti vermesini rica ederler. Sultan bu kavme oklar verir. Bu Arap kavmi, kendilerine kimsenin taarruz etmemesi için Sultan'ın verdiği bu okları obalarına dağıtır.⁹⁴

Silahın itaat ve sadakat sembolü olarak kullanımına da "silahın boyna asılması" şeklinde rastlanmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla mağlubun galip huzuruna girerken, teslim ve itaat sembolü olarak, boynuna kuşağını veya silahlarını asması köklü bir gelenektir. Abdulkadir İnan'ın verdiği bilgiye göre; Zahirreddin Babur, Kalat kalesi savaşında kazandığı zaferi ve düşmanlarının teslim oluşlarını anlatırken "Zünnun Argun Kalatı Mukim'e vermişti. Mukim'in adamlarından Ferruh Argun ile Kara Bulut Kalat'ta bulunuyorlardı. Ok kılıflarını ve kılıçlarını boyunlarına asarak geldiler. Günahlarını bağışladık" demektedir.⁹⁵

Yine Abdulkadir İnan'ın İbn Bibi'den naklettiği bir başka kayıta da Oğuz beyleri, hapiste bulunan Sultan Alaeddin Keykubad'ı hükümdar yapmaya karar verirler. Emir Seyfeddin Aybe, Sultanı hapisanede ziyaret ederken kılıcını çözüp Kütvale verir. Ağlayarak bir kefen çıkarıp boynuna dolar ve Kütvale verdiği kılıcı alıp sultanın önüne kor.⁹⁶

Bunların dışında bir de Dede Korkut Kitabında zikredilen "kılıcı altından geçmek" ifadesi mevcuttur. Beyrek tarafından öldürülmek üzere olan Yalancı oğlu

⁹⁴ Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Alparslan ve Zamanı), III, s.270.

⁹⁵ bkz., Abdulkadir İnan, "Eski Türklerde Teslim ve İtaat Sembolleri", *Makaleler ve İncelemeler*, I., TTK. Yay., Ankara 1998, s.331.

⁹⁶ İnan, aynı yer.

Yaltaçuk, Beyrek'den aman dilemesi sırasında “kılıcı altından giçti” ifadesi kullanılmıştır.⁹⁷

7- Güzellik Anlayışı ve Silah

Silahu bireysel ve toplumsal hayatın en önemli unsurlarından biri olarak algılayan Türk toplumunun güzellik anlayışında da çeşitli silahların sembol olarak kullanıldığı görülmektedir. Günümüzde de kullanılan bu güzellik benzetmelerinden en meşhuru sevgilinin kirpiklerinin oka, kaşlarının ise kurulu yaya benzetilmesidir.⁹⁸ Bunun dışında gerek kadın gerekse erkek saçının “kargı”ya benzetildiğine dair de kayıtlar vardır.⁹⁹

Ok ve yayın halk ve divan edebiyatında da sevgiliye ait bir çok unsura benzetildiği görülmektedir. Buna göre sevgilinin kirpiği ve gamzesi ok özelliği taşır. Aşık bunlar karşısında hedefdir. Ok, aşığın sinesine, dolayısıyla gönlüne saplanır. Bu aşık için sevgiliden gelen bir armağandır. O, sevgilinin bakışlarından gelen oklardan memnundur. Sevgilinin kaşları da bunu tamamlayan bir unsur olarak yay benzetilir. Sevgili ok ve yayla mücehhez usta bir okçudur. Şairler bu terimleri kullanırken bunları birer mazmun olarak ele almışlar, çeşitli sanatlarla (tevriye, tenasüb, iham vb.) birlikte kullanmışlardır.¹⁰⁰

8- Silahın Yer, Boy, Oymak ve Aşiret Adı Olarak Kullanılması

Türk Topuluklarının oymak ve obalarında veya yerleştikleri yer isimlerinde silah adlarına rastlanılmaktadır. Altay Türklerinin Ağur, Ağurbaş Ak oymaklarında,

⁹⁷ Yalancı oğlu Yaltaçuk bunu işitti, Beyregün korkusundan kaçdı ... Beyrek ardına düşdi, kova kova saza düşürdi. Beyrek aydur: Mere od getürün. Getürdiler, sazı oda urdılar. Yaltaçuk gördi kim yanar, sazdan çıkıdı. Beyregün ayağına düşdi, kılıcı altından kiçdi. Beyrek dahi suçundan kiçdi.” DKK, s. 46.

⁹⁸ “Kurulu yaya benzer çatma kaşlım” DKK, s. 4.

⁹⁹ “Kargu kibi kara saçum uzanır gördüm” DKK, s. 16.; “Kargu kibi kara saçını yoldı” DKK, s. 21.

¹⁰⁰ Örnek olarak bkz., Abdullah Bulut, “Rasih'in Okçulukla İlgili Bir Manzumesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı.17 (Prof. Dr. Efrasiyap Gemalmaz Özel Sayısı), Erzurum 2001, s.95.

Çin Türklerinin Devlet-şah, İran Türklerinin Kaçar, Kazan Türklerinin Kızılayak, Kökim, Koyunlu oymaklarında ok adını taşıyan obalar, Balkan Türklerinde, Baltalı, Suriye Türklerinde ok ve ok tamgalı oymakları bulunmaktadır.

Türkler arasında çeşitli silahların adlarını Boy ve oymak adı olarak alma veya tür ve şekillerini tamga olarak belirtme geleneği de silahın toplum içerisindeki yerini göstermesi bakımından önemlidir. Kaşgarlı Mahmud, 24 Oğuz boyundna Bayat ve Eymür boylarının, Reşidüddin Kınık boyunun Bayat ve Üregir boylarının tamgalarının ok olduğunu belirtmişlerdir. Üç oklardan olan Üregir boyunun tamgasında üç ok ve bir de yay bulunmaktadır.

Anadolu'nun Türkleşmesi sırasında bu coğrafyayı vatan haline getiren Türk isimleri içinde de yine Kılıçlı, Oklu, Hançerli, Kargı gibi silah isimlerine rastlanmaktadır.¹⁰¹

9- Atasözü ve Deyimlerde Silah Adlarının Kullanılması

Toplumların evrene ve kendisine bakışını ifade eden, toplumun ortak bilincinin ürünü olarak ortaya çıkan atasözü ve deyimler, zengin bir dil hazinesi olarak kabul edilirler.

Atasözü ve deyimlerin bir milletin sosyolojik, psikolojik ve sosyo-ekonomik yapısını yansıtan önemli ipuçları verdikleri görülmektedir. Bu bakımdan Türk atasözü ve deyimlerinde geçen silah adları, bu aletlerin Türklerin toplumsal hafızasında ne ölçüde yer ettiği göstermesi bakımından önemli bilgiler vermektedir.

Halk arasında yaşayan atasözleri ve deyimler henüz tam olarak yazı diline geçirilememiştir. Bununla beraber silah adı geçen birçok atasözü ve deyim olduğu görülmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

At binenin, kılıç kuşananın.

Altın kılıç demir kapıyı açar.

Kılıç kınını kesmez.

---

¹⁰¹ Eralp, a.g.e., s.14.

Kurtla koyun, kılıçla oyun olmaz.
Ya düşmana silah gerek, ya düşmandan ırak gerek.
Atılan ok geri dönmez.
Kartala bir ok değmiş, o da kendi yeleğinden.
Kavgada kılıç ödünç verilmez.
Aman diyene kılıç kalkmaz.
Düşmanın eline kılıç verilmez.
Ekmeğin kestiğini kılıç kesmez.
Cavırın ekmeğini yiyen, kılıcını sallar.
Atı eşkin, kılıcı keskin.
Ok yaydan çıkmak.
Kılıç önünden dönmek.
Kılıç altından geçmek.

SONUÇ

İnsanlığın doğuşuyla beraber kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkan dövüşmek ya da savaşmak ihtiyacı, insanları önce çeşitli hayvanlara ve tabiat güçlerine, daha sonra ise hemcinslerine karşı verdikleri hayat mücadelesinde kendilerine üstünlük sağlayacak icatlara sürüklemiştir. Zira bir mücadelede üstün gelebilmenin en önemli şartlarından biri, düşman karşısında kullanılan araçlardır. İşte silah, bu tür bir çabanın ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Şu halde silahı, en basit şekliyle “insanların kendilerini, doğaya ve düşmanlarına karşı savunmak için geliştirdikleri araçlar” olarak tanımlamak mümkündür.

Silah yapımı ve kullanımı konusunda görülen gelişme, insanlık tarihinin geçirdiği tekamül safhaları ile doğrudan alakalıdır. Her insan topluluğu, yaşadığı çağa ait bilgi, beceri ve zekasının ürünü olan silahları kullanmıştır. Bu silahların mahiyetini ve dünya medeniyetinin tekamülüne göre gelişimini, yapılan araştırmalar neticesinde ortaya çıkan bulgulardan takip etmek mümkündür. Dünyanın çeşitli yerlerinde tespit edilen kültür ve medeniyet kalıntılardan anlaşıldığına göre, genel olarak Taş devri olarak adlandırılan döneme ait ilk silahlar, taşların, özellikle çakmak taşlarının çeşitli şekillerde yontularak şekillendirilmesi ile elde edilmiştir. Daha sonraları madenlerin kullanılmaya başlaması her alanda olduğu gibi silah yapımında da önemli bir merhaleyi teşkil etmiştir. Çeşitli madenleri işlemedeki bilgi ve becerisini gittikçe artıran insanoğlu, farklı kullanım amaçlarına göre daha sağlam, daha etkili ve daha kullanışlı silahlar yapmaya başlamıştır. Hatta silah üretimi konusunda çok basit de olsa bir endüstrileşmeye doğru gidildiği de söylenebilir.

Silahın gelişimindeki hız grafiğinin ani yükselmesindeki en büyük faktör, ateş ile silah arasında kurulan ilişki ve barutun bulunması sonucunda ateşli silahların ortaya çıkışı olmuştur. Barutun kullanılmaya başlamasından sonra ortaya çıkan ilk

ateşli silahlardan sonra geçen gün silah teknolojisi gelişme kaydetmiştir. Savaşların şekil ve mahiyeti üzerinde de değişikliğe sebep olan bu gelişme, aynı zamanda da dünya medeniyetini de şekillendirmiştir. Her ne kadar onarılması imkansız yıkımlara sebep olsa da, dünyadaki teknolojik gelişmişliğin en büyük belirleyicisi harp sanayi olmuştur.

Dünya tarihinde askeri kültür ve harp sanatı açısından dikkat çeken en önemli milletlerden birisi olan Türkler için de silah en önemli teknolojik ve kültürel öğe olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk milletinin tarih boyunca elde etmiş olduğu siyasî ve askerî başarılarında gelişmiş silah teknolojisinin önemi büyüktür. Türklerin askerlik sanatındaki ustalıklarından, savaşlarda uyguladıkları taktik ve stratejilerden, sahip oldukları gelişmiş silahlardan ve bu silahları kullanma konusundaki ustalıklarından bahseden muasır kaynaklar da Türk silahlarının özelliklerinden hayranlıkla bahsedilmektedir.

Birçok yazarın “doğuştan asker” ve “savaştan doğan ve fetih için örgütlenen bir topluluk” olarak nitelendirdiği Türklerin bu özellikleri kazanmalarındaki temel etken, yaşadıkları coğrafya ve bu coğrafyanın büyük etkide bulunduğu hayat tarzıdır. Nitekim Türklerin tarih sahnesine çıktıkları Orta Asya bozkırlarının çetin hayat şartları, bu coğrafyada yaşayan insanların hayatta kalabilmesi için diğer kültür ve medeniyetlerden farklı bir yaşam tarzı ve dünya görüşü oluşturmalarını gerekli kılmıştır. Bunun için eski Türklerde çocuk terbiyesi ve eğitimi bile toplumun yaşama ihtiyacına göre kurulmuş, çocuklar küçük yaştan itibaren binicilik, avcılık ve silah kullanma konularında eğitilmiştir.

Türk düşüncesinin mitolojik temellerini bulduğumuz Türk Destanlarında ve ilk dönemlere ait yazılı metinlerde kendilerini “Cihan Fatihî” sıfatıyla özdeşleştiren Türklerin ilk devirlerden itibaren geliştirdikleri askeri kültür ve savaş geleneği, hem toplumsal hem de bireysel faaliyetlerin özüdür denilebilir. Nitekim Türklerde, toplum içerisinde statü ve unvanların, daha açık ifade ile idari yapıyı teşkil edecek olan şahısların belirlenmesinde etkili olan temel ölçülerden birisi, savaşlarda gösterilen başarılarıdır.

Askerî kültür ve savaş geleneğinin ortaya çıkardığı toplumsal yapı, Türk milletinin tarih boyunca kurmuş olduğu devletlerin en belirgin özelliği olarak “ordu-

millet” ve “ordu-devlet” anlayışlarını da beraberinde getirmiştir. Zira özellikle Türk tarihinin ilk dönemlerin hemen her Türk savaşa hazır olduğundan ve askerliğe özel bir meslek gözü ile bakılmadığından, halk-ordu ayrımı yapılmamıştır. Diğer bir ifade ile Türk ordusu, hayat tarzı gereği sürekli bir savaş hazır halde olan Türk halkından (kadın-erkek, yaşlı-genç ayrımı yapılmaksızın) oluşmuş ve savaş için özel bir ordu kurulmasına gerek duyulmamıştır.

Dünyanın en büyük devletlerini kuran bozkırlı Türklerde en üst düzeyde gelişen sanayi ve sanat, demircilik ve silah yapımıdır. Büyük ölçüde ve çağın göre daima yüksek bir harp sanayine sahip olan Türkler, geliştirdikleri kendilerine özgü bir harp taktiği ile de diğer toplumlar üzerinde tartışmasız bir üstünlük sağlamışlardır. Zira Türkler için geniş ülke sınırları korumanın ve düşmanlara karşı koyabilmenin tek yolu, sağlam bir askeri terbiye ve eğitim ile üstün silahlara sahip olmaktır.

Türklerin harp sanayindeki üstünlüğünü sağlayan araçlardan en önemlisi demir olup Türk toplumlarının tarih sahnesine çıkışları demir dökümcülüğündeki ustalıkları sayesinde olmuştur. Türklerin, yüksek kalitede ürettikleri demirden, keskin kılıçlar, baltalar, üzengiler, bıçaklar, gemler, kamalar, kınlar, mızrak mükemmel yay ve oklar, kalkan, kargı, imal ettikleri görülmektedir. Bazı Türk kılıçlarının, hayvan figürlü kabzaları altın levhalarla kaplanması ve kıymetli taşlarla süslenmesi hem sanat anlayışını hem de silaha verilen değeri göstermesi bakımından önemlidir.

Türklerin kendilerine özgü silahlarının başında ok ve yay gelmektedir. Kompozit bir yapıya sahip olan Türk yayları ve bu yayın teknik gelişmişliğine uygun oklar, her devirde Türklerin en etkili silahı olmuştur. Başta Çin ve Roma olmak üzere bir çok devlet bu silahlardan etkilenmiş ve bu silahların savaşlardaki işlevi, harp tarihi bakımından bir devrim etkisi yaratmıştır.

Ok ve yaydan en etkili Türk silahının kılıç olduğu anlaşılmaktadır. Demircilikte de oldukça ileri olan Türklerin yaptıkları kılıçlar, büyük şöhrete sahip olmuşlardır. Bunların dışında kargı (mızrak, cıda, süngü, gönder), gürz, çomak, çevgen, sapan gibi silahlar da Türklerin etkili bir biçimde kullandıkları silahlar arasındadır. Yine gelişmiş teknik özelliklere sahip olan zırh, kalkan, tulga gibi

savunma araç ve gereçleri ile donanmış olan Türk savaşçıları, adeta yenilmez hale gelmişlerdir.

Türk toplumunda silahın yeri, belki de bir saldırı ve savunma aracı olmasından daha çok kültür unsuru olarak belirlenmesinden anlaşılmaktadır. Silah hiçbir toplumda Türk toplumunda olduğu kadar toplumsal hayatla özdeşleşmemiştir.

Türkler için toplumsal yaşamın her alanında karşılaşılan bir kültür varlığı, hayat görüşü, güç, kuvvet ve kudreti temsil eden kutsal bir sembol olan silah, devlet ve toplum hayatında önemli kültürel işlevlere sahip olmuştur. Yayın metbuluk, oku ise tabilik alameti olarak sembolleştiren Türkler, bu silahları hakimiyet anlayışının merkezine yerleştirmiş, devlet sembolü haline getirmişlerdir.

Toplum hayatının en dinamik unsurları olan düğün, defin ve yemin törenlerinin değişmez parçası silah olmuştur. Bazen en değerli hediye, bazen aman verme, teslim ve itaat sembolü olan silah, bazen de sevgilinin kaşını, kirpiğini, saçını nitelemiştir.

Silahın yer, boy, oymak ve aşiret adı olarak kullanıldığı da tespit edilmektedir. Özellikle Anadolu'nun Türkleşmesi sırasında bu coğrafyaya "vatanlaştıran" Türkçe yer adları içinde silah isimlerinin de olması dikkat çekicidir.

Silahın Türk toplumundaki kültürel işlevini gösteren diğer bir unsur da atasözü ve deyimlerde kullanılmış olmasıdır.

Bütün bunlar, silahın Türk toplumunda ne derece önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Bu işlevlerin bazı küçük değişikliklerle beraber günümüzde yaşıyor olması, Türk kültürünün genel özellikleriyle beraber silah kültürünün de Türk toplumu içerisinde varlığını koruduğunu göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- ADIVAR, Adnan, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, İstanbul 1994.
- Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, TTK Yay., Ankara, 1969.
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali-Levent Köker, *Tanrı Devletinden Kral Devlete*, Ankara, 1991.
- Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmanî*, Hazırlayan Recep Toparlı, TDK, Ankara 2000.
- AKALIN, L. Sami, *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar Kargışlar*, Ankara 1990.
- AKIN, İlhan F., *Kamu Hukuku*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1980.
- AKMAN, Mehmet, *Osmanlı Devletinde Kardeş Katli*, İstanbul, 1997.
- AKPINAR, Turgut, *Türk Tarihinde İslamiyet*, İstanbul, 1994.
- ALFÖNDİ, A., “Türklerde Çifte Krallık”, *II Türk Tarih Kongresi Zabıtları*, İstanbul 1943.
- ALTHUSSER, Louis, *Politika ve Tarih*, çev. A. Enel-Ö. Sezgu, Varlık Yay., Ankara, 1987.
- ARAT, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig I Metin*, TDK Yay., İstanbul 1947
- ARAT, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig II Tecüme*, TTK Yay., Ankara 1959
- ARENDR, Hannah, “Şiddet Üzerine”, *Cogito (Şiddet)*, Sayı.5-6, Kış-Bahar, İstanbul 1996.
- ARSAL, Sadrî Maksudî, “Beşeriyet Tarihinde Devlet ve Hukuk Mefhumu ve Müesseselerinin İnkişafında Türk Irkının Rolü”, *II. Türk Tarih Kongresi Zabıtları*, İstanbul 1943.

- ARSEVEN, Celal Esad, “Silah”, *Sanat Ansiklopedisi*, IV, Maarif Vekaleti Yay., İstanbul, (Tarihsiz),
- ARSLAN, Mahmut, “Eski Türk Devlet Anlayışı ve Çifte Hükümdarlık Meselesi”, *Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolokyumu*, (Elazığ),
- ASLANAPA, Oktay, “Tarih Boyunca Türk Ordusuna Ait Tasvirler”, *Türk Kültürü*, Yıl. II, Sayı.22 (Ordu Sayısı), Ağustos 1964
- ASLANAPA, Oktay, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, Derleyen. Nimet Unan, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 1959.
- AY, Eyyüp, “Din ve Şiddetin Anlak Karelerinden Kesitler”, *İslamiyat*, V/1, 2002.
- AY, Eyyüp, “Mythos, Ölümlü Tanrı ya da Gilgameş Destanı”, *IDOL (Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Dergisi)*, Sayı. 9, Ankara 2001.
- AYDÜZ, Salim, “XIV.-XVI. Asırlarda, Avrupa’da Ateşli Silah Teknolojisinin Osmanlılara Aktarılmasında Rol Oynayan Avrupalı Teknisyenler (Taife-i Efrenciyan)”, *Bellekten*, LXII/285, Aralık, 1998.
- BANG, W.-R. Rahmeti, *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Semineri Neşriyatından, İstanbul 1936.
- BARAK, Atik, *Bir Selçuklu Tarihi Kaynağı Olarak Nihâyetü'l-Edeb (TuğrulBey-Alparslan-Melikşah Dönemleri)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Kırıkkale 1998, s.43.
- BAŞTAV, Şerif, “Avrupa Hunları”, *Türkler*, I., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.
- BAŞTAV, Şerif, “Eski Türklerde Harp Taktiği”, *Türk Kültürü*, Yıl. II, Sayı.22 (Ordu Sayısı), Ağustos 1964.
- BAYKARA, Tuncer, *Türk Kültürü Araştırmaları*, İzmir 1997.
- BAYKARA, Tuncer, “Türklüğün En Eski Zamanları”, *Türkler*, I., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.
- BOLAY, Süleyman Hayri, “Filozofların Tarihi Görüşleri”, *Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu*, Fırat Üniversitesi Yay., Elazığ 1990

BOZDEMİR, Mevlüt, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, AÜSBF Yay., Ankara, 1982.

BULUT, Abdullah, “Rasih’in Okçulukla İlgili Bir Manzumesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı.17 (Prof. Dr. Efrasiyap Gemalmaz Özel Sayısı), Erzurum 2001.

BRAİDWOOD, Robert J., *Tarih Öncesi İnsan*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1995.

BRONOWSKI, Jakop, *İnsanın Yücelişi*, İstanbul, 1975.

CAFEROĞLU, Ahmet, “Tarihte Türk Askeri Benliği”, *Türk Kültürü*, Yıl. II, Sayı.22 (Ordu Sayısı), Ağustos 1964.

CARREL, Alexis, *Bilimeyen İnsan*, çev. Nasuhi Baydar, İstanbul, 1940.

CASSİRER, Ernest, *İnsan Üstüne Bir Deneme*, çev., Nacla Arat, YKY., İstanbul 1997.

CLAUSEWİTZ, Carl Von, *Savaş Üzerine*, çev. Şiar Yalçın, İstanbul 1975.

ÇAY, Abdulhaluk M.-İlhami Durmuş, “İskitler”, *Türkler*, I., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002

ÇETİN, Birol, *Osmanlı İmparatorluğunda Barut Sanayi, 1700-1900*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001.

ÇİĞ, Muazzez İlmiye, *Kur’an, İncil ve Tevrat’ın Sumer’deki Kökeni*, İstanbul 1995.

ÇINAR, Ali Abbas, *Türklerde At ve Atçılık*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1993.

ÇORUHLU, Tülin, *Osmanlı Tüfek, Tabanca ve Techizatları (Askeri Müzeden Örneklerle)*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1993.

ÇOTUKSÖKEN, Betül, “Ernest Cassirer’de İnsan Felsefesi”, *Yüzyıllımızda İnsan Felsefesi*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara., 1997.

DARWİN, Charles, *İnsanın Türeyişi*, çev. Sevim Belli, Onur Yay., Ankara 2002.

DARWİN, Charles, *Türlerin Kökeni*, çev. Öner Ünalın, Onur Yay., Ankara 1996.

DAVUTOĞLU, Ahmet, “Devlet” , *Diyanet Vakti İslam Ansiklopedisi*, IX,

- DEMİRSOY, Ali, *Kalıtım ve Evrim*, Ankara 1984.
- DEMİRSOY, Ali, *Yaşamın Temel Kuralları: Genel Biyoloji*, Genel Zooloji, I-II, Ankara 1998.
- DENT, N.J.H., *Rousseau Sözlüğü*, Çev: B. Gözkan-N. Ilgıcioğlu-A. Çitil-A. Kavanlıkaya, İstanbul 2002.
- DEWEY, John, *Özgürlük ve Kültür*, Çev. V. Günyol, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1987.
- DİAMOND, Jared, *Tüfek Mikrop ve Çelik*, TÜBİTAK Yay. Ankara 2002
- DİLAÇAR, A. *Kutadgu Bilig İncelemesi*, TDK Yay., Ankara 1988.
- Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, çev. Besim Atalay, I-IV., TDK Yay., Ankara 1988.
- DIYARBEKİRLİ, Nejat, *Hun Sanatı*, MEB Kültür Yay., İstanbul 1972.
- DONUK, Abdulkadir, “Türk Devletinde Hakimiyet Anlayışı”, *İÜEFTE*, Sayı.10-11,
- DURALI, Şaban Teoman, “Tarihte Türklüğün Oluşması”, *Türkler*, I., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s.342.
- DURMUŞ, İlhami, “İskitlerin Kimliği”, *Türkler*, I., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.
- DURMUŞ, İlhami, *İskitler-Sakalar*, TKAE Yay., Ankara, 1993
- EBERHARD, Wolfram, *Çin Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1995.
- EBERHARD, Wolfram, *Çin'in Şimal Komşuları*, TTK. Yay., Ankara 1942.
- ECKHARDT, Sándor, “Efsanede Attila”, *Attila ve Hunları*, Ed.Gyula Németh, Tercüme Eden. Şerif Baştav, DTCF. Yay., Ankara 1982.
- EL-CAHİZ, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*, Çev. Ramazan Şeşen, TKAE Yay., Ankara 1988.
- ENGELS, Friedrich, “Tarihte Şiddetin Rolü”, *Cogito (Şiddet)*, Sayı.5-6, Kış-Bahar, İstanbul 1996.
- ERALP, T. Nejat, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, TTK Yay. Ankara, 1993

- ERDEMİR, Hatice Palaz, “Yabancı Yazarlara Göre Türklerde Savaş ve Taktik”, *Türkler*, III, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.
- ERDEMLİ, Atilla, *Savaş ve Aydınlanma, Felsefe Logos*, İstanbul 1999.
- ÉRDY, Mikros, “Yenisey’in Batısındaki Hun Arkeolojik Kalıntıları”, *Türkler*, I., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.
- ERENDİL, Muzaffer, *Topçuluk Tarihi*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1988.
- ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı (Metin Sözlük)*, TKAE Yay., Ankara 1964.
- ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, İstanbul 1973.
- ERGÜÇ, Arslan, “Dede Korkut Kitabına Göre Türklerde Silahın Yeri ve Önemi”, *Türk Kültürü*, Yıl.V, Sayı.58, Ağustos 1967.
- ERGÜÇ, Arslan, “Dede Korkut Kitabında Silah: Silah Çeşitleri ve Silahla İlgili Sözcükler Lügatçesi”, *Türk Kültürü*, Yıl.IV, Sayı.46, Ağustos 1966.
- ESİN, Emel, “İç Asya’da Milattan Önceki Bin Yılda Türklerin Atalarına Atfedilen Kültürler”, *Türkler*, I., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002
- ESİN, Emel, *Türk Kültür Tarihi-İç Asya’daki En Erken Safhalar*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 1997.
- FETSCHER, İrving, “Tarih Felsefesi”, *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, der. Doğan Özlem, İstanbul, 1990
- FETTİCH, Nandor, “Hunların Arkeolojik Hatıraları”, *Attila ve Hunları*, Ed.Gyula Németh, Tercüme Eden. Şerif Baştav, DTCF Yay., Ankara 1982.
- FROMM, Erich, *İnsandaki Yıkıcılığın Kökeni*, Birinci Kitap, İstanbul 1993.
- FROMM, Erich, *Sevgi ve Şiddetin Kaynağı*, çev. Selçuk Budak, İstanbul 1992
- GENÇ, Reşat, “Kaşgarlı Mahmud’a Göre XI. Yüzyılda Türklerde Oyunlar ve Eğlenceler”, *Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Cilt.III, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yay., Ankara 1977
- GENÇ, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 2002.
- GENÇ, Reşat, *Kaşgarlı Mahmud’a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, TKAE Yay., Ankara 1994.

- GİRAUD, René, *Göktürk İmparatorluğu*, çev. İsmail Mangaltepe, Ötüken Yay., İstanbul 1999.
- GOLDEN, Peter B., *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Ankara 2002.
- GÖKALP, Ziya, *Türk Medeniyeti Tarihi*, İkinci Baskı, Sadeleştiren. Yalçın Toker, İstanbul, 1995.
- GÖKBERK, Macit, *Felsefe Tarihi*, İstanbul 1994
- GÖKYAY, Orhan Şaik, *Dedem Korkudun Kitabı*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, MEB, İstanbul, 1973.
- GÖMEÇ, Saadettin, *Kök Türk Tarihi*, TÜRKSOY Yay., Ankara 1997, s.124-125.
- Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, Türkçe'ye Çeviren. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yay., Ankara 1999.
- GROUSSET, René, *Bozkır İmparatorluğu*, çev. M. Reşat Uzmen, İstanbul 1999.
- GUMİLËV, Lev Nikolayeviç, *Eski Türkler*, İstanbul, 2003
- GUMİLËV, Lev Nikolayeviç, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, çev. Ahsen Batur, İstanbul 2002.
- GUMİLËV, Lev Nikolayeviç, *Hunlar*, çev. Ahsen Batur, İstanbul 2003
- GUMİLËV, Lev Nikolayeviç, *Muhayyel Hükümdarlığın İzinde*, Ahsen Batur, İstanbul 2002.
- GUY, John, *Silahlar*, çev. Nimetullah Üner, İstanbul 2001.
- GÜLER, Ali, "Türklerde Devlet ve Siyasî Otorite Kavramı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı.24.
- GÜVEN, Arsebük, "İnsan, Evrim, Alet", *Bilim ve Teknik Dergisi*, Sayı. 332 (Temmuz 1995), TÜBİTAK Yay., Ankara 1995.
- GÜVEN, Özbay, *Türklerde Spor Kültürü*, Geliştirilmiş İkinci Baskı, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1999.
- GÜVEN, Özbay-Dursun Ayan, "Edebî Metinlerde Polo/Çevgân", *Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bülteni*, IX/26-27, Ocak-Mayıs 1996.
- GÜVENÇ, Bozkurt, *Kültür ve Eğitim*, Ankara 1995

HALAÇOĞLU, Yusuf, “Türk Tarihi Üzerine Çalışmalar”, *Türkler*, I., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, *Düşünce Tarihi*, Remzi Yay., İstanbul 1987

Hasan Tahsin, *Fenn-i Esliha*, Mekteb-i Fünun-ı Harbiyye-i Şahane Matbaası, İstanbul, 1313 (1897).

HELLER, A.-F. Feher, *Postmodern Politik Durum*, Çev. Şükrü Argun-Osman Akınhay, Öteki Yayınevi, Ankara, 1993

HEREDOTOS, *Heredotos Tarihi*, IV, İstanbul 1973.

HESİODES, *İşler ve Günler*, Çev. Sabahattin Eyüboğlu- Azra Erhat, TTK Yay., Ankara 1977.

HİTTİ, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, Çev. Salih Tuğ, II, İstanbul, 1980.

HOBBS, Thomas, *Leviathan*, çev. Semih Lim, İstanbul, 1993

HUDYAKOV, Yuliy S., “Eski Türklerde Silah”, çev. Dildar Atmaca, *Türkler*, III, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.

İBN HALDUN, *Mukaddime*, I., çev. Zakir Kadiri Ugan, MEB Yay., İstanbul 1997.

İHSAN, “İnsanların Hayvanlarda Buldukları Silahlar”, *Havacılık ve Spor Dergisi*, Sayı: 27, Ankara 1927.

İLGÜREL, Mücteba, “Osmanlı Devletinde Ateşli Silahlar”, “Osmanlı Devletinde Ateşli Silahlar”, *Osmanlı*, VI., Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999.

İNALCIK, Halil, “Kutadgu Bilig’de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Geleneği”, *Reşit Rahmeti Arat İçin*, TKAE Yay., Ankara 1966

İNALCIK, Halil, “Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi”, *AÜSBFD*, XIV., Ankara 1959.

İNAN, Abdulkadir, “Eski Kaynaklarda Türk Ordusu”, *Türk Kültürü*, Yıl.II, Sayı.22 (Ordu Sayısı), Ağustos 1964

İNAN, Abdulkadir, “Eski Türklerde Teslim ve İtaat Sembolleri”, *Makaleler ve İncelemeler*, I, TTK. Yay., Ankara 1998.

- İNAN, Abdulkadir, “Eski Türklerde ve Folklorda Ant”, *Makaleler ve İncelemeler*, I, TTK. Yay., Ankara 1998.
- İNAN, Abdulkadir, “Orun ve Ülüş Meselesi”, *Makaleler ve İncelemeler*, I, TTK Yay., Ankara 1998.
- İNAN, Abdulkadir, *Eski Türk Dini Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1976.
- İZGİ, Özkan, *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, TTK Yay. Ankara 1989.
- İZGİ, Özkan, “Orta Asya'nın En Eski Kültürleri ve Çin Medeniyeti İle İlişkileri”, *Türkler*, I., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.
- JOMİNİ, Antoine Henri, *Savaş Sanatının Ana Hatları*, İstanbul 2002.
- KAFESOĞLU, İbrahim, “Tarihte Türk Adı”, *Reşit Rahmeti Arat İçin*, TKAE Yay., Ankara 1966.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1998.
- KAHRAMAN, Atıf, *Osmanlı Devleti'nde Spor*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1995.
- KANSU, Şevket Aziz, *İnsanlığın İlk Kaynakları, İlk Medeniyetleri*, I., TTK Yay., Ankara 1946.
- KARAMÜRSEL, Alım, “Türklerde Mezar Geleneği”, *Türkler*, III., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.
- KAYABALI, İ.-C. Arslanoğlu, “Selçuklularda Ordu, Kuruluşu, Silahları ve Gelişmeler”, *Türk Kültürü*, Yıl.XI, Sayı.131, Eylül 1973.
- KEEGAN, John, *Savaş Sanatı Tarihi*, Çev: Füsun Doruker, İstanbul, 1995.
- Kerîmüdin Mahmud Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbar*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yay. Ankara 2000.
- KILIÇBAY, Mehmet Ali, *Doğunun Devleti Batının Cumhuriyeti*, Ankara, 1992.
- KİTAPÇI, Zekeriya, *Türkistan'da İslamiyet ve Türkler*, Konya, 1988.
- KİTAPÇI, Zekeriya, *Yeni İslam Tarihi ve Türkler*, C: 1-2, Konya, 1995
- KİTAPÇI, Zekeriya, *Orta -Doğuda Türk Askerî Varlığının İlk Zuhuru*, TDAV Yay., İstanbul, 1987.

KOCA, Salim, “Eski Türklerde Bayram ve Festivaller”, *Türkler*, III., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.

KOCA, Salim, *Türk Kültürünün Temelleri*, II, Ankara 2003

KOÇSOY, Şevket, “Türk Tarihi Kronolojisi”, *Türkler*, I, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.

KOPPERS, Wilhelm, “Etnolojiye Dayanan Cihan Tarihinin Işığı Altında İlk Türklük ve İlk İndo-Germenlik”, *Türkler*, I., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002

KÖPRÜLÜ, Fuad, “Bayrak”, *İA.*, II.

KÖPRÜLÜ, Fuad, “Türk ve Moğol Sülalelerinde Hanedan Azasının İdamında Kan Dökme Memnuiyeti”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, I, Ankara 1944

KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Alparlan ve Zamani)*, III, TTK. Yay., Ankara 2001.

KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (İkinci İmparatorluk Devri)*, V, TTK Yay., Ankara 1991.

KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (Kuruluş Devri)*, I, TTK Yay., Ankara 2000.

KÖYMEN, Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1993

KRANZ, Walther, *Antik Felsefe*, çev. Suad Y. Baydur, İstanbul 1978.

KUBALI, Hüseyin Nail, *Devlet Ana Hukuku*, İÜHF. Yay., İstanbul, 1950.

KURAT, Akdes Nimet, *IV- XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara, 1992.

KUTLUER, İlhan, “İnsan”, *DİA*, XXII, İstanbul, 2000.

LEWIN, Roger, *Modern İnsanın Kökeni*, çev. N. Özüaydın, TÜBİTAK Yay., Ankara 1998

LİANG, Zhuge-Lium Ji, *Savaş Sanatında Ustalaşmak*, Çev. Sibel Özbudun, İstanbul 1997.

LİGETİ, Lajos, “Asya Hunları”, *Attila ve Hunları*, Ed.Gyula Németh, Tercüme Eden. Şerif Baştav, DTCF. Yay., Ankara 1982.

LORENZ, Konrad, “Ecco Homo (İşte İnsan)”, *Cogito (Şiddet)*, Sayı.5-6, Kış-Bahar, İstanbul 1996.

- LORENZ, Konrad, "Saldırganlığın Spontanlığı", *Cogito (Şiddet)*, Sayı.5-6, Kış-Bahar, İstanbul 1996.
- MACİAVELLİ, Niccoló, *Savaş Sanatı*, çev. Berna Hasan, İstanbul 1999.
- MEJUYEV, Vadim, *Kültür ve Tarih*, Çev. Suat H. Yokova, Başak Yay., Ankara, 1987.
- MERİÇ, Cemil, *Saint Simon İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*, İletişim Yay., İstanbul, 1995.
- MİCHAUD, Yves, *Şiddet*, Çev. Cem Muhtaroglu, İstanbul 1991.
- MORİ, Masao, "Kuzey Asya'daki Eski Bozkır Devletlerinin Teşkilatı", *İÜFTED*, Sayı.9.
- MOSES, Rafael, "Şiddet Nerede Başlıyor?", *Cogito (Şiddet)*, Sayı.5-6, Kış-Bahar, İstanbul 1996.
- MUMCU, Ahmet, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Ankara 1985.
- NİYZİ, Mehmet, *İslam Devlet Felsefesi*, İstanbul 1989.
- OKANDAN, Recai Galip, *Umumî Amme Hukukumuzun Ana Hatları*, İstanbul 1948.
- OKLADNİKOV, A. P., *Tarihin Şafağında İç Asya-Erken İç Asya Tarihi*, İstanbul 2000
- OMAN, C.W.C., *Ok, Balta ve Mancınık (Ortaçağda Savaş Sanatı 378-1515)*, çev. İsmail Yavuz Alogan, İstanbul 2002.
- ORKUN, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, TDK Yay., Ankara 1994.
- OSKAY, Ünsal, "Efendi/Köle İlişkisi Açısından Şiddet ve Görünümleri", *Cogito (Şiddet)*, Sayı.5-6, Kış-Bahar, İstanbul 1996.
- ÖGEL, Bahaeddin, "Türk Kılıcının Menşei ve Tekamülü", *DTCF*, VI/5, Ankara 1948.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981
- ÖGEL, Bahaeddin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1991.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş, I*, Ankara 1991.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, TDAV. Yay., İstanbul 1988.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*, TTK Yay., I-II, Ankara 2003.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ankara, 1982.

ÖNGEL, Hasan Basri, “Gelişim Sürecinde Erken İç Asya Türk Okçuluğu”, *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 2 (2001)

ÖZÇELİK, İsmail, *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler*, Ankara 2001.

ÖZLEM, Doğan, *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.

ÖZLEM, Doğan, *Tarih Felsefesi*, İzmir 1984.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, MEB Yay., İstanbul 1993.

PARRY, V. J., “İslam’da Harp Sanatı”, çev. Erdoğan Merçil, S.Özbaran, *Askeri Tarih Bülteni*, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Genel Kurmay Basımevi, Yıl. 10, Sayı. 19, Ağustos 1985.

PAŞAYEV, Nazım-Valide Paşayeva, “Eski Oğuzların İnanışları ve Mitolojik Görüşleri”, *Türkler*, III., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.

POPPER, Karl, *Açık Toplum ve Düşmanları*, çev. Mete Tunçay, I, Remzi Kitabevi, İstanbul 1989.

RADLOFF, W., *Sibirya’dan I-II*, çev. Ahmet Temir, Maarif Basımevi, İstanbul 1954-1957

RÁSONYI, László, *Tarihte Türklük*, TKAE Yay., Ankara, 1993.

RİCHES, David (der.), *Antropolojik Açıdan Şiddet*, çev. Dilek Hattatoğlu, İstanbul 1989.

ROSENTHAL, Erwin I. J., *Ortaçağ’da İslam Siyaset Düşüncesi*, çev. Ali Çaksu, İstanbul 1996.

ROUX, Jean-Paul, *Türklerin Tarihi*, İstanbul 1995.

ROUX, Jean-Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, İstanbul 1994.

- RÜSTOV, Alexander, “Harbin Sosyolojik Mahiyeti”, *Cemil Birsnel'e Armağan*, İstanbul 1939.
- SABİNE, George, *Siyasal Düşünceler Tarihi II*, Çev: A. Öktem, Ankara 1969.
- SARAN, Nephana, *Antropoloji*, İstanbul 1993.
- SCHELER, Max, *İnsanın Kosmostaki Yeri*, çev. Tomris Mengüşoğlu, İstanbul, 1968.
- SEDEF, Şükrü, “Von Clausewitz'den Seçmeler”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl.105, Sayı.306, Kasım 1986.
- SİNOR, Denis (ed), *Erken İç Asya Tarihi*, İstanbul 2000..
- SUN-TZU, *Savaş Sanatı*, çev. Adil Demir, İstanbul 2001.
- SÜMER, Faruk, *Eski Türklerde Şehircilik*, TTK Yay., Ankara 1991.
- SÜMER, Faruk, “Oğuzlar'a Ait Destanî Mahiyette Eserler”, *DTCF*, XVII/3-4, Ankara 1959.
- SÜMER, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler)*, TDAV Yay., İstanbul 1999.
- SÜSLÜ, Özden, *Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1989.
- ŞAKİROĞLU, Mahmut, “Barut”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, V., İstanbul 1992.
- TAAFFE, Robert N., “Coğrafi Ortam”, *Erken İç Asya Tarihi*, Ed. Denis Sinor, İstanbul 2000.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 1997
- TANERİ, Aydın, *Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998.
- TANERİ, Aydın, *Türk Devlet Geleneği*, MEB Yay., İstanbul 1997.
- TANERİ, Aydın, *Türk Kavramının Gelişimi*, Ankara, 1993.
- TARHAN, M. Taner, “Eskiçağda Kimmerler Problemi”, *VIII. Türk Tarihi Kongresi Bildirileri*, I, TTK Yay., Ankara 1979
- TARHAN, M. Taner, “Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler”, *Türkler*, I., Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.

Tarihçi Gözüyle ‘Şiddetin Tarihi’ Üzerine Bir Söyleşi”, Yöneten: Ahmet Kuyaş, Katılanlar: Halil Berktaş-Zafer Toprak, *Cogito (Şiddet)*, Sayı.5-6, Kış-Bahar, İstanbul 1996.

TAŞKIRAN, Cemalettin-Nasır Yüceer, *Kuruluşunun 700. Yılında Osmanlı Devleti*, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1999.

TEKİN, Talat, *Orhun Yazıtları*, İstanbul 1998.

TEZCAN, Mahmut, *Kültürel Antropoloji*, DTCF Yay., Ankara, 1996.

THOMSON, David, “Rousseau ve Genel İrade”, *Siyasi Düşünce Tarihi*, der. David Thomson, İstanbul 1997.

THOMSON, David, *Tarihin Amacı*, Çev. Salih Özbaran, İzmir 1983.

TOGAN, Zeki Velidi, *Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznâmesi Tercüme Tahlil)*, İstanbul 1971.

TOGAN, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981.

TOK, Gökhan, “Söylencelerin Kadın Savaşçıları: Amazonlar”, *Bilim ve Teknik*, TÜBİTAK Yay., Sayı. 404, Temmuz 2001.

TURAN, Osman, “Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması”, *Bellekten*, IX/35, Temmuz 1945.

TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul 1993.

TURAN, Osman, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul, 1993

TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1993

TURAN, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul, 1994

Türk Ansiklopedisi, “Barut”, V, Mili Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara, 1952.

TÜRKDOĞAN, Orhan, *Türk Tarihi'nin Sosyolojisi*, İstanbul, 1996

UCUZSATAR, Necati Ulunay, *Tarih Boyunca Türk Harp Sanatı Taktik ve Stratejisi*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1986.

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir, “Çevgân ve Gökböri”, *Türk Kültürü*, Yıl.V, Sayı.57, Temmuz 1967

ÜNSAL, Artun, “Genişletilmiş Bir Şiddet Tipolojisi”, *Cogito (Şiddet)*, Sayı.5-6, Kış-Bahar, İstanbul 1996.

- VÁCZY, Péter, “Hunlar Avrupa’da”, *Attila ve Hunları*, ed. Gyula Németh, Tercüme Eden. Şerif Baştav, DTCF. Yay., Ankara 1982.
- VECHİO, Giorgia, *Hukuk Felsefesi Dersleri*, Çev. S. Erman, İÜHF Yay., İstanbul, 1992
- VİSHNYATSKKY, Leonid B., “Orta Asya’nın Tarih Öncesi: Alt, Orta ve Üst Yontma Taş Çağı”, *Türkler*, I, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.
- VLADİMİRTSOV, B. Y., *Moğolların İçtimai Teşkilatı-Moğol Göçebe Feodalizmi*, Çev. Abdulkadir İnan, TTK. Yay., Ankara 1995.
- WELLS, Calvin, *Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası*, çev. Bozkurt Güvenç, İstanbul 1994
- YILDIRIM, Cemal, *Evrım Kuramı ve Bağnazlık*, İstanbul 1989.
- YILDIRIM, Dursun, “Köktürklerde Kağanlık Süreci; Kaldırma, Kötürme, Oturma”, *XI. Türk Tarih Kongresi*, II.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, *İslamiyet ve Türkler*, İstanbul, 1976.
- YUSTROW, *Başkumandan ve Harb Fenni*, çev. N. Bürıan, Askerî Matbaa, İstanbul 1932
- YÜCEL, Ünsal, *Türk Okçuluğu*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 1999.
- ZHUGE LIANG-Lium Ji, *Savaş Sanatında Ustalaşmak*, çev. Sibel Özbudun, İstanbul 1997.

ÖZGEÇMİŞ

01-05-1976 yılında Malatya'nın Yeşilyurt ilçesinde doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Malatya'da tamamladı. 1994 yılında Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde lisan eğitimine başladı. 1998 yılında mezun oldu. 1999 yılında Kırıkkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Okutmanlığı görevi yaptı. 2000 yılında aynı üniversitenin Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladı. Halen aynı görevi sürdüren Erkan GÖKSU, evli ve iki çocuk babasıdır.